

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

islâm
medeniyeti
araştırmaları

SIYASETİ YENİDEN DÜşÜNMEK

Bilge Yöneticinin Elkitabı

-Edebü'l-vezîr-

EBÜ'L-HASEN EL-MÂVERDÎ

EBÛ'İ-HASEN el-MAVERDÎ

364'te (974-975) Basra'da doğdu. Aralarında Abdülvâhid b. Hüseyin es-Saymerî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfî gibi dönemin önemli âlimlerinden Basra ve Bağdad'da dersler okudu. Nîşâbur civarında bir süre kadılık yaptıktan sonra Bağdad'a döndü. Fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir ve ahlâk dersleri verdi, hadis rivayet etti.

Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından muhtelif tarihlerde Büveyhî emirleri Ebû Kâlicâr, Celâlüddeve ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e gönderilen diplomatik heyetlerde görevlendirildi.

İslâmî ilimlerin muhtelif alanlarında ve özellikle siyaset ve ahlâk düşüncesine dair, aralarında *el-Ahkâmü's-sultâniyye* ve *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in de bulunduğu çok sayıda eser telif eden Maverdî, 30 Rebiülevvel 450 (27 Mayıs 1058) yılında 86 yaşında iken Bağdad'da vefat etmiştir.

İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dizisi, İslâm medeniyetini tarihi sürekliliği içinde bir bütün olarak incelemektedir. Kültür havzaları arasında fark gözetmeden İslâm tarihinin tüm dönemlerini kuşatmayı amaçlayan bu dizi, hem Müslümanların kendi dünyalarını tartışmak için ihdas ettiği problem alanlarına hem de İslâm medeniyetinin diğer medeniyetlerle mukayesesi sonucunda ortaya çıkan sorulara ve bakış açılarına yer vermektedir. İslâm medeniyetini idrakin anahtarı olan İslâm ilimlerine âlî meseleleri Müslümanların entelektüel gündeminin esaslı unsurları olarak yeniden kazanmayı hedefleyen dizi, aynı zamanda modernleşme sürecinde İslâm'a dair gerek Batı'da gerek İslâm dünyasında inşa edilen tasavvur ve bilgiyi tartışan çalışmalardan oluşmaktadır.

Editörler: Eyyüp Said Kaya (İstanbul Şehir Üniversitesi)

Hızır Murat Köse (İstanbul Şehir Üniversitesi)

Alt-diziler

Siyaseti Yeniden Düşünmek

Editör: Özgür Kavak (İstanbul Şehir Üniversitesi)

- *Ad'le Boyun Eğmek*, Bedreddin İbn Cemâa
- *Sûfî Diliyle Siyaset*, Necmeddîn-i Dâye, Kâsım b. Mahmûd Karahisârî
- *Siyasî Nasihatnâme*, der. ve inceleme Özgür Kavak

Bilgi ve Toplum

Editör: Halit Özkan (İstanbul Şehir Üniversitesi)

- *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, George Makdisi
- *İslâm Dünyasında Kitabın Tarihi*, Johannes Pedersen
- *Hukuk, Toplum ve Kültür: Kuzey Afrika (1300-1600)*, David S. Powers
- *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik (Şam 1190-1350)*, Michael Chamberlain

İslâm Medeniyetinin Teşekkül Dönemi

Editör: Ali Hakan Çavuşoğlu (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)

Modernleşme Öncesi Tecdid Hareketleri

Editör: Eyyüp Said Kaya (İstanbul Şehir Üniversitesi)

- *Batı Gözüyle Tecdid: İslâm Dünyasında Tecdid Hareketleri 1700-1850*, ed. Nail Okuyucu

Modernleşme Sürecinde İslâmî İlimler ve İslâm Düşüncesi

Editör: Tuncay Başoğlu (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)

- *Modern İslâm Hukuk Düşüncesi: Reşid Rıza Örneği*, Özgür Kavak
- *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Makaleler*, Elmalılı M. Hamdi Yazır

***Bilge Yöneticinin
Elkitabı***
EDEBÜ'L-VEZÎR

Ebü'l-Hasen el-Mâverdî

Tercüme ve İnceleme
İbrahim Barca

KLASIK

99. Kitap

İSLÂM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI 12

Dizi Editorleri Eyyüp Said Kaya - Hızır Murat Köse

Siyaseti Yeniden Düşünmek 1

Editor Özgür Kavak

Bilge Yöneticinin Elkitabı

Edebü'l-vezîr

Ebü'l-Hasen el-Mâverdi

© Klasik, 2014

Tercüme ve İnceleme

İbrahim Barca

Yayın Hazırlık

Mustafa Demiray

Birinci Basım Ekim 2014

ISBN 978-605-5245-31-3

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika no: 15813

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu**

Mizanpaj Uygulama **Sibel Yalçın**

Baskı/Cilt Denizati Ofset

Sertifika No: 15351

100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit.

2. Cad. No: 202/A

Bağcılar/İstanbul

Tel: 0212 325 71 25

KLASIK

Vefa Cad. No: 48 34134 Vefa İstanbul

Tel 0212 520 66 41-42 Faks 0212 520 74 00

www.klasikyayinlari.com

klasik@klasikyayinlari.com

twitter.com/klasikyayinlari

T a k d i m

İslâm siyaset düşüncesi, İslâm düşünce ve ilim geleneğindeki muhtelif disiplinleri ilgilendiren bir alandır. *Siyaseti Yeniden Düşünmek* başlıklı alt-dizi bir yandan İslâm medeniyeti içerisinde varlık bulan ve siyasetin konularını içeren bu disiplinlere ait birikimi ihya etmeyi hedeflerken öte yandan günümüz dünyasına hitap edebilen farklı bir siyaset dili geliştirmeye matuf yayınlara yer vermektedir. Telif, çeviri ve derleme kitaplardan oluşacak alt-dizi kapsamında, aynı zamanda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinler de neşredilmektedir.

Alt-dizinin dördüncü kitabı olarak yayınlanan Ebü'l-Hasen el-Maverdî'nin *Bilge Yöneticinin Elkitabı -Edebü'l-vezir-* başlıklı kitabının tercümesi İslâmî ilimlerin muhtelif alanlarında ve özellikle siyaset ve ahlâk düşüncesine dair, aralarında *el-Ahkâmü's-sultânîyye* ve *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'in de bulunduğu çok sayıda eser telif eden müellifin İslâm siyaset düşüncesinin merkezi kavramlarından birisi olan vezirlik üzerine geliştirdiği görüşleri ele almaktadır.

Vezirlik konusunda İslâm tarihi boyunca en kapsamlı ve en yetkin değerlendirmeleri yapan âlimler arasında Maverdî ilk sırada yer alır. İslâm siyaset düşüncesinin önemli kavramlarından birisi olarak öne çıkan vezirlik hakkında onun yaptığı tasnif ve tahliller, kendisinden sonraki literatür üzerinde derin tesirler bırakmış, literatürün ana mecrasını çizmiştir. Vezir hemen her türden eserde sultanın baş yardımcı ve destekçisi olarak öne çıkmakta, saltanatın ayrılmaz bir parçası olarak resmedilmektedir.

Eserde vezirliğin meşruiyeti ve nasıl bir görev teşkil ettiği, vezir olmak için gerekli şartların tespiti, vezirlerin sorumluluk ve görevlerinin neler olduğu, ne gibi haklarının bulunduğu ile vezirlik çeşitleri gibi konular ele alınmaktadır. Maverdî'nin "tefvîz veziri" ile "tenfiz veziri" şeklindeki tasnife dair değerlendirmeleri İslâm devletlerinde "nâib-i mutlak" anlamındaki baş-vezirin dışındaki devlet görevlilerinin de "vezir" olarak isimlendirilmesinde etkili olmuştur.

Eser, mütercim tarafından tercümenin başına konulmuş Maverdî'nin hayatı ve eserleri ile *Edebü'l-vezir* adlı eserine dair bir inceleme ile birlikte sunulmaktadır.

Özgür KAVAK

Üsküdar, Şaban 1435 / Haziran 2014

İÇİNDEKİLER

Takdim 5

KISALTMALAR 7

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 13

1. MÂVERDÎ'NİN HAYATI 13
2. MÂVERDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM 15
3. MÂVERDÎ'NİN ESERLERİ 16
 - A. Siyasetle İlgili Eserleri 17
 - B. Diğer İlimlere Ait Eserleri 18

BİRİNCİ BÖLÜM

VEZİRLİK 21

1. VEZİRLİK 23
 - A. İslamiyet'ten Önce Vezirlik 23
 - B. İslamiyet'ten Sonra Vezirlik 24
2. VEZİRLİĞE DAİR KLASİK ESERLER 26
3. MÂVERDÎ'YE GÖRE VEZİRLİK 29

İKİNCİ BÖLÜM

EDEBÜ'L-VEZİR'İN TAHLİLİ 35

1. EDEBÜ'L-VEZİR'İN DİLİ VE ÜSLÜBU 38
2. EDEBÜ'L-VEZİR'İN YÖNEMİ 39
3. EDEBÜ'L-VEZİR'İN İÇERİĞİ 40
4. EDEBÜ'L-VEZİR'İN KAYNAKLARI 42
5. EDEBÜ'L-VEZİR'İN DİĞER ESERLERLE MUKÂYESESİ 42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBÜ'L-VEZİRİN TERCÜMESİ 45

Tercüme Dair Notlar 47

EDEBÜ'L-VEZİR 49

[Mukaddime] 49

VEZİRLİĞİN MUKADDİMELERİ 51

Vezirliğin (Vizâret/Vezâret) Tabiatı 51

Vezirliğin Esasları 52

VEZİRLİĞİN MANASI 63

VEZİRLİĞİN ÇEŞİTLERİ: TEFVİZ VE TENFİZ VEZİRLİĞİ 65

Tefviz Vezirliği 65

BİRİNCİ FASIL (TENFİZ) 67

İKİNCİ FASIL (VEZİRİN SAVUNMA GÖREVİ) 71

ÜÇÜNCÜ FASIL: İŞLERİ VAKTİNDE VE YERLİYERİNCE YAPMA
(İKDÂM) GÖREVİ 79

DÖRDÜNCÜ FASIL: SAKINMA (HAZER) 83

BEŞİNCİ FASIL: GÖREVE ATAMA (TAKLİD/TAYİN) VE
GÖREVDEN ALMA (AZİL) 99

Görevden Alma (Azil) 102

Azlin Sebepleri 102

ALTINCI FASIL: TENFİZ VEZİRLİĞİ 107

YEDİNCİ FASIL: HAKLAR (HUKŪK) 115

SEKİZİNCİ FASIL: AHİTLER 119

Vezire Tavsiyeler 119

KAYNAKLAR 135

DİZİN 141

KISALTMALAR

(as)	: Aleyhisselam
b.	: Oğlu
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
<i>DİA</i>	: <i>TDV İslâm Ansiklopedisi</i>
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
<i>İA</i>	: <i>İslâm Ansiklopedisi</i>
M.	: Miladi
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
nr	: Numara
(ra)	: Radiyallahü anhü
(r.anhâ)	: Radiyallahü anhâ
(sav)	: Sallallahü aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfa sayısı
thk.	: Tahkik eden
vr.	: Varaka/yaprak

ÖNSÖZ

İslam medeniyetinde varlık bulan siyasi ve idari kurumların başında, dinin muhafazası ve dünyanın yönetimi hususunda Hz. Peygamber'in vekilliği makamını ifade eden hilafet ve halifenin yardımcılığını ifade eden vezirlik kurumları gelmektedir.

İslam devlet geleneğinde hilafet kurumundan sonra gelen vezirliğin kökeni Hz. Peygamber dönemine kadar götürülebilse de bir kurum olarak ortaya çıkışı Abbâsîlerle olmuştur. Elinizdeki eser, Abbâsî Devleti'nin ikinci döneminde yaşamış ve o devletin yargı ve yasama organlarında önemli görevler almış bir âlim olan Mâverîdî'nin *Edebü'l-vezîr* adlı risalesini konu edinmektedir. O, İslam siyaset ve idare düşüncesi ve sistemine dair kaleme almış olduğu eşsiz eserleriyle meşhur olmuştur. Onun *el-Ahkâmü's-sultaniyye* adlı eseri İslam devlet ve yönetimi alanında başvuru klasik eserlerin başında gelmektedir. Biz, tercümesini yaptığımız *Edebü'l-vezîr* adlı risalenin de *el-Ahkâmü's-sultaniyye* kadar önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira Mâverîdî, bu eseriyle İslam devletlerinde çok önemli bir kurum olan vezirliğin ne olduğunu, konumunu, işleyişini, nasıl algılandığını, görev ve sorumluluklarını o günkü en büyük İslam devletinin değişik kademelerinde görev yapmış bir fıkıh âlimi olarak ele almıştır.

Şüphe yok ki İslam siyaset ve idare düşüncesi ile kurumları hakkında yazılmış bu türden klasik eserlerin incelenip tercüme edilmesi hem günümüzün yönetilen Müslümanları hem de onların Müslim ve gayrimüslim yöneticileri için önem arz etmektedir.

İslam medeniyeti ve kurumları hususunda kendisinden oldukça istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Kasım Şulul Bey'e ve eserin yazılması süresince bana destek olan eşim ve çocuklarım Berat ile İrem'e teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim BARCA

Şanlıurfa 2014

GİRİŞ

1. MÂVERDÎ'NİN HAYATI

Künyesi Ebû'l-Hasan, ismi Ali b. Muhammed b. Habib olan Mâverdî 364/974 yılında Basra'da doğmuştur. "el-Mâverdî" kelimesi, müellifin meşhur olduğu lakabıdır. Lakaptaki "gülsuyu" (*mâ'u'l-verd*) terkibi, ailesinin gülsuyu imalatı ve ticareti yaptığına işaret etmektedir.¹

İlköğrenimine, doğduğu yer olan Basra'da hadis ve fıkıh dersleri alarak başlayan Mâverdî, ilme olan istiyakı nedeniyle Basra'dan Abbâsî Devleti'nin başkenti ve dönemin en önemli ilim merkezi olan Bağdat'a göç etmiştir. Orada² birçok âlimden dersler almıştır. Mâverdî, Ebû Muhammed el-Bâfî el-Hârezmî'den edebiyat ve şiir; el-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Cebelî, Muhammed b. Adî el-Minkarî, Muhammed Ali el-Ezdî ve Cafer b. Muhammed el-Fazl el-Bağdâdî'den hadis; Ebû Hâmid el-İsferâyînî ve Ebû'l-Kasım es-Saymerî'den fıkıh okumuştur.³

Mâverdî'den ders alan ve rivayette bulunan âlimler arasında şu isimler yer alır: Ebubekir Hatib el-Bağdâdî, Ebû'l-Fazl el-Hemedânî, İbn Hayrûn el-Bağdâdî, Abdülmelik b. İbrahim b. Ahmed, Muhammed b. Ahmed Abdülbaki b. Hasan b. Muhammed b. Tûk, Ebû'l-Hasan el-Abderî, Ubeyy en-Narsî, Ebû'l-İzz b. Kâdiş.⁴

1 ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Daru'l-İlm, 2002), IV/327; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin* (Beyrut: Daru'l-Ihyai't-Türasi'l-Arabî, 1951), I/689.

2 İbn Hallikân, Bağdat'taki Za'ferânî Sokağı'nın Mâverdî'nin ikamet mahalli olduğunu kaydeder. Bkz. *Vefeyât* (thk. İhsan Abbas, Beyrut: Daru Sadır, 1994), III/282.

3 *Edebü'l-vezir* (thk. Hasan Hadi Hüseyin, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1929), s. 15 (Bundan sonra bu esere "el-Vizâre (1929)" şeklinde işaret edilecektir); Ahmed Vehban, *el-Mâverdî* (İskenderiye: Daru'l-Câmiâtî'l-Cedide, 2001), s. 13.

4 İbn Hallikân, III/282; *el-Vizâre* (1976), s. 16; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), XVIII/64; es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* (thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Matbaatü Faysal el-İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964) VII/267.

Birçok farklı yerde kadılık ve müsteşarlık gibi devlet görevlerinde bulunan Mâverdi, elde ettiği önemli konumu sayesinde halifeler ile onların emirleri ve valileri arasındaki ihtilafların çözümünde rol alıyordu.⁵ Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh⁶ zamanında Nişabur yakınındaki Ustuvâ'da⁷ başkadılık yapan Mâverdi, Kaim-Biemrillâh⁸ tarafından 422/1032, 428/1037 ve 435/1043-44 yıllarında Büveyhî emirleri Celâlüddeve (435/1044), Ebû Kâlicâr (439/1048) ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e (455/1063) gönderilen diplomatik heyetlerde görevlendirilmiştir.⁹ 437/1045 yılında Abbâsî Devleti'nde reislerin reisi (*reîsü'r-ruesâ*)¹⁰ Ali b. Hüseyin İbnü'l-Müslime'nin vezirliğe getirilmesinden sonra Mâverdi, siyaset sahnesinden çekilip tamamen tedris ve telif faaliyetleriyle meşgul olmuştur.¹¹

5 ez-Zirikli, IV/327.

6 Halifelik görevini kırk iki yıl üç ay kadar sürdüren Kâdir-Billâh, Büveyhî emirlerinden Bahâüddeve'nin kızıyla evliydi. Şîa ve Mutezile'ye karşı yazmış olduğu bir reddiyesi mevcuttur. Bkz. ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslamiyye* (thk. Hasan İsmail Merve, Beyrut: Daru Sadır, 1999), s. 369.

7 İslam yargı sisteminde hâkimler, hiyerarşik bir düzen içerisinde *kâdi*, *akda'l-kudât*, *kâdî'l-kudât* diye aşağıdan yukarıya doğru bu üç sıfatla nitelendirilirdi. İslam devletlerinde yargı kurumunun en üst seviyesindeki kişi için kullanılan "kadıların kadısı" (قاضى القضاة) vasfı ilk defa Harun Reşid zamanında, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden ve *el-Harâc* kitabının müellifi Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim için kullanılmıştır. Başkadı anlamına gelen "akda'l-kudât" (أقضى القضاة) tabiri ise ilk kez Mâverdi için kullanılmıştır. Bkz. ed-Dimyâtî, *Hâşiyetü'l-İnâet-i'tâlibin* (Beyrut: Daru'l-Fikr), II/383.

8 Katrûnedâ adlı Ermeni bir cariyenin oğlu olan Kaim-Biemrillâh, 422/1030 yılında Abbâsî Devleti'nin halifesi oldu. Fâtımîler adına Bağdat'ın Büveyhîlerden Arslan Ebu'l-Hâris et-Türkî Besâsîrî tarafından alınması ve Tuğrul Bey'in Bağdat'ı Besâsîrî'den geri alması hadiselerinin tümü onun zamanında meydana gelmiştir. Ayrıca Tuğrul Bey, onu kızkardeşiyle evlendirmiş ve onun kızı Seyyide Hatun ile evlenmiştir. Onun zamanında halifeliliğin nisbeten eski vakarlı konumuna ulaşmış olduğu söylenebilir. Kaim-Biemrillâh 467/1074 yılında vefat etmiştir. Bkz. el-Hekîmî, *Bidâyetü'l-fırak ve nihâyetü'l-mülûk* (Beyrut: Daru'l-Firdevs 1990), s. 173.

9 Reslan, *el-Fikrû's-siyâsî inde el-Mâverdi* (Kahire: Daru's-Sekâfe, 1983), s. 16; Cengiz Kallek, "el-Mâverdi", *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), XXVII/180.

10 "Reislerin reisi (*reîsü'r-ruesâ*)" tamlaması, Abbâsîlerde vezirlik yapan İbnü'l-Müslime'ye verilmiş bir lakaptır. Bu kavrama yakın olan "vezirlerin reisi (*reîsü'l-vüzerâ*)" tamlaması, modern Arapçada "başbakan" için kullanılmaktadır. 12 yıl vezirlik görevini sürdüren İbnü'l-Müslime, M. 1058'de Bağdat'ı işgal eden ve öncesinde de kendisiyle sorunlar yaşadığı Besâsîrî tarafından işkence edilerek öldürülmüştür. Ölürken "Beni mesut yaşıtan ve şehit olarak ruhumu alan Allah'a hamd olsun" dediği rivayet edilir. Bkz. Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fî tarihî'l-mülûk ve'l-ümem* (Beyrut: Daru Sadır, 1358) VII/197; İbnü't-Tiktaka, Celaleddin Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, *el-Fahrî fî'l-âdâbi'l-İslamiyye ve düvelü'l-İslamiyye* (Beyrut: Daru Sadır), s. 295.

11 es-Sübkî, VII/269; Kallek, XXVIII/183.

30 Rebiülevvel 450 (27 Mayıs 1058) yılında 86 yaşında iken vefat eden Mâverîdî, Bağdat'taki Bâbü'l-Harb Mezarlığı'na gömülmüştür.¹² Cenaze namazını talebesi Hatib el-Bağdâdî kıldırmasıdır.¹³

2. MÂVERDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Hayatının çoğunu Bağdat ve Basra'da geçiren Mâverîdî'nin yaşadığı dönemde Abbâsîler dışında Fâtımîler, Bizans, yeni yeni ortaya çıkıp güçlenen Selçuklular, Gazneliler ve Endülüs Emevîleri gibi müslüman siyasi güçler bulunmaktaydı.

Abbâsîler, bu dönemde kendilerine ait toprakların doğu kısmında (İran-İrak) küçük devletçikler kuran Şîî-İmamî Büveyhîler,¹⁴ batıda ise önceleri Tunus sonradan Mısır başkent olmak üzere Suriye, Mekke ve Medine'yi ele geçirmiş olan Şîî-İsmailî Fâtımîler arasında sıkışıp kalmıştı. Şîî olan Büveyhîler, kendileri gibi Şîî olan Fâtımîleri Abbâsîlere karşı dolaylı da olsa her şartta destekliyordu. "Abbâsîlerin ikinci dönemi" de denilen bu dönemde yaşanan önemli bir durum, 324/936 yılından itibaren kendilerine "emirlerin emiri" (*emîrü'l-ümerâ*) denilen ve eskiden ordu komutanları olan bazı Fars ve Türk kökenli sultanların Abbâsî halifelerini hâkimiyetleri altına almış olmasıdır.¹⁵ İran asıllı Ebû Şücâ' Büveyhî'nin oğulları Ali, Hasan ve Ahmed isimli kardeşler, önceleri Abbâsî ordusunda paralı asker durumundayken Abbâsî hilafetinin zaafından faydalanarak bu dönemde "emirlerin emiri" payesine yükselip halifenin bütün yetkilerini elinden aldılar. Dönemin diğer bir önemli olayı, Büveyhîlerin 945 yılında Bağdat'ı işgal edip Abbâsî devletine yönelik baskılarını artırmalarıdır. Halife Müttekî'nin son ve Müstekfî'nin ilk yıllarında devlet âdeta Abbâsîlerin elinden çıkıp Büveyhî sultanlarının eline geçmişti. Halifenin imtiyazları sadece hutbelerde isminin okunması ve sikkelere adının yazılmasıyla sınırlı hâle gelmiş, geriye elinde kala kala sadece

12 İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezîrî, *el-Kâmil fî't-tarih* (thk. Ebû'l-Fidâ Abdülkadir, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), IV/281; es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1976), s. 71; *el-Vizâre, Edebü'l-vezîr* (thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, Muhammed Süleyman Davud, İskenderiye: Daru'l-Camiâtü'l-Misriyye, 1976) s. 12 (Bundan sonra bu esere "*el-Vizâre* (1976)" şeklinde işaret edilecektir; Brockelman, VII/409.

13 *Edebü'l-vezîr* (thk. Rıdvan es-Seyyid, Beyrut: Daru't-Talîa, 1979), s. 88 (Bundan sonra bu esere "*el-Vizâre* (1979)" diye işaret edilecektir).

14 Bkz. Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), VI/496-500.

15 İbn Haldûn, *el-Mukaddime* (thk. Abdüsselam eş-Şeddâdî, ed-Daru'l-Beyza, 2005), s. 256.

dinî nüfuzu kalmıştı.¹⁶ Genel durum bu olmakla birlikte Mâverdi'nin çağdaşı olan Abbâsî halifelerinden Kâdir-Billâh ve Kâim-Biemrillâh'ın hilafet yıllarında kısmi bir istikrar sağlandığı söylenebilir.

Bu dönemde Abbâsî devletinin sınırları içinde şu devletler hüküm sürmüştür. Musul ve Halep'te Mirdâsiler ve Hamdâniler; Diyâr-ı Bekîr ve Cezîre'de Ukayliler; Hille'de Mezîdiler; Mâverâünnehir ve Horasan'da Samaniler; bugünkü Afganistan ve Pakistan devletlerinin topraklarının bulunduğu bölgede Gazneliler.

3. MÂVERDÎ'NİN ESERLERİ

Mâverdi, İslam siyaset nazariyatçılarının en önemlilerinden birisidir. Onun siyaset düşüncesi, teorisi ile beraber pratiği olan bir düşüncedir. Hem siyaset üzerine fikirler ileri süren bir siyaset bilgini hem de birçok devlet kademesinde bilfiil görev icra etmiş bir siyasetçi ve idareci olan Mâverdi'nin eserleri incelendiğinde onun bu özelliği hemen göze çarpabilir. Daha çok İslam fıkıh ilmi kapsamına giren siyasete dair eserleri ile tanınan Mâverdi; fıkıh üslûlü, tefsir, nahiv ve ahlak üzerine de birçok eser kaleme almıştır. Mâverdi'nin bu bölümde kısaca zikredilen eserlerinin yanında ona nisbeti kesinlik arz etmeyen veya kayıp olan eserleri de bulunmaktadır.¹⁷

Eserleri incelenince görülebileceği üzere İmam Gazâlî, Nizamülmülk, İbn Haldûn, Ebu'l-Fazl el-Kâtibü'l-A'rac, Celaleddin Muhammed b. Ali İbnü't-Tiktaka, İbrahim b. Yahya el-Halife Dede Efendi ve Abdurrahman eş-Şeyzerî et-Taberî gibi birçok âlim Mâverdi'den etkilenmiştir. Mâverdi'nin çağdaşı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın yazdığı *el-Ahkâmü's-sultaniyye* adlı eser Hanbelî mezhebi ile ilgili hükümler hariç birçok yönden Mâverdi'nin *el-Ahkâmü's-sultaniyye* adlı eserine benzemektedir.¹⁸

16 ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslamiyye* (thk. Hasan İsmail Merve, Beyrut: Daru Sadır, 1999), s. 370; Abdullah Cemaleddin, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye* (Kahire: Daru's-Sekâfe, 1999), s. 133; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbâsî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler" (*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008/24), s. 319.

17 Eserleri için bkz. Kallek, XXVIII/184-186.

18 Muhammed Abdülkadir Ebû Fâris, *el-Kâdi Ebû Ya'lâ ve kitabuhu el-Ahkâmü's-Sultaniyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale), s. 30; el-Kâtibü'l-A'rac, *Tahriru's-sülûk fi tedbiril-mülûk* (thk. Fuad Abdulmün'im Ahmed, İskenderiye: Müessesese Şebâbi'l-Câmiî, 1982), s. 6; Mehmet Erkal, "el-Ahkâmü's-Sultaniyye (el-Ferrâ)", *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), I/556.

A. Siyasetle İlgili Eserleri

el-Ahkâmü's-sultaniyye (الأحكام السلطانية)

Kahire'de h. 1298, 1324 ve 1327 yıllarından itibaren birçok defa basılan eser¹⁹ aralarında Latince, Fransızca, Almanca, Türkçe ve Farsçanın da bulunduğu birçok dile çevrilmiştir.²⁰ Türkçeye Ali Şafak tarafından 1976 yılında *İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku* (İstanbul, 1396/1976, 1994) adıyla çevrilen bu eser,²¹ Abdurrahman es-Suyûtî tarafından ihtisar edilmiştir.²²

Teshilü'n-nazar ve ta'cîlü'z-zafer (تعجيل النظر و تسهيل الظفر)

Ahlaki nazari açıdan ele alıp değerlendiren eser, siyaset ve hükümet çeşitlerinden bahsetmektedir.²³ Biri Almanya'daki Goethe Kütüphanesi'nde, diğeri Tahran Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde olmak üzere iki yazması bulunmaktadır. Eserin, ilk kez 1981 yılında Muhyî Hilal es-Serhan ve Hassan es-Saatî, ardından Rıdvan es-Seyyid tarafından tahkik edilmiş neşirleri mevcuttur.²⁴

Edebü'l-vezîr (أدب الوزير)

Mâverdi'nin bu kitapta incelenip tercümesi yapılmış olan eseridir.²⁵

Nasihâtü'l-mülûk (نصيحة الملوك)

Mâverdi, bu eserinde sultanlara nasihat vermenin öneminden ve bunun âlimlerin görevi olduğundan bahseder.²⁶ *Nasihâtü'l-mülûk*'ün bilinen tek yazma nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale Departement des Manuscrits, Catalogue des manuscrits Arabs nr. 2447 ile kayıtlıdır. Kuveyt'te basılmış olan eser Mustafa Sarıçayır tarafından doktora çalışmasına konu edilmiş olup bu çalışmaya eserin Türkçe tercümesi de ilave edilmiştir.²⁷

19 Carl Brockelman, "el-Mâverdi", *İA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), VII/409.

20 *el-Vizâre* (1979), s. 6.

21 el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultaniyye* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993) s. 3; Kallek, XXVI-II/185.

22 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb* (Beyrut: Daru'l-İhya'it-Türasî'l-Arabî), I/19.

23 Kallek, XXVIII/185.

24 *el-Vizâre* (1976), s. 22.

25 Bu eserle ilgili geniş bilgi, kitabın "Edebü'l-vezîr'in Tahlili" bölümünde yer almaktadır.

26 el-Mâverdi, *Nasihâtü'l-mülûk* (thk. Hızır Muhammed Hızır, Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1983), s. 19.

27 Mustafa Sarıçayır, "el-Mâverdi'nin Nasihatü'l-Mülûk'u ve Siyasi Görüşleri" (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), s. 17.

***Düreru's-sülûk fî siyaseti'l-mülûk* (درر السلوك في سياسة الملوك)**

Yazma nüshalarından birisi Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde nr. 2870 ile kayıtlı olan eser, sultanın ahlakı ve siyaseti üzerine iki kısımdan meydana gelmektedir. Ahlak kısmında önemli bazı güzel hasletleri zikreden Mâverdi, ikinci kısımda sultanda ve adaletli bir yönetimde olması gereken şartları anlatmıştır. Eser, Fuad Abdülmün'im tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁸

B. Diğer İlimlere Ait Eserleri

***en-Nüket ve'l-uyûn* (النكت والعيون)**

Tefsir ilmine ait olan eserin eksiksiz ve üç cilt olan bir yazma nüshası İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde²⁹ bulunmakta olup Rampur (Hindistan), Fas ve İstanbul Kılıç Ali Paşa kütüphanelerinde eserin başka yazma nüshaları mevcuttur.³⁰ 1982 yılında 4 cilt olarak basılan eserin Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdurrahim tarafından tahkikli neşri yapılmıştır.³¹

Taceddin Abdülvahhab b. Ali es-Sübkî ve İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî gibi bazı âlimler, tefsirindeki bazı yorumlardan dolayı Mâverdi'nin Kaderiye mezhebinde olduğunu söylemişlerdir.³² Yakut el-Hamevî ve Şemseddin Ebû Abdillah ez-Zehebi ise onun Mutezile mezhebine mensup olduğunu iddia etmişlerdir.³³

***Emsâlü'l-Kur'an* (امثال القرآن)**

Kur'an-ı Kerim'de geçen darb-ı mesellerin (teşbihler) açıklandığı bu eserin Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi ile Leiden Kütüphanesi'nde birer yazması mevcuttur.³⁴

28 el-Mâverdi, *Düreru's-sülûk fî siyaseti'l-mülûk* (thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, Riyad: Daru'l-Vatan, 1997).

29 *el-Vizâre* (1976), s. 19.

30 Brockelman, VII/409,

31 Burhan Sümertaş, yüksek lisan tezine Mâverdi'yi ve bu eserini konu edinmiştir. Bkz. Burhan Sümertaş, *"el-Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyun Adlı Eseri"* (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002); el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn* (thk. Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdurrahim, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), I-VI.

32 es-Suyûtî, s. 71.

33 ez-Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, III/155; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye), III/284; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), II/154.

34 Kallek, XXVII/185.

***el-Hâvi'l-kebir* (الحاوي الكبير)**

Bir Şâfiî fıkıh ansiklopedisi mesabesinde olan *el-Hâvi'l-kebir*'de ahlak ve ibadetlerin yanında fıkıhın tüm konuları ele alınmıştır. Ayrıca eserde fıkıh usûlüne dair bilgiler de mevcuttur. Eserin 30 cilde yakın bir yazması Daru'l-Kütübi'l-Misriyye/Mısır Milli Kütüphanesi'nde Şâfiî fıkıh bölümünde nr. 82 ile kayıt altındadır. *el-Kütübü'l-İlmiyye* yayınevi, eserin tahkikli neşrini 18 cilt hâlinde yayımlamıştır.³⁵

***Kitabü'l-İknâ* (كتاب الإقناع)**

Fıkıh ahkâmını deliller zikredilmeden içeren eser, *el-Hâvi'l-kebir* adlı eserin muhtasarıdır.³⁶ Rivayet edildiğine göre:

Kâim-Biemrillâh, kendi yöneticiliği esnasında âlimlerden kendi mezhepleri ile ilgili bir eser yazmalarını istemiş, bunun üzerine Mâverdi, bu eserini o zamanın Şâfiî imamı olarak yazıp halifeye göndermiştir. Halife, kitabı inceledikten sonra çok beğenmiş ve ona, "Bizim dinimizi koruduğun gibi Allah da senin dinini korusun" demiştir.³⁷

***Edebü'l-kâdi* (أدب القاضي)**

Muhakeme ve fıkıh üsûlü hakkında kaleme alınmış bir eser olan *Edebü'l-kâdi*, aslında Mâverdi'nin *el-Hâvi'l-kebir* adlı eserinin bir bölümüdür. Eser, Muhyî Hilal es-Serhan tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.³⁸

***Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (أدب الدنيا والدين)**

Mâverdi, mukaddimede bu eserinde din ve dünyanın ıslahını konu edinmesini zikreder.³⁹ *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, ilk defa İstanbul'da 1299/1881 yılında olmak üzere, onlarca defa basılmıştır. Ayrıca eser Selahattin ve Abdin Sönmez (İstanbul 1978), daha sonra da Ali Akın (İstanbul 1979, 1982, 1998) tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁴⁰

35 Kallek, XXVIII/185; *el-Vizâre* (1976), s. 20.

36 *el-Vizâre* (1976), s. 20.

37 Yakut el-Hamevî, II/155.

38 el-Mâverdi, *Edebü'l-kâdi* (thk. Muhyî Hilal Serhan, Bağdat: 1971). Bkz. Ahmet Başaran Manav, "Edebü'l-Kâdi Adlı Eseri Çerçevesinde el-Mâverdi'nin Sünnet Anlayışı" (Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

39 el-Mâverdi, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), s. 3-4.

40 Kallek, XXVIII/185.

***A'lâmü'n-nübüvve* (أعلام النبوة)**

Peygamberlik müessesesini aklın ve naklin ışığında ispatlamaya çalışan bu eser 21 bölümden meydana gelmektedir. Baskılarından bazıları şunlardır: Kahire 1319-1330, 1391/1971; Beyrut 1406/1986; Abdurrahman Hasan Mahmud (Kahire 1407/1987); Muhammed Şerif Sükker (Beyrut 1402/1992).⁴¹

***el-Emsâl ve'l-hikem* (الأمثال والحكم)**

Kısa, özlü ve anlamlı güzel sözlere ayırdığı bu eserin mukaddimesinde Mâverdi, kitabının 300 hadis, 300 şiir ve 300 hikmetli söz içerdiğini belirtmiştir.⁴²

41 el-Mâverdi, *A'lâmü'n-nübüvve* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), s. 3-4; Kallek, XXVIII/185.

42 el-Mâverdi, *el-Emsâl ve'l-hikem* (Riyad: Daru'l-Vatan, 1999), s. 49.

BİRİNCİ BÖLÜM
VEZİRLİK

1. VEZİRLİK

A. İslamiyet'ten Önce Vezirlik

Klasik eserlerde, iki insan arasında bir yöneten-yönetilen ilişkisi başlamsa üçüncü kişinin genelde vezir olacağına dair bir kanaat dile getirilir. Vezirlik (*vezâret*) olgusu, insanlık tarihi kadar eskidir ve hemen hemen bütün insan topluluklarında -adı, niteliği, sayısı değişse de- daima varolagelmıştır. Çünkü insanlar; birbirleriyle etkileşime giren ve hayatlarını birbirlerinden fikir, görüş ve yardım alarak sürdürebilen canlılardır.

Vezir, *Avesta*'da karar veya hüküm vermek anlamındaki "vicira" kelimesiyle ifade edilmiştir. Med ve Pers devletlerinin hüküm sürdüğü eski İran'da Zerdüştlük dinine inanılırdı. Bu devletlerde kral, Zerdüştlükteki iyilik tanrısı Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görüldüğü için mutlak otorite sahibiydi. Onun bu konumu, vezirlerinin sayısının çok olmasına yol açmıştır. Genelde bu vezirler birer danışman olarak görevlendirilir ve onlarla görüş alışverişinde bulunulurdu. O dönemin vezirleri tıpkı şahlar ve krallar gibi şaşaalı törenlerle karşılanır ve tahtlarda otururlardı.¹

Eski Çin'de göğün oğlu olarak görülen kralların iki danışma meclisi vardı. Biri aristokrat ve komutanların toplandığı meclis, diğeri ise vezirler meclisiydi.² Yunan filozofu Aristoteles, Makedonyalı Büyük İskender'in hocası ve veziriydi.³ Büyük İskender gittiği seferlere Aristoteles'i de götürür ve onunla istişare ederdi. Ayrıca Yunan mitolojisinde Hermes, Zeus'un bir nevi veziri ve elçisi gibiydi. Çünkü o, Zeus'un memurları ile Zeus arasında bir aracıydı.⁴

1 Eski İran'da vezirlerin sayısı üçten on yediye kadar çıkabiliyordu. Ebû Mansur es-Se'âlibî, *Tuhfetü'l-vüzerâ* (thk. Sadi Ebû Deyye, Ürdün: Daru'l-Begir, 1994), s. 23.

2 Selahaddin Bisîyûnî Reslan, *Vizâre* (Kahire: Daru Küba, 2000), s. 9-22.

3 Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdûs el-Cehşiyârî, *Kitabü'l-vüzerâ ve'l-küttâb* (Bağdat: el-Mektebetü'l-Arabiyye 1938), s. 7.

4 Reslan, *Vizâre* (Kahire: Daru Küba, 2000), s. 9-22.

B. İslamiyet'ten Sonra Vezirlik

“Vezir” kelimesinin Arapça asıllı olduğu kabul edilirse eğer, ya “güç, kuvvet ve bel” anlamındaki “ezr” (أزر) veya “yük” anlamındaki “vizr” (وزر) kökünden türemiş olduğu söylenebilir.⁶ Bu konuda bir başka görüş ise “vezir” kelimesinin “sığınak” anlamındaki “vezer” (وزر) kökünden⁷ türetilmiş olduğu yönündedir.⁸

Kur'an-ı Kerim'de kelimenin köküne dair ileri sürülen her üç görüşü destekleyen ayetler mevcuttur: “Hayır, hayır! (Kaçıp) sığınacak yer yoktur (لَا وَزَرَ).” “Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى).” “Bana ailemden bir de vezir ver, kardeşim Harun'u ver, onunla arkamı kuvvetlendir (وَأَجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِ هَارُونَ أَخِي أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي).” Hz. Peygamber de “Allah, bir emire hayır dilediği zaman ona sadık bir vezir nasip eder. Bu vezir, emir unuttuğunda ona hatırlatır, hatırladığı hususlarda ise ona yardımcı olur. Eğer Allah, bir emir için bundan başkasını murad ederse, ona kötü bir vezir verir. Bu vezir ise, emir unuttuğunda ona hatırlatmaz, hatırladığı hususlarda ona yardımcı olmaz”¹⁰ diye buyurmuştur.

“Vezir” kelimesinin Arapça asıllı olduğunu kabul edenler; bunların yanı sıra, et-Taberi'nin *Tarihü'l-ümem ve'l-mülûk*, İbn Kuteybe'nin *Kitabü's-şîr ve's-şu'arâ* ve İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı gibi klasik eserlerde bu kelimenin yer almış olmasını görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir.¹¹

İslam tarihinde *vezir* kelimesi yerine aynı manayı ifade eden başka kelimeler de kullanılmıştır. Emevî halifeleri *müşir* ve *kâtib* adı verdikleri bazı görevlilerle istişare ederlerdi. Endülüs Emevîleri *hâcib* ve *zül-vizâretayn* unvanlarını; Eyyübîler, *kâtib* ve *sâhib*; Gazneliler *hâce-i bozorg*; Karahanlılar *yuğruş*, Selçuklular *hâce*, *lala*, *sâhib* ve *sâhib-i a'zam* unvanlarını vezir manasında kullanırlardı. Fâtımîler ise vezire *sefir* ve *vasit* derlerdi.¹²

5 “Yardım etmek” manasındaki “muâzere” (الموازرة) kelimesi, bu kökten türetilmiştir.

6 Kasım Şulul, *İbn Haldûn'a Göre İslam Medeniyeti* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), s. 115.

7 İbn İshak Zeccâc bu görüştedir. İbn Hallikân, II/197.

8 *el-Vizâre* (1976), s. 64.

9 Tâ Hâ 20/29, 30, 31; eş-Şu'arâ 78/13; el-Kıyâme 75/11; el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

10 Ebû Davud, “Kitabü'l-Harâc”, hadis nr. 2932 (إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِالْأَمِيرِ خَيْرًا جَعَلَ لَهُ وَزِيرَ صِدْقٍ إِنَّ) نَسِيَ ذِكْرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهِ غَيْرَ ذَلِكَ جَعَلَ لَهُ وَزِيرَ سُوءٍ إِنَّ نَسِيَ لَمْ يَذْكُرْهُ وَإِنْ ذَكَرَ لَمْ يَنْهَ).

11 Reslan, *Vizâre*, s. 38; Ahmed Emin bu fikirdedir. Bkz. Ahmed Emin, *Duha'l-İslam* (Kahire: Mektebetü'l-Üsre, 2003), s. 183.

12 Ebû'l-Kasım İbnü's-Sayrafi, *el-Kânûn fi divânî'r-resâil* (thk. Eymen Fuad, Kahire: Daru'l-Misriyyeti'l-Lübnaniyye, 1990), s. 15; Şulul, s. 412.

İslamiyet'e has olan hilafet gibi vezirlik de ilk etapta İslami bir uygulama ile ortaya çıkmıştır. Allah'ın "İşlerde onlarla istişare et"¹³ emri gereği Hz. Peygamber (sav), ashabıyla özellikle Hz. Ebubekir (ra) ile devamlı surette istişare ederdi. Öyle ki "Kısra", "Kayser" ve "Necaşi" denilen hükümdarların devlet yönetimlerine vakıf olan Araplar, Hz. Ebubekir'i (ra) Hz. Muhammed'in (sav) veziri; Hz. Ömer'i (ra) Hz. Ebubekir'in (ra) veziri; Hz. Ali (ra) ile Hz. Osman'ı (ra) da Hz. Ömer'in (ra) veziri olarak nitelemişlerdir.¹⁴

Bazı araştırmacılar, İslamiyet'te vezirliğin ilk defa Abbâsîler zamanında ortaya çıktığını ve "vezir" unvanıyla anılan ilk kişinin 132/749 yılında halife olan Ebu'l-Abbâs es-Seffâh'ın vezirliğini yapan ve "Âl-i Muhammed" lakaplı Ebû Seleme Hafs b. Süleyman el-Hallâl olduğunu söylemişlerdir.¹⁵ Vezirlik bir kurum olarak ele alınmışsa bu görüş onaylanabilir. Çünkü İslam tarihinde vezirlik -tenfiz vezirliği de olsa- Abbâsîler'den önce de vardı. Zira Hz. Peygamber ve ashabı, devletin idaresi ile ilgili çalışmalarda birbirlerine danışmış ve bu konularda siyasi elçi, kâtip vb. görevlendirmelerde bulunmuşlardır. Emevî devrinde yaşamış olan Abdülhamid b. Yahya el-Kâtib, Mervan b. Muhammed'in; Ziyâd b. Ebîhi, Muaviye b. Ebî Süfyan'ın ve Ravh b. Zinbâ' el-Cüzâmî ise Abdülmelik b. Mervan'ın veziri diye anılırdı.¹⁶ Hz. Ebubekir'in (ra), Benî Saîde gölgeğinde Ensar'a "Siz, bizim vezirlerimizsiniz." diye hitap ettiği bilinmektedir. Bunlardan yola çıkarak İslamiyet'te vezirliğin bilindiği, ancak tüm çeşitleriyle beraber bir kurum hâlini almasının ve tüm çeşitleriyle beraber gelişmesinin Abbâsîler döneminde gerçekleştiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, önceki dönemden alınan vezirlik geleneği, Fars asıllı vezirlerin de etkisiyle kurumsallaşmasını ve gelişmesini Abbâsî devleti döneminde gerçekleştirmiş, denilebilir.¹⁷

Vezirlik, halifelikten sonra devlet kurumlarının en üstünü ve önemlisi olup hükümdarın genel yardımcılığı vazifesini ifade eder. Vezir, devlet yönetimiyle ilgili her işte -siyasi, idari, askerî, iktisadi ve hukuki- hükümdarla sürekli ve doğrudan temas halindedir. Sınır bölgelerindeki birliklerin komutanlığı, özel bazı vergilerin toplanması, gıda maddelerinin ve tedavüldeki paraların kontrolü gibi bazı kişi ve bölgelere özgü işler de vezirin genel görevleri içinde yer alırdı.¹⁸

13 Âl-i İmrân 3/159.

14 Şulul, s. 116-117.

15 Fatih Yahya Ayaz, "Vezir", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), XXXIII/79; İbnü's-Sayrafi, s. 12 (Eymen Fuad'ın takdiminden naklen).

16 Reslan, *Vizâre*, s. 43; Emin, s. 182; Ayaz, XXXIII/80.

17 Ayaz, XXXIII/79.

18 Bkz. *el-Vizâre* (1976), s. 66-100.

Abbâsî Devleti'nde kurumsallaşmasını tamamlayan vezirlik, "tefviz vezirliği" ve "tenfiz vezirliği" olarak ikiye ayrılmıştı. *Tefviz vezirliği*, sorumluluğu olan ve yürütme görevini icra eden bir vezirlik çeşidi iken *tenfiz vezirliği*, sadece elçilik yapma, görüş bildirme ve istişarede bulunma görevlerini ifade ederdi. Abbâsî Devleti'ndeki tefviz vezirleri hilafet mührünü taşıyor, zaman zaman mezalim davalarına bakar, savaşlara karar verir hazineye gerekli gördüğü harcamaları yapardı. Bu yüzden tefviz vezirliği bugünün başbakanlığına benzetilebilirken tenfiz vezirliği -sınırlı oluşundan dolayı- modern devletlerdeki müsteşarlara, danışmanlara ve kısmen bakanlara benzetilebilir. Tenfiz vezirliği, değinildiği üzere Hz. Peygamber dönemine kadar götürülebile de İslam tarihinde tefviz vezirliğine ilk defa Abbâsîlerde rastlanmıştır. Abbâsîlerde merkezî idare, vezirlerin başkanlığındaki birçok divan, yani vezirliklerden meydana geliyordu.¹⁹

2. VEZİRLİĞE DAİR KLASİK ESERLER

Vezirler ve vezirlikle ilgili yazılmış bazı klasik müstakil eserler şunlardır:²⁰

1. Davud b. el-Cerrah, *Ahbârü'l-küttâb*.
2. Muhammed b. Davud b. el-Cerrah (296/908), *Kitabü'l-Vüzerâ*.
3. Ali b. İsa b. Davud b. el-Cerrah, *Kitabü'l-Küttâb*.
4. Ali b. Feth el-Kâtib el-Mutavvak (320/932), *Kitabü'l-Vüzerâ*. Bu eser, Muhammed b. Davud b. el-Cerrah'ın eserinin zeylidir.
5. Ebü'l-Abbâs b. Ubeydillah b. Ammar es-Sakâfî (319/931), *Kitabü'z-Ziyâdât fî ahbârî'l-vüzerâ*.²¹
6. İbn Abdûs el-Cehşiyârî (331/942), *Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb*.²²
7. Ebubekir Muhammed b. Yahya es-Sûlî (335/946), *Kitabü'l-Vüzerâ*.²³
8. el-Hasan b. Abdirrahman er-Ramehürmüzî (360/970), *el-Mubâsetâtü'l-vüzerâ*.

19 Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), I, 38; *el-Vizâre* (1976), s. 65.

20 Bu bölümdeki kitap isimleri için bkz. Ebû Fâris, s. 17; *el-Vizâre* (1976), s. 26; Nasır, s. 102; İbnü'n-Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub İshak b. Muhammed, *el-Fihrist* (thk. Rıza Teceddüd b. Ali, I-II, Tahran: 1971), I/141-150.

21 İbnü'n-Nedim, I/166.

22 Eser ile ilgili geniş bilgi "Edebü'l-vezîr'in Diğer Eserlerle Mukâyesesi" bölümünde verilmiştir.

23 İbnü'n-Nedim, I/167-168.

9. es-Sahib Ebû'l-Kâsım b. İsmail b. Abbâd (385/995), *Ahbârü'l-vüzerâ*. Bûveyhî vezirlerinden olan müellif eserine Abbâsî devletindeki bazı vezirleri ve kâtipleri konu edinmiştir.

10. Ebû Hayyân et-Tevhidî (414/1023), *Mesâlibü'l-vezireyn*. Bu eserinde Ebû Hayyân, Bûveyhîlerin meşhur vezirlerinden İbnü'l-Amîd (360/970) ile İbn Abbâd'ın sözlerini, hâllerini ve değişik kişilik özelliklerini ele almıştır. Kitapta yergiler yer aldığı gibi az da olsa övgüler de yer almaktadır.

11. Ebû Mansur Abdülmelik es-Se'âlibî (429/1037), *Tuhfetü'l-vüzerâ*. Bu eser, Amman'da 1993 yılında Sadi Ebû Deyye tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁴

12. Ebû'l-Hasan Hilal b. Muhsin es-Sâbiî el-Harrânî (448/1056), *Kitabü'l-Vüzerâ*. İlk defa 1904 yılında basılmıştır. Eserde, Abbâsî Devleti'nin devlet yönetim sistemi, protokoller/merasimler, yazışmalar ve divanlar ile ilgili tarihsel malumat bulunmaktadır. Ayrıca eserde saraydaki kadın ve cariyelerin yönetimde söz sahibi olmak için çevirdikleri entrikalar; makam ve mevki elde etmek için yapılan akıllalmaz oyunlar ve bunların meydana getirdiği kötü sonuçlar vb. tarihî ve ibretlik olaylar yer almaktadır.²⁵ Eser, ele aldığı olayları Abbâsî halifeleri Müktefi ve Muktedir dönemlerini anlatarak sonlandırmıştır.

13. İbn Mâkûlâ (485/1092), *el-Vüzerâ*. İbn Mâkûlâ, Mâverdi'nin *Edebü'l-vezîr* adlı eserini kendisine ithaf ettiği tahmin edilen meşhur Bûveyhî veziridir.

14. Muhammed b. el-Hüseyin el-Urmevî (690/1291), *Ravzatü'l-umerâ ve devhatü'l-vüzerâ*. Eyyübîler devletinde kazasker ve nakîbüleşrâfîk²⁶ görevlerini yapmış olan el-Urmevî, bu eserini zamanın vezirine ithaf etmiştir.²⁷

15. İbrahim b. Musa (692/1292), *Ahbârü'l-vüzerâ*.

16. İbn Rifa (710/1310), *Behcetü'l-vüzerâ*.

17. Ahmed b. Mahmud el-Cebelî el-Esfedî (729/1328), *Minhâcü'l-vüzerâ*.

24 Bu eser için "Edebü'l-vezîr'in Diğer Eserlerle Mukayesesi" bölümüne bakılabilir.

25 Hilal b. Muhsin el-Harrânî es-Sâbiî, *el-Vüzerâ* (thk. Abdüsettar Ahmed Ferac, Mektebetü'l-A'yân), s. 1.

26 Kökü Hz. Peygamber dönemine kadar uzanan nakîbüleşrâfîk, ilk defa Abbâsîler döneminde bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin iş ve işlemleriyle ilgilenen bu kurum diğer İslam devletlerinde de varlığını sürdürmüştür. Geniş bilgi için bkz. Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşrâf", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), XXXII, 322-324.

27 Muhammed b. el-Hüseyin el-Urmevî, *Ravzatü'l-umerâ ve devhatü'l-vüzerâ* (Riyad: Mektebetü'l-Uteykân, 2009), s. 10-11.

18. Lisaneddin Muhammed b. Hatib el-Ğirnâtî (776/1374), *el-İşâre ilâ âdâbi'l-vizâre*. Eser bir mukaddime ve altı bölümden oluşmaktadır. Önsözde vezirliğin önemi, şartları ve konumu tasvir edilmiştir. Kitabın asıl bölümlerinde vezirin görevleri, konumunu bilmesinin gerekliliği, sultan ve diğer devlet çalışanlarıyla münasebetlerinin nasıl olması gerektiği ve sultanın özellikleri gibi konular açıklanmıştır.²⁸

19. İbnü's-Sayrafi el-Mısri (550/1155), *el-İşâre ilâ men nâle'l-vizâre*. Eser, Fâtîmî Devleti zamanında Mısır'da vezirlik yapmış vezirleri konu edinmiştir. Vezir Yakub b. Killis'ten Vezir el-Me'mûn b. el-Bettâhî'ye kadar olan vezirleri işlemiş olan bu eser Vezir el-Me'mûn b. el-Bettâhî'ye ithaf edilmiştir.²⁹

20. Ali b. Abdilaziz b. el-Hacib en-Numan'ın torununun kitabı. Müellifin ve müellifin babasının ismi bilinmemektedir.³⁰ Kâtib Çelebi eserin ismini *İlmül-vizâre* olarak kaydetmiştir.³¹

21. Muhammed el-Garîf, *Fevâsilü'l-cümân fi enbâi'l-vüzerâ ve küttâbi'z-zemen*.³² Faslı şair ve edebiyatçı Seyyid Muhammed el-Garîf eserinde, kendisinden önce yaşamış bazı vezir ve kâtipleri iki bölüm hâlinde edebî bir tarzda incelemiştir. Eserin vezirler bölümünde meşhur bazı vezirlerin karşılaştıkları sevindirici ve üzücü durumlar, kişisel özellikleri, ünvanları, ilmi ve edebî seviyeleri ile olumlu (*menâkıb*) ve olumsuz yönleri (*mesâlib*) anlatılmıştır.

22. Takıyeddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî (845/1442), *Telkihu'l-ukûl ve'l-ârâ fi tenkihi'l-cülle ve'l-vüzerâ*. Eser, Fâtîmî dönemindeki vezirleri konu edinmiştir. Ne var ki bu eser, günümüze ulaşmamıştır.³³

23. Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrıberdî (874/1469), *Kitabü'l-Vüzerâ*. Bu kitabın günümüze ulaşp ulaşmadığı bilinmemektedir.³⁴

24. Ca'dullah el-Güneymî el-Feyyûmî, *ed-Dürru'n-nadîr fi âdâbi'l-vezîr*.

25. Ali Şirâzî (945/1538), *Düstürü'l-vüzerâ*. Şirâzî, eserini Sultan II. Selim'in veziri Mustafa Paşa'ya sunmuştur.³⁵

28 Nasır, s. 174.

29 İbnü's-Sayrafi, s. 15-17.

30 Bkz. Nasır, s. 144.

31 Vezirler ve onlara dair haberler ile ilgili olarak yazılmış bazı kitaplar için bkz. Kâtib Çelebi, I/30.

32 Seyyid Muhammed el-Garîf, *Fevâsilü'l-cümân fi enbâi'l-vüzerâ ve küttâbi'z-zemen* (Fas: el-Matbaatü'l-Cedide, 1347), s. 2.

33 İbnü's-Sayrafi, s. 14.

34 İbnü's-Sayrafi, s. 14.

35 Nasır, s. 199.

İslam yönetim düşüncesi ve sisteminde vezirliğin, hilafet/imamet konusuyla ayrılmaz bir ilişkisi bulunduğundan bu konuyu ele alan hemen hemen her eserde vezirliğe de yer verilmiştir. Zira İslam siyaset eserlerinde bizzat; tarih, kalam ve hadis eserlerinin ilgili bölümlerinde tali olarak vezirlik ve vezirler işlenmiştir. Örneğin siyaseti farklı noktalardan ele aldığı eserinde İbnü'l-Arabî; devleti insana, halifeyi ruha benzetip açıkladıktan sonra hemen ardından sözü vezire getirip onu akla benzetmiştir. O, vezirin ahlak ve özelliklerini şu şekilde açıklamıştır:

Adalet vezirin şahsı, himmet onun başıdır. Güzellik yüzü, hayâ gözleri, güler yüzlülük alnı, izzet burnu, doğruluk ağzı, hikmet lisanı, hayran olmak (*teyh*) boynu, bolluk, eza ve cefaya katlanma onun göğsüdür. Cesaret vezirin pazusu, tevekkül dirseği, ismet bileği, kerem avucunun içidir. İkram ve başkasını kendine tercih etmek (*isâr*) parmakları, cömertlik elidir. Onun sağ bereket, solu rahatlıktır. Vera karnı, iffet ferci, istikamet bacağı, korku ve ümit ayakları, süratli kavrayış ise vezirin kalbidir. İlim ruhu, emanet hayatı, zühd elbisesi, tevazu tacı, hilm mührü, üns evi, hidayet yolu, şeriat meselesi, anlayış kaftanı, nasihat şiarı, fırsat ilmi, fakirlik kazancı, akıl ismi ve doğruluk iştittigidir (batıl olana kulak asmaz). Halife, bu vasıflara sahip birini bulursa, onu hemen kendisine vezir olarak kabul etmelidir.³⁶

3. MÂVERDÎ'YE GÖRE VEZİRLİK

Mâverdî, halifenin kendisine yüklenen ümmeti idare etme işini tek başına yapamayacağını, bu nedenle de bir yardımcı tutmasının mutlaka gerekli olduğunu dile getirir. Ona göre yardımcı tutmak, halifenin işleri tek başına yapmasından daha güvenli bir yoldur ve halife hata ve yanlışlardan ancak bu şekilde davranarak kurtulabilir.³⁷

Vezir, reayayı yönetmek ve sultanın bütün emirlerini yerine getirmek zorunda olduğundan iki hususa aynı anda sahip olmalıdır. Biri itaat edilenin -halife, sultan, emir veya melik- gücü ve yetkisi; diğeri ise itaat edenin -halk, tebaa veya reaya- itaatkârlığıdır. Doğal olarak aklının bir yarısı yönettiklerine, diğeri yarısı onu yönetenlere ait olmalıdır. Bu yüzden onun görevi; sorumluluğu en fazla, yerine getirilmesi en zor olan bir görevdir. Çünkü o aynı anda hem yöneten hem yönetilendir.³⁸

36 İbnü'l-Arabî, *et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye fî islâhi'l-memleketi'l-insâniyye* (müstensih Abdülkadir b. eş-Şeyh Mahmud, Mu'cemü'l-Matbuât, nr. 175:1, 2841), s. 72.

37 el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye), s. 25.

38 el-Vizâre (1976), s. 47.

Mâverdî, vezirlik ile ilgili risalesinin giriş kısmını beş temel esasa ayırmıştır. O, vezirlerin görevlerini ifa ederken sözü edilen beş temel hususa dikkat etmeleri gerektiğini belirtir: *adil olmak, ehil olanları görevlendirmek, sözünde durmak, dine / hakka riayet etmek ve ciddiyet-eminlik-doğruluk*.³⁹

Vezirliği, tefviz⁴⁰ ve tenfiz diye ikiye ayıran Mâverdî; tefviz veziri seçilmek için neseb-Kureyş'ten olma- şartının dışında, bir halifede aranılan şartların aynısının gerekli olduğunu söyler. Ona göre bir halifede aranan şartlar yedi tanedir: *adalet, ictihat edebilecek seviyede ilim sahibi olmak, duyu ve diğer uzuvlarda halifelik yapmasına engel olacak bir rahatsızlığın bulunmaması, keskin bir zekâ, cesaret sahibi olmak ve Kureyş kabilesine mensub olmak*. Tefviz veziri, *harp ve harâc vergisi* gibi işlerde görevlendirmelerde bulunduğundan, onda halifede bulunması gereken şartlara ilaveten bu işlere dair yeterli bilgi sahibi olma şartı aranır. Çünkü bu tür işleri bazen bizzat kendisi yerine getirirken, bazen de bu konularda kendine naip tayin etmesi gerekebilir. Onun bu gibi işlerde kendisine vekil tayin etmesi için de evvela kendisinin o işlerin gerektirdiği liyakata sahip olması gerekir ki -gerektiğinde- kendisi gibi ehil bir kimseyi vekil tayin edebilsin. Bilgisiz bir kimsenin böyle bir işte vekil olarak görevlendirilmesi ne kadar uygunsuz ise, bu konularda bilgisiz bir vezirin göreve getirilmiş olması da aynı derecede uygunsuzdur. Mâverdî, vezirliğin en önemli şartının bu olduğunu ve ideal bir vezirlik yönetiminin ancak bu şartla tam anlamıyla gerçekleşebileceğini söyler.⁴¹

Mâverdî, vezirin nitelikleriyle ilgili olarak *el-Ahkâmü's-sultaniyye* adlı kitabında Abbâsî halifesi Me'mûn'dan şu sözleri nakleder:

Ben işlerimin idaresi, yürütülmesi için her türlü üstün sıfat ve gerekli şartları şahsında toplamış bir kişiyi seçtim. O huylarında iffetli, tuttuğu yolda doğruluk sahibidir. Güzel edepler onu süslemiş; tecrübeler onu kuvvetli kılmıştır. Sırları taşır ve kendisine yüklenen önemli görevleri yerine getirebilir. Yumuşaklıkla susar, ilimle konuşur ve anlamlı bir bakış, maksadı ona anlatmaya yeter. Onda komutanların kuvveti, hikmet sahibi filozofların isabeti, âlimlerin alçak gönüllülüğü, fakihlerin anlayışı mevcuttur. Kendisine iyilik yapıldığında teşekkür eder ve kötülüklere mâruz kaldığında ise sabreder. Yarınını kaybetme pahasına bugününün nasibini satmaz. Güzel açıklamaları ve tatlı lisanı ile insanların kalbini çalar.⁴²

39 *el-Vizâre* (1976), s. 49-63.

40 İslamiyet'te ilk tefviz veziri olarak, Cafer b. Yahya el-Bermekî gösterilir. Bkz. Yıldız, "Abbâsîler", I, 39.

41 el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 25.

42 el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 26.

Tenfiz vezirliğinin aksine tefviz vezirliğinin bir akid olduğunu söyleyen Mâverdi, görevlendirme esnasında halifenin “icap” cümlesinde iki şartın açıkça yer alması gerektiğini söyler: *vekil kulma* ve *genel görevlendirme*. Bu nedenle ona göre halife, tefviz veziri görevlendirirken şu mealde cümleler sarfetmelidir: “Ben, seni bütün işlerimde bana naip olası diye vezir tayin ettim.” ya da “Seni bütün işlerim için vekilim olarak görevlendirdim.” Buna ek olarak icap cümleleri içten değil, açıkça söylenmelidir.

Mâverdi, tefviz vezirliği için kalem ve kılıç yeterliliğinin gerektiğini zikrettikten sonra bu vezirliğin dört siyasi ve idari görevinin olduğunu belirtir: akid, hall, taklit ve azil. Akid, uygulama (*tenfiz*) ve harekete geçme (*ikdâm*) diye iki göreve ayrılır. Hall de savunma (*difâ‘*) ve sakinme (*hazer*) diye iki göreve ayrılır.⁴³ Ayrıca vezirliğin bu çeşidinde vezir, sorumluluk alan ve hesap verecek olan bir konumdur.

Mâverdi’ye göre tenfiz vezirliği; danışmanlık yapma, görüş bildirme, aracılık yapma, sultana yardımcı olma ve memleket için gayret sarfetme gibi görevlerini içermektedir. Bu nedenle tenfiz vezirliği, tefviz vezirliğine göre eksik ve sınırlı bir vezirliktir. Çünkü bu çeşit bir vezirlikte ne kalem ne kılıç yeterliliği aranır. Anlaşılabacağı üzere tenfiz vezirliğinde sorumluluk vezire değil, halifeye aittir. Çünkü tenfiz veziri, sadece halife ile halk arasında bir aracı ve yönetim konusunda görüş bildiren bir yardımcı gibidir.

Birisinin bu vezirliğe getirilmesi için onda *emin ve doğru sözlü olma, tamahkâr olmamak, kin ve düşmanlık sahibi olmamak, erkek olmak, zekâ sahibi olmak, heva ve heves düşkünü olmamak, bilgi ve tecrübe sahibi olmak* gibi şartların bulunması gereklidir.⁴⁴

Görev ve şartlar bakımından bu iki vezirlik çeşidi arasında dört fark vardır: Tefviz veziri, mezalim davalarına bakabilirken tenfiz veziri bu türden davalara bakamaz. Tefviz veziri, tek başına valileri görevlendirebiliyorken tenfiz veziri görevlendiremez. Tefviz veziri, savaş ve orduları yönetebilirken tenfiz veziri bunu gerçekleştiremez. Tefviz veziri, devlet hazinesinden (*beytü’l-mal*) gerekeni alabilir ve ona gerekeni katabilir. Oysaki tenfiz vezirinin ne böyle bir görevi ne de böyle bir yetkisi vardır. Mâverdi, bunlardan yola çıkarak tefviz vezirlerinde hür, fakih ve Müslüman olmak; harp ve harâc vergileri gibi hususlarda bilgili olmak şartlarının bulunması gerektiğini; ancak tenfiz vezirliğinde bu şartların gerekmediğini zikretmiştir.⁴⁵

İki vezirlik arasında görevlendirme ve görevden alma gibi hususlarda altı fark bulunmaktadır:

43 el-Vizâre (1976), s. 65.

44 el-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultaniyye*, s. 30.

45 el-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultaniyye*, s. 31, 32.

Sultan, tefviz vezirini kendisi ve reayası ile ilgili görevler için görevlendirmişken, tenfiz vezirini sadece kendisine ait görevler için görevlendirmiştir. Tefviz vezirinin icraatta bulunabilmesi için görevlendirilmesinde, akde ihtiyaç vardır. Tenfiz veziri ise sadece sultanın emirlerini yerine getireceğinden onun görevlendirilmesinde herhangi bir akde ihtiyaç yoktur. Tefviz veziri, yaptığı işlerden sorumluyken tenfiz veziri herhangi bir işten sorumlu tutulmaz/tutulamaz. Tefviz vezirinin görevde alınması ya açık bir söz ile veya onun yerine geçebilecek başka bir emare ile olur. Yani sultan, onu bu işten almadığı sürece o, işi bırakıp terk etmekle azlolmuş olmaz. Tefviz veziri kalem ve kılıç gerektiren işleri yapmak zorunda olduğundan bu iki hususta liyakatli olmalıdır. Tenfiz vezirinin ise, böyle bir zorunluluğu bulunmadığından kılıç ya da kalem yeterliliği gibi şartlara sahip olması gerekmez.⁴⁶

Mâverdi, esasen tefviz vezirliğinin sorumluluk almak vezirliği; tenfiz vezirliğinin destek olmak vezirliği olduğunu ve Fars⁴⁷ vezirlerinin çoğunun tenfiz, İslamiyet'teki vezirlerin çoğunun tefviz vezirleri olduğunu söyler.⁴⁸

O, tefviz ve tenfiz vezirlerinin sultana karşı sekiz görevi olduğunu şöyle açıklamıştır:

Vezir, vezirliğin sorumluluklarını yerine getirmeli ve memleket işleri için devamlı çaba içerisinde olmalıdır. Yorgunluğa ve zorluklara katlanmalı, kızgınlık ve rıza halinde sabırlı olmalıdır. Sultanın, kendisine yaptığı iyiliklere karşı teşekkür etmelidir. Eğer ondan kötü muamele görürse, onu mazur görmelidir. Sultanının güzel hasletleri bilinmiyorsa bunları izhar etmeli ve kötü özellikleri varsa bunları da gizlemelidir. Sultanına itaatte niyeti halis ve içi dışı bir olmalıdır. Sultanın, bazı kimseleri kendine yakınlaştırmak dost edinmesi, bazı kimseleri alçaltması veya yüslmesi hususlarında onunla mücadele ve tartışmaya girmemelidir. Ayrıca vezir sultanına rütbece ya da şeklen benzemeye çalışmamalıdır. Herhâlukârda sultanının aleyhine değil lehine çalışmalı ve onun aleyhine değil lehine bir yol aramalıdır.⁴⁹

46 *el-Vizâre* (1976), s. 126-138.

47 Abbâsîlerin ilk dönemlerinde vezirlerin çoğunluğu -Yahya b. Halid el-Bermekî, Ebû Seleme el-Hallâl ve Fazl b. Sehl gibi- Fars kökenliydi. Çünkü Araplarda yazı yerine dil gelişmişti. Farslarda ise daha çok yazı gelişmişti. Öyle ki Araplar kılıç ve lisanları, Farşılar ise kalemleri ile övünürlerdi. Bu yüzden o dönemdeki sultanların çoğu Fars kökenli vezirler ediniyorlardı. Vezirler de genellikle Fars kökenli kâtiplerin arasından seçilirlerdi. Bkz. Emin, s. 186.

48 Sâsânîlerdeki vezirlik sistemine vakıf olan Mâverdi, vezirlik kurumunun Abbâsî İmparatorluğu ve Sâsânîlerde ayrı süreçleri takip ederek geliştiğini ima ediyor. Bkz. *el-Vizâre* (1976), s. 138.

49 *el-Vizâre* (1976), s. 139-142.

Mâverdi, risalesinin son kısmında “Ahitler” başlığı altında bütün vezirlerin dikkate alması gereken on dört nasihat sıralamıştır. Allah’a ve sultana itaat nasihatinde “Allah ile sultanın emirleri çatışırsa eğer; Allah’ın emri sultanın emrine takdim edilmelidir” deyip buna, “Allah’a isyanda mahluka itaat olmaz” ilkesini delil olarak getirmiştir.⁵⁰

O, risalesini Hz. Muhammed’in (sav) kıyamet alametlerini içeren uzunca bir uyarısıyla sonlandırmıştır:

Kıyametin alametleri şunlardır: Görürsünüz ki insanlar namazı zayi eder, emanete riayet etmez, faizi helal sayar, kanları önemsemez (öldürme basitleşir), dünya karşılığında dini satarlar. İçkiler içilir, hadler uygulanmaz, insanlar Kur’an’ı çalgı aleti (teğanni aracı) yaparlar. Emanet ganimet, zekât borç sayılır. Sadık rüya görünmez, çocuk istenmez, kerem sahibi insanlar azalır, aşağılık insanlar çoğalır. Emirler facir, vezirler yalancı, eminler hain, Kur’an okuyanlar fasık olurlar. Bir kavmin ayak takımından olanları, o kavme liderlik eder. Erkekler kendilerini kadınlara; kadınlar kendilerini erkeklerle benzetirler. Doğru söyleyen yalanlanır ve yalan söyleyen doğrulanır. Bu ümmetin sonradan gelenleri, ilk gelenlerine lanet eder. İşte o vakit, üzerlerine bir belanın inmesini beklesinler.⁵¹

50 *el-Vizâre* (1976), s. 143.

51 Bkz. et-Tirmizî, “Kitabü’l-Cumu’â”, hadis nr. 2141.

İKİNCİ BÖLÜM
EDEBÜ'L-VEZÎR'İN TAHLİLİ

Kaynaklarda eserin adı, *Kavâninü'l-vizâre, el-Vizâre Edebü'l-vezir; Kitâbü'l-Vizâre, Kânûnû'l-vizâre* veya *el-Vizâre* olarak geçmektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde 1345 numarada 72 varaklı bir yazması bulunan eserin h. 1300 yılında yazılmış 24 varaklık diğer bir yazması Daru'l-Kütübi'l-Misriyye/Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹ en-Nüveyrî (733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* adlı eserinde bu eserin neredeyse tamamını nakletmiştir.²

Birçok baskı ve yazması bulunan eserin tercümesinde üç değişik neşirden istifade edilmiştir. Birincisi 1929 yılında Kahire'deki Hancı Yayınevi, ikincisi 1976 yılında –tercümede esas aldığımız baskı- İskenderiye'deki Daru'l-Câmiati'l-Misriyye tarafından yapılmış baskılardır. Üçüncüsü 1979 yılında Beyrut'taki Daru't-Talîa tarafından yapılmıştır. Bu son neşrin muhakkiki Rıdvan Seyyid, esere yazarı ve yaşadığı dönemi tanıtıcı 113 sayfalık bir giriş bölümü eklemiştir.

Yusuf b. Hasan el-Hüseynî'nin Farsçaya çevirdiği eserin üç tane Osmanlı tercümesi vardır. Osmanlı halifesi Sultan Abdülaziz'in (hilafeti: 1861-1876) sadrazamı Şirvânizâde Mehmed Rüşdü Paşa (1290/1874), eseri *Düstûrû'l-vüzerâ Tercümesi* adıyla Osmanlıcaya tercüme etmiştir. Bu tercüme 61 varak olup İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 2790 numarada kayıtlıdır. Bu tercümenin mevcut yazmasında, bazı cümlelerin tercüme edilmediği ve çoğu yerde tercümeyle beraber mütercime ait şerhlerin bulunduğu tesbit edilmiştir. Mütercim, bazı yerlerde Mâverdi'yi

1 İbnü'l-Cevzî, VIII/199; Yakut el-Hamevî, IV/314; *el-Vizâre* (1976), s. 44; *el-Vizâre* (1976), s. 41; *el-Vizâre* (1976), s. 42

2 en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (thk. Yahya Şamî, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye), II/189-205.

ilmi açıdan eleştirmekten de geri durmamıştır.³ Bu nedenle Şîrvânîzâde'nin tercümesi, salt bir çeviriden ziyade şerhli bir tercüme olarak nitelendirilebilir. Şîrvânîzâde, *Edebü'l-vezîr*'in Pertevî Efendi tarafından Osmanlıcaya tercüme edildiğini belirtmiş,⁴ ancak tercümedeki hataların çokluğunu delil göstererek eseri yeniden tercüme ettiğini dile getirmiştir.⁵

"Edebü'l-Vezîr"ın Osmanlıca diğer bir tercümesi Hüseyin Hüsni b. el-Hâcc Salih el-Bosnevî tarafından *Zinetü's-sadâre fî tercemeti Âdâbî'l-vüzerâ* adıyla yapılmıştır.⁶ Bu tercüme 106 varak olup İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 2729 numarada kayıtlıdır.⁷ Bu çeviri eser, genel anlamda kelime kelime tercümeyi yeğlemiş görünmektedir. Tercümede şerh veya ona benzer tercüme dışı unsurlar neredeyse hiç yer almamıştır. Çevirinin önemli bir diğer özelliği, asıl esere sadık kalmaya azami gayret sarfedilmiş olmasıdır. Ancak az da olsa bazı cümleler tercüme edilmeden ve/veya edilemeden bırakılmıştır.⁸

1. EDEBÜ'L-VEZÎR'İN DİLİ VE ÜSLÛBU

Mâverdi birçok ilim dalında eser yazmış, zamanının yargı kurumunda yıllarca kadılık, başkadılık görevlerinde ve diplomatik faaliyetlerde bulunmuş çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Bu çok yönlü kişiliği ve değişik alanlardaki derin ilmi, onun dilinin ve üslûbunun üst düzeyde olmasını sağlamıştır.

Dili oldukça veciz bir şekilde kullanan Mâverdi, kitabının neredeyse yarısını konuyla ilgili ayet ve hadis, vecize, deyim, şiir ve atasözleri ile doldurmuştur. Diğer yarısında ise bu özelliği korumaya ve sürdürmeye özen gösterdiğinden zaman zaman cümlelerin ona ait olup olmadığını anlamak bile zorlaşmaktadır. Örnek getirdiği, şahit gösterdiği ve tanıklığına başvurduğu temel kaynakların başında ayet ve hadisler ile İslam halife, bilgin, siyasetçi ve şairlerinin özlü sözleri gelir. Bunları Araplara ve diğer kavimlere ait atasözleri, ayrıca İran, Yunan ve Hindistan siyasetçi ve bilgelerinin sözleri

3 Şîrvânîzâde, *Düstûrü'l-vüzerâ tercümesi* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 2790), vr. 72.

4 Pertevî Efendi'nin tercümesine ulaşamadık.

5 Şîrvânîzâde, vr. 2, 6-9, 11. Şîrvânîzâde Mehmed Rühdü Paşa'nın sadrazamlık yapmış ve birçok ilme vakıf olması, yaptığı şerhlerle beraber tercümesinin dönemin siyasi ve idari yapısını aydınlatan bir belge niteliği taşımasını sağlamıştır. Zira sözkonusu şerhlerde, siyaset ve idare ile ilgili çok önemli malumat yer almaktadır.

6 Kallek, "el-Mâverdi", XXVIII/184.

7 Bu tercüme 1239/1823 yılında istinsâh edilmiştir. el-Bosnevî, vr. 211.

8 Bkz. el-Bosnevî, *Zinetü's-sadâre fî tercemeti Âdâbî'l-vüzerâ* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 2729), vr. 11-14, 201-202.

ile İsrailoğullarının kitaplarından alıntılar ve peygamberlerinin özlü sözleri takip eder.

Mâverdi'nin risalesinde kendisine hitap ettiği vezir, büyük ihtimalle zamanın Büveyhî Emiri Celâlüddeve'nin veziri İbn Mâkûlâ olduğu için *halife* ve *imam* kavramlarını mümkün mertebe kullanmamıştır. Çünkü o dönemde, *halife* veya *imam* denilince ilk etapta akla Büveyhîlerin baskı altında tuttuğu Abbâsî halifeleri gelmektedir. Bunun yerine eserinde yöneticiyi ifade etmek için *melik* ve *sultan* gibi kavramları kullanmayı tercih etmiştir. Mâverdi'nin Büveyhî emirlerini "halife" veya "imam" olarak adlandırmak istememesi, onları yani istila emirlerini/zoraki emirleri *halife* ve *imam* görmemesinden kaynaklanıyor da olabilir.

2. EDEBÜ'L-VEZİR'İN YÖNTEMİ

Mâverdi, konusuyla ilgili bilgileri derlerken ve yazıya aktarırken tüm-dengelim yöntemini uygulamıştır. Örneğin önce vezirliği, ardından tefviz vezirliğini ele alıp inceledikten sonra tenfiz vezirliğine giriş yapmıştır.⁹

Başlıklarını bölümler şeklinde, konularını sürekli maddeler hâlinde ele alması ve konuyla ilgili bütün malumatı o başlık altında kaydetmesi, Mâverdi'nin konusunu vukûfiyetle ele aldığını göstermektedir.¹⁰

Mâverdi, eserinde, herhangi bir konuyla ilgili bilgileri serdederken en önemliden başlamaya özel bir gayret göstermiştir. Örneğin vezirliğin esasları ana başlığı altında evvela din esasını işledikten sonra adalet esasını ele almıştır.¹¹

Mâverdi, ileri sürdüğü görüşlerine nedenler ve gerekçeler getirmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin vezirliğin esaslarından "ciddiyet" esasını işlerken şöyle der: "Zıtların birbirlerini daima itmeleri, bir araya gelmelerine engeldir. O hâlde sen birini yapayım derken diğerini yapmamış olursun."¹²

Mâverdi'nin eserinde rüya, keşif veya *hikaye* kabilinden hiçbir öge bulunmamaktadır. Eserde yer yer yapılmış olan siyasi, psikolojik¹³ ve toplumsal¹⁴

9 *el-Vizâre* (1976), s. 65.

10 *el-Vizâre* (1976), s. 67.

11 *el-Vizâre* (1976), s. 49-52.

12 *el-Vizâre* (1976), s. 59.

13 Mesela Mâverdi, eserinin haklar (hukuk) bölümünde, "İnsan, tabiatı gereği kendisine itiraz edip muhalefet eden kişiden hoşlanmaz, nefret eder." tesbitinde bulunmuştur.

14 Mâverdi, "İnsanların halleri (toplum) de incelenirse görülecektir ki, insanlar birbirlerine muvafakat etmezlerse biraraya gelemezler." demektedir.

tahliller, eserin ilmi olmasına ne denli önem verildiğine işaret etmektedir. Eserde, ayet ve hadislerin yanında Câmâsp, Platon (Eflatun), Aristoteles, İskender, Beydaba, Me'mûn ve Buhtûrî gibi farklı ırktan, dinden, ilim ve meslek dalından insanlara atıfta bulunulmuş ve onların sözlerine yer verilmiştir.

Eserde dikkat çeken diğer bir durum, o dönemde yaşanan dinî, mezhebî ve siyasi çekişmelerin esere yansıtılmamış olmasıdır.

Mâverdî, eserinde vezirliğin tarihçesinden ve vezirliğe ait ritüellerden hiç bahsetmemiştir. Bunun sebebi, isminden anlaşılacağı üzere bu risalenin, genel anlamda ülke yönetimi bağlamında vezirlik kurumuna ayrılmış olmasıdır. Bu nedenle onun, amacına hizmet etmeyen bilgilere yer vermemesi doğaldır.

3. EDEBÜ'L-VEZİR'İN İÇERİĞİ

Mâverdî, eserini zamanının vezirine vezirlik ve ülke yönetimi ile ilgili bilmesi gereken hususları anlatmak için yazmıştır. Mukaddimede yer verdiği şu ifadeler bu duruma işaret etmektedir:

Elbette başkalarını itaate ve hayırlı işlere davet edenler, bu iki şeyi kendileri için lüzumlu görür ve faziletli insanlar yaratılışları gereği bu tür hayırlı işlere meyillidirler. Ancak, akıllı ve âgâh kişiler sadece kendi zekâ ve akıllarına güvenip bir uyarıcının ikazını veya bir hatırlatıcının irşadını göz ardı etmezler. Zira nefis, hayırlı işlerin yapılmasına daima engel olmaya çalışır. Bunu bazen insanları sinsice aldatarak, bazen de hayırları örtterek gerçekleştirir.¹⁵

Bu risaleyi, vezirliğe dair telif edilen diğer eserlerden ayıran en önemli husus, siyasi ve idari açıdan vezirliği müstakil olarak incelemesidir.

Mâverdî, eserinde önce vezirliğin nasıl bir görev olduğundan ve vezirin nasıl bir konumda bulunduğundan bahsetmiştir:

Senin birbirinden çok farklı yönleri olan bir görevin vardır. Sen, bir tebaayı yönetirken, bir sultan da seni yönetir. Demek ki; aynı anda hem yöneten hem de yönetilensin. Reayayı yönetmekle meşgulken sultanın itaatine amadesin. O halde kendi zatında iki şeyi bir araya getirmiş oluyorsun. Biri itaat edilenin gücü, yetkisi diğeri ise itaat edenin itaatkârlığıdır. Doğal olarak aklının bir yarısı idare ettiklerin, diğer yarısı seni idare eden [sultanın] için çalışır. [Bil ki] idare hususunda insanlar üç kısma ayrılır: yöneten, yöneti-

15 *el-Vizâre* (1976), s. 47.

len ve aynı anda yöneten- yönetilenler. İşte senin bu görevin, sözkonusu şu üç kısım içerisinde sorumluluğu en fazla, yerine getirilmesi en zor olandır. Çünkü sen, görevin itibarı ile diğer iki kısmı kapsayan bir rütbeye haizsin.¹⁶

Mâverdî, eserinde vezirlik görevinin tabiatını anlattıktan sonra vezirliğin esasları denilebilecek ve bir vezirde bulunması gereken özelliklere yer vermiştir. Ona göre vezirliğin esasları şunlardır: din, adalet, vaat ve vaitleri yerine getirmek, ehil olanları göreve getirmek ve ciddiyet/doğruluk/eminlik.¹⁷

Eser, “vezir” kelimesinin dil açısından tahlilini yaptıktan sonra vezirlik ile ilgili esas konulara giriş yapmıştır. İslam ilim geleneğine göre bir eser telif edildiğinde evvela o ilme ait terimlerin tanımını vermek, açıklamalarını yapmak, nereden türediğini belirtmek ve ilişkili olduğu diğer ıstılahlardan örnekler vermek ilmi bir teamüldür. Mâverdî de bu üslûl takip etmiştir.¹⁸

Eserde giriş mesabesindeki kısımlardan sonra vezirliğin çeşitlerinin neler olduğu ele alınıp her bir vezirlik çeşidi detaylı bir şekilde alt başlıklar kullanılarak açıklanmıştır:

Vezirlik iki kısma ayrılır. Tefviz vezirliği (yürütme ve tam yetkili vezirlik) kalem ve kılıç yeterliliğini kapsar. Tenfiz vezirliği (istişare ve elçilik vezirliği) ise görüş ve karar bildirmekle sınırlıdır. Her iki vezirlik çeşidine ait hak ve şartlar bulunmaktadır.

Tefviz vezirliği; akid, hall, tayin (*taklîd*) ve görevden alma (*azil*) gibi görev ve sorumlulukları yerine getirerek idarecilik yapmaktır. Akid görevi; uygulama (*tenfiz*) ve harekete geçme (*ikdâm*) diye ikiye ayrılır. Hall görevi de savunma (*difâ*) ve sakınma (*hazer*) görevleri diye ikiye ayrılır. Tefviz vezirliğinin iki kısmından biri olan akid ve hall görevi; difa, hazer, tenfiz ve ikdam diye dört görevi kapsar.

Tenfiz vezirliği, tefviz vezirliğinin görevlerini içermediğinden sınırlı bir vezirlik olup kapsadığı görevler (kanunlar) dört tanedir: Sultan ile ülkede yaşayanlar arasında elçilik yapmak; sultana görüş bildirmek ve danışmanlık yapmak; ona yardımcı olmak ve memleket işlerine yönelik devamlı bir gayret içinde bulunmak.¹⁹

Yukarıda anlatılanlar tafsilatlı bir şekilde örnekler verilerek aktarıldıktan sonra sonuç bölümü sayılabilecek kısımda, “haklar” ve “ahitler” başlıkları altında vezirin görev ve sorumlulukları ile dikkat etmesi gereken diğer bazı hususlar ayrıntılı bir şekilde ele alınarak kitap sonlandırılmıştır.

16 *el-Vizâre* (1976), s. 48.

17 *el-Vizâre* (1976), s. 49.

18 *el-Vizâre* (1976), s. 64.

19 *el-Vizâre* (1976), s. 65.

4. EDEBÜ'L-VEZİR'İN KAYNAKLARI

Aynı zamanda bir müfessir ve muhaddis de olan Mâverdi'nin, Edebü'l-vezir'deki temel kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (sav) hadisleridir. Konuyla ilgili getirdiği bazı hadisler sahih veya hasen iken diğer bazı hadisler zayıf derecesindedir. Hadis olarak nakledilen bazı metinlerin ise kaynağı tesbit edilememiştir.

Eserinde Lokman, İsa, Davud ve Süleyman gibi peygamber ve bilge kişilerden istifade etmiş olan Mâverdi, İslam devletlerinde halifelik, sultanlık, vezirlik ve kadılık yapmış devlet adamları ile konuyla ilgili eser bırakmış âlimlerden de yararlanmıştır. Özellikle Câmâsp, Platon, Aristoteles, Büyük İskender, *Kelile ve Dimne* eserinin sahibi Beydaba, Me'mûn, Nâbiğa, Ebû İshak İbrahim b. Mehdi, Buhtürî ve Câhız gibi zevat eserin önemli kaynak şahıslarındandır.

Eserde değişik kültürlerle ve milletlere ait meseller, hikmetli sözler, atasözleri, deyimler ve şiirler nicelik açısından önemli bir yekûn tutmaktadır. Genelde herhangi bir sözün veya alıntının kaynağı eserde zikredilmişken kaynak veya alıntının sahibinin zikredilmediği zamanlar da olmuştur.

5. EDEBÜ'L-VEZİR'İN DİĞER ESERLERLE MUKÂYESESİ

Vezirlikle ilgili eserler, genellikle vezirlerin hayatlarının ve onlarla ilgili önemli olayların anlatımını konu edinmiştir. Ancak Mâverdi'nin eseri, bir kurum olarak vezirliği İslami bir bakış açısıyla incelemektedir.

Edebü'l-vezir, biri kendinden önce, diğeryise onun döneminde yazıldığı düşünülen ve kendisine nisbeten benzeyen iki meşhur eserle kıyaslanacaktır. Sözü edilen iki kitap, İbn Abdûs el-Cehşiyârî'nin (332/943) *Kıtabü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb*'²⁰ ve Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Se'âlibî'nin (429/1038) *Tuhfetü'l-vüzerâ*'sıdır.

el-Cehşiyârî'nin *Kıtabü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb* adlı eserinde İran, Hint ve Yunan siyasetçilerine ve onların siyasi uygulamalarından örneklerle yer verilmiştir.²¹ Mâverdi'nin eserinde de siyaset sanatı ve ahlakına dair meselelerde, sözü geçen türden alıntılar benzer bir şekilde yer almıştır.

²⁰ İbnü'n-Nedim, I/141.

²¹ el-Cehşiyârî, s. 1-12.

Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb'da, söyleyeni belli olan ve olmayan birçok hikâye ve alıntı mevcuttur.²² Mâverdi ise çoğunlukla alıntılarının sahiplerini zikretmeye çalışmışsa da, zikretmediği de olmuştur.

el-Cehşiyârî, vezirlik ile katiplik arasında var olan sıkı ilişki ve geçişlerden dolayı evvela ortaya çıkışından başlayarak kitabeti ve katipliği ele almıştır. Bu bağlamda Hz. Muhammed, dört halife, Emevî ve bazı Abbâsî yöneticilerinin kâtipleri eserde ayrıntılı bir şekilde yer almış, kâtip ve vezirler ile ilgili bazı tarihî olaylar zikredilmiştir. Bu nedenle bu kitap için, bir tür vezirler tarihi denemesi nitelendirilmesi yapılabilir. Buna karşılık Mâverdi; vezirlerden, onların hayatlarından ve kitabetten ziyade bizzat vezirlik kurumuna yoğunlaşmıştır.

Mevcut haliyle el-Cehşiyârî'nin eserinin neredeyse yarısı Abbâsî Devleti'nde vezirlik yapan Bermekî ailesi -Halid el-Bermekî, Yahya b. Halid ve onun iki oğlu Cafer ve Fazl- ile ilgili olay, hikâye, alıntı ve şiirlere ayrılmıştır. Eser, Me'mûn dönemindeki vezir ve kâtiplerin -yaşanan ilginç ve önemli olaylar anlatılarak- konu edilmesiyle son bulur.²³

Mukayeseye medar ikinci eser olan *Tuhfetü'l-vüzerâ*'nın mukaddimesinde es-Se'âlibî, kendisinin ikâmet mahalli olan Nişabur Sultanı Me'mûn b. Me'mûn Harzemşâh'a *el-Mülûkî* adında bir kitap yazarak hizmet ettiğini; şimdi ise onun veziri Ebû Abdillâh el-Hamdunî'ye hizmet etmek için bu eseri kaleme aldığını kaydeder. Mukaddimede göze çarpan hususlardan birisi, her iki devlet yöneticisine yapılan övgü ve dualardır.²⁴ Oysaki Mâverdi'nin eserinde zamanın halifesinin, sultanının ve eseri boyunca kendisine hitap ettiği Büveyhî vezirinin kim olduğu anlaşılamamaktadır; fakat eserin kendisine ithafen yazıldığı devlet adamına yapılmış dualar, kitabın bazı bölümlerinde mevcuttur.

Tuhfetü'l-vüzerâ, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci babda, vezirlik kelimesinin kökeni incelenip Kur'an'dan bununla ilgili örnekler verildikten sonra bu müessesenin tarihi ve salih bir vezirin özellikleri anlatılmıştır. İkinci babda, vezirliğin fazilet ve faydaları zikredilmiştir. Üçüncü babda vezirliğin adab, şart, görevleri ve sultan ile ilişkisi incelenmiştir. Dördüncü babda, vezirliğin alametleri ile vezirliğin "mutlak" ve "mukayyed" denilen iki kısmı ele alınıp birbiriyle mukayese edildiği gibi şûradan ve kiminle şûra yapılabileceğinden bahsedilmiştir. Beşinci ve son babda ise geçmişte yaşamış bazı vezirler ve onların güzel özelliklerinden, nükteli sözlerinden ve onlara

22 el-Cehşiyârî, s. 1-2.

23 es-Sâbiî, bu eserin Abbâsî Halifesi Müktefi ve Muktedir'in veziri olan Ebû Ahmed el-Abbâs b. Hasan ile sonlandığını söylüyor. Bkz. es-Sâbiî, s. 4.

24 es-Se'âlibî, s. 17.

yapılan medhiyelerden örnekler verilmiştir.²⁵ Konuların dizilişinde her iki eser arasında bazı benzerlikler olsa da Mâverdî, vezirliğin alametleri, vezirlere ait nükteli sözler ve onlara yapılan medhiyelerden hiç bahsetmemiştir.

Tuhfetü'l-vüzerâ'da bir ülkede aynı anda sadece bir vezirin olması gerektiği anlatılmıştır. Abbâsî halifesi Muktedir'in son dönemlerinde ilk defa iki vezirin aynı anda göreve getirildiğinden bahseden müellif, aynı zamanda iki sultan olamayacağından hareketle aynı anda iki vezirin olmaması gerektiğini iddia etmiştir.²⁶ Ayrıca eserde, o günkü mevcut devletlerde iş başına gelmiş vezirlerin isimleri bir liste hâlinde topluca kaydedilmiştir.²⁷

İran ve Yunan kral ve vezirlerine ait sözler ve hikâyeler, Mâverdî'nin eserinde olduğu gibi *Tuhfetü'l-vüzerâ*'da da mevcuttur.

“Vezir” kelimesinin etimolojik tahlilinin yapıldığı birinci bab ile “Vezirin Sultan, Sultanın Vezir Üzerindeki Hakları” bölümünde geçen cümleler, Mâverdî'nin eserindekilerle benzeşmektedir. Hatta her iki kitapta geçen bazı alıntıların neredeyse birbirinin aynısı olduğunu söylemek bile mümkündür.²⁸

Eser, vezirliği mutlak (*âmm*) ve mukayyed (*hâssa*) diye ikiye ayırıp mutlak vezirliğe “tefviz vezirliği” denildiğini aktarmaktadır.²⁹ Ancak mukayyed vezirliğe ne denildiğine işaret etmemiştir. Mâverdî ise bu tür vezirliğe “tenfiz vezirliği” denildiğini zikretmiştir.

Müellif, mukayyed vezirde adalet, hür olma, ilim sahibi olma ve idare edebilme şartının aranmayabileceğini ileri sürer.³⁰ Mâverdî ise görev verilecek her kişide mutlaka diyanet, ilim ve sağlam bir kişiliğin olması gerektiğini ve bunlar dışındaki diğer şartların görevin mahiyetine göre değişebileceğini söyler.

Yukarıdaki kıyaslamalar neticesinde Mâverdî'nin eserindeki bilgilerin pek çoğunun “vezirlik ve vezirler” konulu diğer eserlerde -dağınık bir hâlde de olsa- bulunduğu kanısına varılabilir. Ancak vezirlikte görevden alma (*azil*) konusunu ele almış olması, “tenfiz vezirliği” diye bir bölüm açması ve “harâc” kelimesini devletin giderleri anlamında kavramsallaştırması gibi bazı hususlar Mâverdî'nin eserini diğer eserlerden farklı kılmaktadır.

Mâverdî, eserlerinde siyaset ve idare ile ilgili konuları belli bir tertip içinde ele alıp konuyla ilgisi olmayan hususlara yer vermemeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra ele aldığı konularda şeriat hükümlerine riayet etmiş, gerektiğinde ictihatta bulunmaktan geri durmamış ve konusunu diğer ilgili ilimler ve ilmi konular ile beraber incelemiştir.

25 es-Se'âlibî, s. 18.

26 es-Se'âlibî, s. 29.

27 es-Se'âlibî, s. 83, 84.

28 es-Se'âlibî, s. 45, 46.

29 es-Se'âlibî, s. 53.

30 es-Se'âlibî, s. 60.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBÜ'L-VEZÎR'İN TERCÜMESİ

Tercüme ye Dair Notlar

Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Habib el-Mâverî el-Basrî'nin *Edebü'l-vezîr* adlı eserinin tercüme ye esas alınan baskısı, Fuad Abdülmün'im Ahmed ve Muhammed Süleyman Davud tarafından tahkik edilmiş *el-Vizâre Edebü'l-vezîr* adlı neşridir. Tercümede risalenin diğ er iki farklı neşrinden de istifade edilmiştir.¹

Edebü'l-vezîr'in Osmanlıca tercümelerini sadeleştirmek yerine, orijinal metnin Türkçeye tercüme edilmesinin sebebi, Osmanlıca tercümelerdeki -az da olsa- çeviri eksiklikleridir. Ancak gerek duydukça risalenin, Osmanlıca tercümelerindeki bazı ş erhler, dipnotlarda -sadeleştirmeden- oldu ğ u gibi kaydedilmiştir.

Hedef metnin doğru anlaşılmasına yarayacağı düşünölen bazı açıklamalar, köş eli parantez içerisinde metne yerleştirilmiştir. Yine bu bağ lamda tercümede yeralan bazı ıstılah ve kelimelerden hemen sonra Arapça asılları veya anlamdaş ve yakın anlamlısı olan kelimeler metne eklenmiştir. Tercümede yer alan bazı ifadelerin açıklamaları, ayet-i kerimelerin bulundukları sureler, sure ve ayet numaraları, hadislerin orijinal halleri ile tahriçleri ve bazı kişilerin biyografileri dipnotlarda verilmeye çalışılmış tır. Ayrıca asıl metnin matbu nüshalarında hatalı oldu ğ u düşünölen bazı tabirlerin dipnotta tashihi yapılmıştır.

Tercümede yerine göre kelime, yerine göre mana tercümesi yapılmış olup baskı veya istinsâh kaynaklı yazım hataları elden geldikçe giderilmeye çalışılmış tır. Ş iirlerdeki kafiye uyumuna Türkçe tercümede de dikkat edilmiş olup tercüme metinde yer alan arasöz ve aracümleler, genelde iki kısa çizgi ile vurgulanmıştır. Tercüme aş amasında asıl metinde geçen bazı kavramların tam ve doğru anlaşılması gayesiyle bağ lı bulundukları ilimlerin kaynak eserlerine bakılmaya özen gösterildiğ i gibi ıstılahların birbirleriyle ilişkisi de gözönünde bulundurulmuştur.

1 Risalenin istifade edilen değışik baskıları hakkında gerekli bilgi İkinci Bölüm'ün başında verilmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

EDEBÜ ' L - VEZÎR

[Mukaddime]

Kadıların en büyüğü Basralı İmam Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Habib el-Mâverdî -Allah ona rahmetiyle muamele etsin- şöyle söyler:

Hamd ve şükür; irşat etmesi, muvaffak kılarak doğruya iletmesinden dolayı Yüce Allah'a olsun. Salât ve selam Allah'ın Resûlü Muhammed'e ve onun Ehl-i beyt'ine olsun.

Elbette başkalarını itaate ve hayırlı işlere davet edenler, bunları kendileri için de lüzumlu görür ve yaratılışları gereği faziletli insanlar zaten bu tür hayırlı işlere meyillidirler. Ancak, akıllı ve âgâh kişiler, sadece kendi zekâ ve akıllarına güvenerek bir uyarıcının ikazını veya bir hatırlatıcının irşadını gözardı etmezler. Zira nefis, hayırlı işlerin yapılmasına daima engel olmaya çalışır. Bunu, bazen insanları sinsice aldatarak, bazen hayırları örtetek gerçekleştirir.

VEZİRLİĞİN MUKADDİMELERİ

Vezirliğin (Vizâret/Vezâret)² Tabiatı

Ey Vezir! -Allah seni muvaffak etsin- Senin birbirinden çok farklı yönleri olan bir görevin vardır. Sen, tebaayı yönetirken, bir sultan da seni yönetir. Demek ki, aynı anda hem yöneten hem yönetilensin. Reayayı yönetmekle meşgulken sultanın itaatine amadesin. O halde kendi zatında iki şeyi bir araya getirmiş oluyorsun: Biri itaat edilenin gücü, yetkisi دیگریyse itaat edilenin itaatkârlığı. Doğal olarak aklının bir yarısı idare ettiklerin, diğer yarısı seni idare eden [sultanın] için çalışır. [Bil ki] idare hususunda insanlar üç kısma ayrılır: yöneten, yönetilen ve aynı anda hem yöneten hem yönetilenler. İşte senin bu görevin sözkonusu şu üç kısım içerisinde sorumluluğu en fazla, yerine getirilmesi en zor olanıdır. Çünkü sen görevin itibarı ile diğer iki kısmı kapsayan bir rütbeyle haizsin.

Senin; görevine ait farklı hükümleri ve onun birbirine zıt olan yönlerini kendi zatında toplaman gerekir. Zira düzen (*salah*) içinde olması sana tevdi edilmiş, düzensizliği senden bilinecek bir memleketin yönetimi (*tedbir*) senin elindedir. Hata yaparsan hesaba çekilirsin, buna karşılık yaptığın iyilikler/ elde ettiğin başarılar hesaba katılmaz. Başlarda teşvik edildiğinden [idare ile ilgili işlere girişmen] kolaylaştırıldığı halde; hesaba sadece sen çekileceğinden akıbetler/sonlar sana zorlaştırılır. Bu durumda sen, iyiliklerinin/başarılarının hatırlanacağı ve hesaba çekilmekten kurtulacağın ümidini daima korusun.

Sultanın hakkında senin yapman gerekenler, senin için anlatılanların tam aksidir. Memleketin dirlik ve düzeni yerindedir diye ona karşı haddi aşamazsın. Çünkü bunu sağlamak zaten senin görevindi. Memleketin kötü

2 Sibeveyh'e göre, "الوزارة" kelimesi fetha ile okunursa "el-vezâre" (الْوَزَارَةُ) mastar; esre ile okunursa el-vizâre (الْوِزَارَةُ), el-imâret (الإِمَارَةُ), en-nikâbet (النِّقَابَةُ) ve el-vilâyet (الْوِلَايَةُ) kelimeleri gibi isim olur ve kurum ifade eder. Bkz. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sadır), XV/405; el-Halil el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn* (thk. Mehdi Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilal), VIII/365.

gidişatından dolayı bir bahane ileri süremezsin. Zira bu durumda sorumlu tutulacak yegâne kişi sensin. Öyleyse mazeret arama yerine, çalışma ve çabalamaya bak. Bil ki görünür sonuçlarından dolayı hâl dili, kâl dilinden daha etkilidir. Kader bir gün -sen bu minyal üzere iken- sana karşı durursa eğer, ağzlar dile getirmese de kalpler seni hep mazur görecektir. Zira yaratılmış olan, yaratıcının kaderi karşısında âcizdir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Tedbir, kaderi engelleyemez.”³ Hikmetli sözlerden birinde şöyle denmiştir:

İstedığın kadar kendini sakın; ancak seni ecelden koruyacak hiçbir koruyucu yoktur. Edebildiğin kadar tevekkül et; fakat kendini bilerek tehlikeye atmanın hiçbir bahanesi yoktur. İste isteyebildiğin kadar; ama kaderin karşısına çıkardığına kızma. Kötü zamanlarda -güç yetirebiliyorsan eğer- iradeni terk etmen, kaderle mücadele etmenden daha evladır.

Başka bir hikmetli sözde şöyle denilmiştir: “Bir şey, senden kaçıp duruyorsa eğer, sen de ona rağbet edip durma. Mecbur kalıp da birtakım hadiselerle karşılaşman gerekirse ‘zamanına’ esnek davran ve onunla mücadele etme.” Hikmet sahiplerinden birisi, bu konuda şöyle söylemektedir: “Zamanın bozulduğu bir esnada, o zamanın idarecisi olmamak, insanın saadet vesilelerindendir.” İçinde bulunduğun “zaman” [sana] cefa verirse onu hoşgör, ayaklandığında/çalkalandığında onu yanışla. Tıpkı şairin dediği gibi ol:

Zamanın yürüdüğü gibi yürü sen de,
Ve o nasıl akarsa, öyle ak sen de.

Allah muvaffak ettiği kimseye yardım eder. Senin de onlardan olmanı dilerim.

Vezirliğin Esasları

1. Din: Ey Vezir! Bil ki sen temeli, Allah'ın indirdiği din ve nizamı uyulması gereken hak olan bir mülkün yöneticisisin. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Hakla mücadele eden, mağlup olur.” Sen dini, rehberin; hakkı önderin kıl ki, bütün zor ve sıkıntılı işler sana kolaylaşsın. Dinin ve hak-

3 Bu hadis Hâkim'in Hz. Aişe'den (r.anhâ) rivayetinde şu şekildedir: “Tedbir, kaderi engelleyemez. Ancak dua, inmiş olana (başına gelen belalara) ve henüz inmemiş olana fayda sağlar. Zira dua, belayı karşılar ve onunla kıyamet gününe değin mücadele eder.” (عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُغْنِي حَذَرٌ مِنْ قَدَرٍ وَالْدُّعَاءُ يَنْفَعُ مَا نَزَلَ ، وَمَا لَمْ يَنْزَلْ ، وَإِنَّ الدُّعَاءَ قَالَ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُغْنِي حَذَرٌ مِنْ قَدَرٍ وَالْدُّعَاءُ يَنْفَعُ مَا نَزَلَ ، وَمَا لَمْ يَنْزَلْ ، وَإِنَّ الدُّعَاءَ يَقْتُلِي الْبَلَاءَ فَيُخَلِّجَانِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ). İbn Adi el-Cürçânî, *el-Kâmil fi'd-düa'a* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1986), II/213.

kın yardımcıları vardır. Bedenleriyle senin yanında olmasalar da kalpleriyle daima seninledirler. Kalplerin seninle olması sana kâfi gelmelidir. Hikmet sahiplerinden birisine “Hangi hayır, en vefalıdır?” diye sorulduğunda o cevaben, “Dindir” demiş; “En kuvvetli destek hangisidir?” diye sorulduğunda ise “Adalet” cevabını vermiş.

Hak dinin, önderlik ve koruyuculuk vazifesi kendisine verilmiş bir gücü (*sultan*) vardır. İdarecilik dâhil tüm işlerinde onu kendine yardımcı yap ki kalp ve gönüllerde sana yönelik bir heybet ve hürmet bulasın. Dine intisap edip onun şiarını şiar edinen hiçbir memleket yoktur ki, galip ve uzun ömürlü olmasın. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Müslümanlar arasında sevabı, imamına itaat edip Allah’ın emirlerini ona hatırlatan salih bir vezirden daha çok olan bir kimse yoktur.”⁴

Ey Vezir; kendinle baş başa kaldığın zamanlarda, biri seni ibadete teşvik eden, diğeryise günah işlemekten sakındıran ve Allah için çalışan iki gözetici olsun. Böylece ruhun/bâtının günah ve kusurlardan temizlenir.

ii. Adalet: Sen, kendi nefsinı adaletle yöneltirsen insanlar sana itaate yönelirler. Bu durumda adaletle bağlanacaklarından, sana isyana yönelmez ve senden hesap sorarken adaletin dışına çıkmazlar. Her kim ki, hesaba çekerken zulmederse, kendisi de hesaba çekilince zulme uğrar ve her kim ki insaflı olursa ona da insafla davranılır.

Bir Arap atasözü şöyle der: “Kim, hangi evden çıkmışsa yine o eve girecektir.” İsa b. Meryem -Allah’ın selamı onun üzerine olsun- şöyle buyurmuştur: “Siz hangi tartıyla tartarsanız, sizin için de o tartıyla tartılır ve size [verdiğinizden] daha fazlası verilir.” Bu konuda şairlerden biri şöyle demiş:

Kim inanırsa ki, kötülük yapanın yaptığı kötülüğün
Karşılıksız kalacağına, o kişi ne de yanlış inanmıştır.

Bil ki; [devlet] gelirlerini ancak adalet ve iyilikle çoğaltabilirsin. Zulüm ve kötülük gibi onları azaltan hiçbir şey yoktur. Adalet daimi bir yatırım gibi iken; zulüm ise [devletin] kökünü kurutan bir yıkıma benzer. Bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: “Adalet ve insaf, birarada yaşamanın müddetini belirler.”

Adalet sadece mallara has değildir. Söz ve fiillerde de adaletli olunmalıdır.

Gelir-giderler (*emvâl*) hususunda adil olmak: Malları uygun bir şekilde almalı ve onları hak edenlere dağıtmalıdır. Zira sen haklar konusunda güve-

4 Bu hadis, Hz. Aişe’den (r.anhâ) farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Bkz. el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb* (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Beyrut: Müessesetü’l-Risale, 1407/1986), I/321, II/23.

nilir bir elçi ve güvence vermiş bir kefil gibisin. Bu konularda çalışmak sana düşer, istifade edecek olanlar ise başkaları olmalıdır.

Konuşma (*kelâm*) hususunda adil olmak: Konuşmada adil olabilmen için âlim veya faziletçe üstün insanlarla cahil veya sıradan insanlarla konuştuğun gibi konuşmamalısın. Medih ve zemminde ölçüyü kaçırmamalısın. Teşvik ve tehdidin, ifrat ve tefrite düşmeyecek derecede ölçülü olmalıdır. Zira senin lisanın terazi gibidir. Bu terazinle eksik veya fazla tartmaktan sakınmalısın. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş:

Allah; insanı canlıların en üstünü, insanın azaları arasında ise lisanı azaların en üstünü kılmıştır. Zira Allah lisanı; vicdandakilere tercüman, akıl ve ruhta geçenlere açıklayıcı, hak ile batılı birbirinden ayırt edici eylemiştir.

Ahnef b. Kays⁵ şöyle demiştir: “Konuşmak [bir şeyleri] açığa çıkarır, susmak o şeyleri gizler.” Konuşma esnasında lafızları değil, manaları enine boyuna düşünmek gerekir. Sen manalar hususunda düşünme meleken, lafızlar hususunda ise duraksamadan konuşma melekeni itimat et. Çünkü hiç düşünmeden söylenen sözlerin manaları, kötü sonuçlar doğurabildiği gibi lafızları serdederken düşünceye dalmak ise dil tutukluluğu sayılır.

Kelamın irticalen olması, önceden hazırlanmış olmasından makbuldur. Ancak sıkıntı verici meşgaleler dolayısıyla hafıza yorgun veya konuşmanın yapılacağı kişi büyük makam sahibi biriye konuşma önceden hazırlanarak yapılabilir.

Konuşma kısa ve tane tane olmalıdır. Çünkü çok konuşmak beraberinde hataları getirir. Konuşmalar muhataba basit gelirse sıkıntı verir, ağır gelirse onda bıkkınlık meydana getirir. Denmiştir ki: “Cehaletin başı, öfkedir. En kötü konuşma içinde asırlık (*ifrât*) bulunandır.” Yine şöyle denmiştir: “Az konuşmak, saçmalamaktan iyidir.” Zira az konuşmak, delili güçlendirir. Ne dediğini bilmeden konuşmak, konuşmanın özünü yok eder. Abdülhamid [el-Kâtib]⁶ şöyle demiştir: “Akıllı adam, dilini tutabilendir.” Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Akıl tamam olursa, kelam az olur.”

5 Ebû Bahr Sahr b. Kays b. Muaviye el-Ahnef es-Sa'dî et-Temimî (67/686-687), fetihleri, cesareti ve zekâsı ile tanınan bir tabiidir. Hz. Ömer (ra) devrinde İran'ın fethine memur edilen orduya katılmış olan bu zat yeni kurulan Basra şehrine yerleşmiş ve Basra'da kısa sürede kabile reisliğine yükselmiştir. Hz. Ömer ve bilhassa Hz. Osman devrindeki fetihler sırasında büyük başarılar göstermiştir. M. 644/650 yıllarında Herat, Merv, Merverrüz, Belh ve bölgedeki diğer şehirleri fethetmiştir. H. 67 yılında Kufe'de vefat eden el-Ahnef orada defnedilmiştir. Bkz. Ahmet Önkâl, “Ahnef b. Kays”, *D/İA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), II/173-174.

6 Ebû Galib Abdülhamid b. Yahya b. Sa'd el-Kâtib (132/750), Arap risale üslûbunun kurucusu. Doğum yeri ve yılı hakkında kesin bilgi yoktur. Muhtemelen Fırat kenarındaki Anbâr kasabasında doğdu. Risalelerinde verdiği bilgilere dayanarak İran veya Aramî asıllı oldu-

Fiiller hususunda adil olmak: Ey Vezir, fiillerinde adil olabilmen için ceza-landırman bir suç, affetmen bir tevbe karşılığında olmalıdır. Kızgınlık hâlin iyilikleri, sevinç hâlin kötülükleri görmene engel olmamalıdır. Süleyman b. Davud'un -selam her ikisinin üzerine olsun- şöyle dediği rivayet edilmiştir:

İnsanlara verilmiş ve verilmemiş olan çoğu şey bana verildi, insanlara öğretilen ve öğretilmemiş olan birçok şey bana öğretildi. Bana ihsan edilen en faziletli şeyler; öfke ve rıza hâlinde haktan ayrılmamak, fakirlik ve zenginlikte iktisatlı olmak, gizli ve açıkta Allah'tan korkmaktır.

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Kızmayı hak eden bazı kimselerden razı olmak, razı olmayı hak eden bazı kimselere kızmak saltanatın sarhoşluklarından.” İyilikle kötülük nasıl ki eşit değilse iyilik yapan ile kötülük yapan da eşit değildir. Bu konuda şöyle denmiştir: “İnsanların en kötüsü, iyiliklerle kötülükleri bir tutandır.”

Yaptığın işlere uygun karşılık görmeyi bekle. Senin vereceğin karşılık da, gerektiği kadar olsun. Sevap gerektiren iyiliğe ve günah gerektiren kötülüğe vereceğin ceza ve mükâfat, yapılan o fiillere denk olsun. [İyilik sahiplerine mükâfat vermede] memnuniyetin bir sınırı olsa bile o sınırı aşip daha fazlasıyla [iyilik sahiplerini] mükâfatlandırabilirsin. Bu, o iyiliğin mükâfatı olmaktan çıkıp iyilik sahibine bağışta bulunma sayılır. Hülâsa, bu şekilde davranmakta serbestsin. Ancak, [mükâfatlandırmada] belli kriterlerin altına inemezsin; zira [yapılan iyiliğe karşı] misliyle karşılık vermeye mecbursun. Hasan el-Basrî⁷ şöyle der: “Mümin, sevmediği kişiye zulmedemez, sevdiği kişiyi neden seviyor diye de suçlanamaz.”

iii. Görevlere Ehil Olanları Getirme: Birilerini -sırf onlardan hoşnut kalındığı için- yakınlaştırmak veya -hoşnut kalınmadığı için- uzaklaştırmak

ğu hakkında görüşler ileri sürülmüştür. Vefat yeri konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. 26 Zilhicce 132 tarihinde Halife Mervan'la birlikte Bûsîr'de (Mısır) veya daha sonra kaçtığı el-Cezire'de yakın dostu ve talebesi İbnü'l-Mukaffa'nın evinde bulunarak öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Abdülhamid el-Kâtib, Süleyman b. Abdülmelik'in kâtibi Abdülhamid el-Agar'dan ayırt edilmesi için Abdülhamid el-Ekber diye de anılmaktadır. Bkz. Şakir Ergin, “Abdülhamid el-Kâtib”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), I/225.

- 7 Basralı meşhur tabii, âlim ve zahid. 21 (642) yılında Medine'de doğdu. Babası Yesâr'ın (Müslüman olmadan önceki adı Feyrûz), Irak'ın fethi sırasında Basra yakınlarındaki Meysân kasabasından Medine'ye getirilen esirlerden olduğu söylenir. Hasan-ı Basrî'nin annesi Hayre, Resûl-i Ekrem'in eşi Ümmü Seleme'nin azatlısı ve hizmetkârıdır. O, yetmiş Bedir gazisi olmak üzere 120 kadar sahâbi ile görüşme imkânı buldu. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme, Amr b. Ubeyd, Vâsıl b. Atâ, Abdullah b. Avn, Mâlik b. Dinâr ve Mübarek b. Fedâle bulunmaktadır. Hayatını Basra'da vaaz ve ibadetle geçiren Hasan-ı Basrî Receb 110 (Ekim 728) tarihinde burada vefat etti. Bkz. Süleyman Uludağ, “Hasan el-Basrî”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), XVI/291.

mümkündür. Ancak bu durum, saygın insanların değerinin düşmesine, seviyesiz insanların değerinin yükselmesine sebebiyet vermemelidir.

Ey Vezir, sen dilediğin kişileri yakınlaştırp uzaklaştırmakta hürsün. Önemli olan, bunu yaparkenki niyetinin faziletliyi uzaklaştırmak ve/veya faziletli olmayanları yakınlaştırmak olmamasıdır. Niyetin sağlam olunca, [diyelim ki bir gün] hasbelkader bir faziletliyi uzaklaştırmış ve/veya faziletli olmayan birini yakınlaştırmış olsan da bu durum sana zarar vermez. Zira zaten insanlar, fitratın kendilerine benzer olana meylederler [yani onları kendilerine yakınlaştırırlar]. Belağat ehlinden⁸ birisi şöyle demiştir:

Asaletli olmayan birisine iyilik yapma ve akıldan mahrum olan kimseyle arkadaşlık etme. Çünkü asaleti olmayan, sadakatlı olacağı yerde aldatır, akılsız da düzeltiyim derken tahrir eder.

Bu türlü risklerden korunmak veya bunları telafi etmek oldukça zordur.⁹

iv. Vaad ve Vaidinde Sadık Olmak: Mükafat sözünü (*vaad*), mutlaka yerine getirmelisin. Tehdit sözünü (*vaid*) ise, yerine getirip getirmemekte serbestsin ama bunda aceleci davranmamalısn. Vaadin, başkasının senin üzerindeki hakkıyken, vaidin senin başkası üzerindeki bir hakkındır ve bunu gerçekleştirip gerçekleştirmemek sana bağlıdır. Yani, verilen vaadi yerine getirmemek caiz değilken, yapılan vaitten ferağat etmek veya etmemek caizdir.¹⁰ Şairlerden biri şöyle söyler:

8 Belağatlı konuşabilen kişilere *beliğ* denir. Belağat; edebiyat kaideleri ve edebî sanatlarla ilgili meânî, beyân ve bed’î içine alan ilim dalıdır. *Belağat* sözlükte “sözün fasih ve açık seçik olması” manasında masdardır. Bazı kaynaklar bunu “ulaşmak; olgunlaşmak, erginlik çağına varmak” manasındaki “bulûğ” kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da bab ve masdar değişikliğinden dolayı bu mana isabetli görülmemektedir. Terim olarak birisi “meleke”, diğeri “ilim” olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Bkz. Hulusi Kılıç, “Belağat”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), V/380.

9 Görevlendirmeler ile ilgili olarak Hz. Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim müslümanların işini üstlenir de, daha ehil olanı varken başkasına bir iş verirse, Allah’a ve Peygamber’ine hainlik etmiş olur.” (el-Buhârî, “el-Cuma’a”, hadis nr. 29; Müslim, “el-İmâre”, hadis nr. 19) Başka bir rivayet ise şöyledir: “Kim içlerinde halkın sevgisini, kendi tayin edeceğinden daha çok kazanmış biri bulunduğunu bilerek bir topluluğa emir tayin ederse Allah’a, Peygamber’ine ve müminlere hainlik etmiş olur.” (el-Buhârî, “el-Ahkâm”, hadis nr. 7; Müslim, “el-İmâre”, hadis nr. 14).

10 “Mütercim-i Fakir der ki: Kütüb-ü kelâmiyyede ‘alâ vechi’t-ta’fîl’ vaadinde hulf bi’l-ittifak mümteni ise de lakin vaidinde adem-i incâzın cevâzına muhakkikân zâhib olup müddealarını dahi Enes b. Malik’ten rivayet olunan bir hadis ile isbat eylemişlerdir. Allah Resûlû demiştir ki: مَنْ وَعَدَ اللَّهَ عَلَى عَمَلِهِ ثَوَابًا فَهُوَ مُنْجَرُهُ لَهُ، وَمَنْ أَوْعَدَهُ عَلَى عَمَلِهِ عِقَابًا فَهُوَ لَهُ بِالْحَقِّ. “Kolaylık vaat ederse vâadini yerine getirir, zorluk vaid ederse afvı bunu engeller.” Bazı büleğâ demiştir ki: “Vaadinde durmamak yalan söylemek iken vaidinde durmamak kerem sahibi olmaktır.” Bkz. Şîrvânîzâde, vr. 17.

Ben her ne zaman bulundumsa vaad veya vaidde
Vaadimde durdum; ama hep muhalefet ettim vaidime.

Tehdidinden vazgeçme sebebini açıkça bildirmelisin ki onun caydırıcılığı yok olmasın ve onunla, yönetimin ve senin saygınlığın korunmuş olsun. Eğer insanlar, senin tehdidinden neden vazgeçtiğini bilmezlerse, ne seni mazur görebilir ne de sana bu davranışından dolayı teşekkür edebilirler. İşte bu yüzden tehdidinden neden vazgeçtiğini mutlaka açıklamalısın. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir insan, ne kadar affedici olursa o derece izzeti artar.”¹¹

Vaat ve vaidin iki şartı vardır: Birincisi, bu ikisine muhatap olan şahıslar yaptıkları iyilik ve kötülükler neticesinde bunları hak etmiş olmalıdırlar.

İkinci şart, vaat ve vaid içeren cümlelerin -herkes için teşvik ve caydırıcılık etkisi olsun diye- ödül ve cezadan önce söylenmesidir. Ey Vezir, vaat ve vaidin ödül ve cezadan sonra gerçekleşirse vaadin acizlik, vaidin noksanlık olarak görülür. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: “Vaatte bulunmak iyilik hastalığıdır. Verilen sözün gereğini yerine getirmek o hastalığının şifası, sözünde durmamak ise ölüm gibidir.” Belağat ehlinde birisi şöyle demiş: “Eğer konuşmanı güzelleştirirsen, davranışlarını da güzelleştir.” Böylece dil maharetine güzel davranış meyvesi de eklenmiş olsun. Zira eğer o ikisi arasında bir tutarsızlık varsa, o halde sen ya bir günah içindesin veya güç yetiremeyeceğin bir şeyi uhdene almışsındır.

Fiillerin, sözlerinden çok olsun. Çünkü konuşmaların, eylemlerden daha fazla olması düşüklük ve kusur; fiillerin, konuşmalardan fazla olması şeref ve şandır.

Öfkene, seni doğru yoldan çıkartıp eğri yola sokabilecek bir güç verme. İçinde öfke olan hiçbir görüş ve konuşma, hatadan kurtulamaz. Öfkenin harekete geçmesi, düşüncesizce yapılan ve küçük düşürücü bir eyleme ve/veya sahibine zarar verici bir saldırganlığa benzer. Öfke ile tedip etmeye kalkışma genellikle, intikam almaya; öfke ile düzeltmeye kalkışma ise yıkıp yakmaya dönüşür. Bu konuda şöyle denmiştir: “Öfkenin başı delilik, sonuy-sa pişmanlıktır.” İbn Abbas (ra) şöyle demiştir: “Öfkeye, ancak delil kuvveti olmayan meyleder.” Seleften bazıları şöyle demiştir: “Öfkenin gururundan kaçın, yoksa o seni mutlaka özür dileme zilletine düşürür.” Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Kim ki aşırıya kaçarsa, hatası o denli çoğalır.” Şairlerden biri şöyle demiştir:

11 Mâverdi, bu hadisi Ebû Said'den rivayet etmiştir (bkz. *Edeb*, s. 223). Bu hadis ona yakın manadaki “ما زاد الله عبداً بغفر إلا عزاً” ibaresiyle beraber bazı hadis kitaplarında rivayet edilmiştir. el-Beyhakî, Ahmed b. Hanbel'den bu hadisin sahih olduğunu nakletmiştir. Bkz. *Şuabü'l-îman* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410), hadis nr. 8328.

Düşmanları çok denedim göremedim lakin
Kişinin aklına öfkeden daha büyük düşman.

Öfkelenmek yerine öfkeden uzaklaş ki, böyle azimli davranarak ihtiyaçlarını karşılayabilesin. Hem böyle hareket etmek, seni öfke halinden kaynaklanan asırlıktan kurtarır ve sana normal bir kırgınlık hâlinin itidalini nasip eder. İsrailoğullarına ait bazı metinlerde (*suñuf*) şöyle denmiştir: “Rezaletler her daim öfkeli adamı bulur; onun öfkesi artıkça belası da artar.” Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Öfkelenmek, aklı paslandırır.” Fars hükümdarı Perviz oğlu Şirveyh’e şunları yazmıştır:

Bir sözün kan dökebileceksen, başka bir sözün kan dökülmesine engel olabilir. Senin sözlerin duyulur duyulmaz emirlerin yerine getirilir. Bundan dolayı, öfke hâlinde sözlerinin hatalı olmasından, renginin değişmesinden ve bedeninin acele hareket eder olmasından sakın. Zira hükümdarlar, kudretleri gereği cezalandırdıkları gibi merhametleri gereği de bağışlarlar.

Öfke ile bir görüşe sıkıca bağlanmak, en az onun kadar çirkin ve zararlı olan inadı beraberinde getirir. İnat ise hataya saplanıp kalınmasına, doğrunun reddedilmesine sebebiyet verir. Sen, ölesiye düşmanlık yapanın inadını bırakmalısın ki düşük seviyeli akılsızların akibetlerinden korunasın. Hakkın gereğini yerine getir. İnadı bırakıp hakka uymuş olman, senin için bir kabahat sayılmaz. Çünkü farklı görüşlerden istifade etmen, inat ederek böbürlenmenden daha iyidir. Hikmet sahiplerinden birisi, şöyle demiştir: “Başkalarının görüşlerinden yardım alan, melik olur. Sadece kendi fikirlerinde inat eden, helak olur.” İbn Mukaffa¹² şöyle demiştir: “İnadı bırak. Zira o, akılların kuvvetini/belini kırar.” Bir hikmetli sözde şöyle denmiştir. “Zafer inat edenin değil, delil getirebilenindir.” Devamla şöyle denmiştir: “İnatçı, [devamlı] çıkış [kapışı] olmayan yerlere girer.”

v. Ciddiyet, Hakkaniyet ve Doğruluk: Bil ki, ciddiyet ve laubalilik birbirini iten zıtlardandır. Zira ciddiyet, hakkın yapıcı temellerinden; lau-

12 Abdullah İbnü'l-Mukaffa'nın doğum tarihi kesin olarak tespit edilememiştir. Muhtemelen 106/724 veya 102/720 yılında İran'ın Cûr (Firûzâbâd) kasabasında dünyaya geldi. Asıl adı Ruzbih'tir. Babası Dâdaveyh, Emevîlerin ünlü Irak genel valisi Haccâc b. Yusuf'un (75-95/695-714) vergi tahsildarlığını yapmış, bu görevini kötüye kullandığından dolayı uğradığı işkencelerde eli sakat kaldığından “eli büzük” veya “çolak” anlamına gelen “mukaffa” lakabı verilmiştir. Kâtip bir babanın çocuğu olan İbnü'l-Mukaffa' Emevîlerin son, Abbâsîlerin ilk dönemlerinde değişik devlet yöneticilerine kâtiplik yapmıştır. O, 140/757 tarihine doğru hem kişisel hem de siyasi nedenlerden dolayı Basra valisi Süfyan b. Muaviye (139-144/756-761) tarafından genç bir yaşta şaibeli bir şekilde öldürülmüştür. Bkz. Mustafa Demirci, “Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffa ve Risale'tü's-Sahâbe'si” (*Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sy. XXI), s. 119-120.

balilik batılın yıkıcı ciddiyetsizliğinden gelir. [Anlaşılabacağı üzere] ciddiyet ile laubalilik arasındaki fark, hak ile batıl arasındaki fark gibidir. Zıtların birbirlerini daima itmeleri, bir araya gelmelerine engeldir. Yani, sen zıt olan şeylerden birini yaptığında diğerinden uzaklaşmış olursun. Denmiştir ki: “Hak farzdır, batıl ise merduttur.” Ali b. Ebî Talib (ra) şöyle demiştir:

Akıl keskin bir kılıç, hilm geniş bir örtüdür. Aklın ile hevana savaş aç, hilmle de kötü huylarını ört. Ciddiyeti elden bırakmazsan eğer, hak seninle olur ve batıl senden uzaklaşır. Ciddi adamın saygınlığı çok nadir zedeledir, laubali adamın saygınlığı çok nadir artar. Saygınlık ise saltanatın temelidir.

Amr b. Mürre'den¹³ rivayet edildiğine göre Kureyş'ten bir adam Ömer b. Hattab'a (ra) şöyle der: “Bize karşı yumuşak ol. Zira bizim kalbimizi sana karşı saygıyla karışık korkuyla (*heybet*) doldurmuşsun.” [Hz. Ömer] de cevaben şöyle der: “Peki, bunda bir zulüm var mıdır?” Adam “Hayır” cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Öyleyse, Allah sizin kalplerinizde bana karşı duyduğunuz heybeti artırsın.” der. Hindistan'ın Bilgesi [Beydaba] şöyle demiştir:

Yüzünün yumuşaklığıyla beraber sende bir sertlik olsun ki, sadece yüzünün yumuşaklığına bakılarak sana karşı cüretkâr olunmasın ve sadece sertliğinden dolayı senden uzaklaşılmasın.

Laubalilik, ülkeyi idare eden ve reayayı yönetenlerin kaçınmaları gereken bir ahmaklık veya sınırlılıktan kaynaklanır.

Büzürgmihr¹⁴ şöyle demiştir: “Laubalilik, ciddiyetin afetidir. Yalan, doğruluğun düşmanıdır. Zulüm ise mülkü yok edicidir.” Büyük İskender, Hindistan'a girdiğinde Hindistan hükümdarı ona sormuş: “Mülkün devamlılığının işareti nedir?” O, “her konuda ciddi olmaktır.” demiş. “Mülkün zevalinin alameti nedir?” diye sorunca o, “Her konuda laubali olmaktır.”

13 Ebû Abdillâh Amr b. Mürre b. Abdillâh el-Murâdî el-Cemeli (116/734 [?]), Kûfe'nin meşhur hadis hafızı ve zahidi. Abdullah b. Ebî Evfâ. Ebû Vâil, Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr gibi muhaddislerden hadis öğrendi. Kendisinden de Ebû İshak es-Sebîi. A'meş, Şu'be b. Haccâc, Süfyan es-Sevrî gibi hadis hafızları rivayette bulundular. Bazı kaynaklarda 118'de vefat ettiği ileri sürülmektedir. Ebu'l-Kasım el-Beğavî'nin (317/929) Amr ile talebesi Şu'be b. Haccâc'ı konu alan *Hikâyetü Şu'be ve Amr b. Mürre* adlı bir risalesi Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Amr b. Mürre”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), III/89, 90.

14 Büzürgmihr, Sâsânî Devleti'nin yöneticilerinden Enûşirvan'ın oğlu ve Câmâsp'ın torunudur.

demiş. Denmiştir ki: “Nimetin şımarttığı kimseyi, ancak nimetin zevali vakarlı kılar.”

Kibirli olmak ve şiddet göstermek, ciddiyet olmadığı gibi tevazu ve kibarlık da laubalilik değildir. Bazıları nefislerine uydukları ve fıtrata aykırı davrandıklarından dolayı bu huyları birbiriyle karıştırırlar. Bu kimseler, kibirle hareket ederek ciddi olduklarını zanneder ve bu tür bir ciddilik ile ondan daha çok korkulacağını ve laubalilik saçmalığından kesinkes uzaklaşacağını düşünür. Bu ise asla mümkün değildir. Çünkü kibir ve tevazu; cömertlik, cimrilik gibi nefsin sıfatlarındandır. Ciddiyet ve laubalilik ise hak ve batıl gibi nefsin fiillerindendir. Anlaşıldığı üzere sözü edilen çiftler (kibir-ciddiyet/tevazu-laubalilik) aynı kaynaktan gelmedikleri için aynı sonucu da vermezler.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah, bir kuluna hayır dilerse eğer, ona kendi vicdanından bir vaiz verir.”¹⁵ Bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: “Sen nefsini tanıyorsan eğer, hakkında söylenenler sana zarar vermez.”

Ciddi olmak, sahibinin ruhunu yorarsa, o kişi ciddiyetini ileride devam ettirmek için kendisini, ciddi olmayan bazı şeylerle rahatlatabilir. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Endişe, hislerin bağıdır.” Ebu'd-Derdâ'nın (ra) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ben, nefsimi arasına bazı boş şeylerle avuturum ki, nefsim ciddi ve önemli işlere karşı daha istekli ve güçlü olsun.” Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Herşeyi yasaklayan ve böylece insanları saptıranlar ne de çoktur.”

Kişinin dinlenme ve boş vakitlerinde kendisini bu tür boş şeylerle hastalık için alınan ilaç miktarı- eğlendirmesinde bir beis yoktur. Zira konuşmak biktırır, bıkınlığın herhangi bir çaresi ve tedbiri yoktur. Ancak, o kişinin kendisini bu tür şeylerle avutması, kararınca olmalı ki dinini ve kişiliğini koruyabilsin. Sözü edilen bu miktar, yerilen laubaliliğin kapsamı dışında olup bununla, övülen ciddiyete yardım edilmiş olur. Şairin dediği gibi:

Ciddiyetten yorulmuş ruhuna rahatlık ver,
Ve onu biraz şaka ve neşelenmekle oyala,
Fakat ona bu şakalardan vereceğin miktar,
Yemeğe konulacak tuz kadar ola.

Ciddiyet ve laubalilik gibi doğruluk ve yalan da birbirine uzaktır. Yani biri diğerinin zıddıdır. Bu nedenle de sebep ve sonuçları birbirinden fark-

15 Bu hadisi ed-Deylemî, Ümmü Seleme'den (r. anhá) rivayet etmiştir. Hafız el-İrâkî, bu hadisin isnadı için “ceyyid” demiştir. Bkz. el-Münâvî, *Feyzü'l-kadir* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye), I/330, 378.

lıdır. Doğruluk aklın gereği, dinin esası ve hakkın ikizidir. Oysa yalan, ce-
haletin hakim olduğu huylardan (*ğarîze*) kaynaklanır ve içinde aldatmayı
barındırır. Kişi, yalanının başlangıcında [bu yalanıyla herhangi bir fayda
elde edeceği] zannına kapılsa da sonu mutlaka bozgunudur. Veleve ki, onun
bir fayda celbettiği düşünülse bile, sonunun bozgun olması bu faydayı zara-
ra dönüştürür. Hiçkimse yalanın [beraberinde getirdiği] ayıbından ve [baş-
kalarını] aldatmanın zararından kurtulamamıştır. Ukbe b. Amir (ra) Hz.
Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Hataların/günah-
ların en büyüğü, çokça yalan söyleyen dilden kaynaklanır."¹⁶ Ömer b. Hattâb
(ra) şöyle demiştir: "Doğruluğun beni alçaltması -ki bu nadiren görülür- bana
yalanının beni yüceltmesinden -ki bu da nadiren görülür- daha sevimli gelir."
Peygamber Süleyman b. Davud'un (as) hikmetli sözlerini içeren bir kitapta
onun şöyle dediğini okudum: "Yalan ile gelen, rüzgârlara çobanlık eder." Bu
söz, konuyu en güzel şekilde açıklayan darb-ı mesellere dendir.

16 Bu hadis, İbn Mesud ve İbn Abbas'tan rivayet edildiği gibi Hz. Peygamber'in (sav), Te-
bük Gazvesi'nde (Recep h. 9) irad ettiği bir hutbenin bir parçası olarak Zeyd b. Halid el-
Cühenî'den de rivayet edilmiş ve İbn Asakir tarafından "sahih hasen garib" olarak nitelen-
miştir. Bkz. *Mu'cemu İbn Asakir* (thk. Vefa Takyeddin, Dimaşk: Daru'l-Beyair), I/343.

VEZİRLİĞİN MANASI

Vezirliğin mukaddimleri sayılabilecek bölümler zikredildikten sonra “vezirlik” kelimesinin hangi kökten türediğini ele alacağız. “Vezirlik” ismi, kökünün barındırdığı manadan dolayı türetilmiştir. Onun kökü ile ilgili üç görüş üzerinde ihtilaf edilmiştir.

Birincisi: “Vezirlik” kelimesi, ağırlık anlamına gelen *vizr* kökünden¹⁷ türetilmiştir. Zira vezir, sultanın yüklerini taşır. İkincisi: Bel, sırt anlamındaki “ezr” kelimesinden türemiştir. Bu görüşe göre bedenin sırttan güç alması gibi, sultan da vezirinden güç alır. Üçüncüsü: Sığınak anlamındaki “vezer” kökünden¹⁸ türetilmiştir. Şu ayet-i kerime buna örnektir: “Hayır, hayır! (Ka-çıp) sığınacak yer (vezer) yoktur.”¹⁹ Bu görüşe göre de vezir, sultanın görüş ve yardımına sığındığı kişidir. Zira siyaset, vezir üzerinden işler ve gelir/gider işlerinin tümü ona tevdi edilmiştir. İran şahlarından birisi şöyle demiştir: “Vezirler, işlerin idarecileri ve malların toplandıkları makamlardır.”

17 İbn Kuteybe bu görüştedir. Bkz. İbn Hallikân, II/197.

18 İbn İshak ez-Zeccâc bu görüştedir. Bkz. İbn Hallikân, II/197.

19 el-Kıyame 75/11.

VEZİRLİĞİN ÇEŞİTLERİ: TEFVİZ VE TENFİZ VEZİRLİĞİ²⁰

Vezirlik, tefviz vezirliği ve tenfiz vezirliği diye iki kısma ayrılır. Tefviz vezirliği, kalem ve kılıç yeterliliğini gerektirir. Tenfiz vezirliği ise görüş ve karar bildirmekle sınırlıdır. Her iki çeşide ait haklar ve şartlar bulunmaktadır.

Tefviz Vezirliği

Kalem ve kılıç yeterliliğini gerektiren tefviz vezirliği, görev ve yetki açısından daha geniş ve önemlidir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah, dünyayı kılıç ve kalem için yaratmıştır. Ancak kılıcı kalemin emrine vermiştir.”²¹ Bu vezirlik; *akid*, *hall*, *taklit* ve *azil* görevlerini ifa ederek idarecilik yapmak anlamına gelir. Akid görevi, uygulama (*tenfiz*) ve harekete geçme (*ikdâm*) görevi diye ikiye ayrılır. Hall ise savunma (*difâ*)²² ve sakınma (hazer) görevi diye ikiye ayrılır. Özetle tefviz vezirliğinin iki kısmından biri olan akid ve hall görevleri; tenfiz, difâ, ikdam ve hazer diye dört göreve ayrılır. Aşağıdaki fasıllarda bu konularla ilgili açıklamalar yer alacaktır.

20 Tefviz vezirliğine “yürütme vezirliği”, “tam yetkili vezirlik”, “ortaklık vezirliği” veya “mutlak vezirlik” de denilebilir. Bu görevde olan kişi, günümüzdeki yürütme organının başı olan başbakana benzer. Tenfiz vezirliği ise sultanın danışmanı ve elçisi mesabesindedir. Sultana görüş ve kararları ile yardımcı olur, sultan ile diğer insanlar arasında elçilik yapar. Buna “mukayyed vezirlik” de denir.

21 Bu sözü, hadis olarak tesbit edemedik. Ancak İmam Gazâlî, “Kâtiplik ve Onların Adabı” bahsinde kalemin herşeyden üstün olduğu ile ilgili sözler serdederken bu sözü Büyük İskender’e nisbet etmiştir. Bkz. *et-Tibrûl-mesbûk fî nasîhati'l-mülûk* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), s. 89.

22 “Difâ” kelimesi izale etmek, kötülüğü gidermek ve savunmak anlamlarına gelir. Bkz. İbn Manzûr, VIII/87.

BİRİNCİ FASIL (TENFİZ)

Birinci fasıl, tefviz vezirliğinin tenfiz görevine dairdir. Vezirlik ve vekilliğin (*niyâbe*) esaslı olan tenfiz görevi, memleketin maslahatı ve idareye ait işlerinin doğru bir şekilde yürütülmesinde yalnızca kalem yeterliliğini gerektirir. Tenfiz görevi, dört kısma ayrılır.

Birinci Kısım: Sultanın emirlerini uygulamaktır. Bu kısımda vezirin iki görevi vardır. Birincisi; sultanın emirlerini -uygulanmasından önce ve uygulanması esnasında- eksiklik ve hatalardan korumaktır. Sultanına karşı nazikçe ifade kullanarak, emirlerinin eksikliğini gidermeli ve sultanını överek onu doğrusunu yapmaya teşvik etmelidir. Eflatun şöyle der:

Vezirin ilk işi şu olmalıdır: Sultanının huyunu suyunu bilecek ve sultanı çok sertse eğer, vezir halka karşı yumuşak davranacak; sultanı yumuşak ise vezir halka sultanından daha sert davranacak ki, böylece işlerinde adaleti yakalayabilsin.

Diğer göreviyse sadır olan emri, belirlenmiş müddeti içinde yerine getirmektir. Çünkü emirlerinin ertelenmesi sultanı kızdırır, uygulanmaması ise onu [oldukça] sinirlendirir. Zaten vezir, emirleri durdurmak ile değil, icra etmekle memurdur. Hindistan'ın Bilgesi [Beydaba] şöyle demiştir: “Bir işte aceleci davranmak, o işte bir gedik açmaktır. Bundan daha kötüsü, tefritte bulunup bir işi yapabilecekken yapamaz hâle gelmektir.” Arap bilgelerden birisi şöyle demiştir: “Tahriplerinden/yıkıcı davrandıklarından dolayı nice azizler zelil, tamirlerinden/yapıcı davrandıklarından dolayı da nice zeliller aziz olmuşlardır.” Bu kısımdaki uygulamaların sorumluluğu, vezire değil, sultana aittir.

İkinci Kısım: [Bu kısım] vezirin memleket idaresi ile ilgili işlerde kendi görüşlerine dayanarak yaptığı/yapacağı uygulamalara dairdir. Bu türden uygulamalarda vezirin iki sorumluluğu bulunmaktadır. Birincisi: Vezir, görüş ve icthatlarında işlerin en doğrusunu ve en iyisini gözetmelidir. Zira

o, işlerin yoluna koyulmasından ve en doğrusunun yapılmasından [birinci derecede] sorumludur. İkincisi: Vezirin gerçekleştireceği iş önemli bir konuyla ilgiliyse, sultanı bu konudan mutlaka haberdar etmesi gerekir. İş basit bir konuyla alakalıysa, bu girişimini sultana bildirmeyebilir. O, böyle davranırsa eğer [sultanının] nefretini doğurabilecek olan başına buyruk hareket etmiş olmaktan ve yine [sultanının] intikam almasını doğurabilecek kıskanmasından kendisini korumuş olur. Hindistan'ın Bilgesi şöyle demiştir:

Kıskançlıklar nerede olursa olsun, intikam alma hissi doğurur. En korkunç kıskançlıkta sultanlarda peyda olanıdır. Çünkü onlar, intikam almaya inanmakla beraber onu bir şeref ve övgü vesilesi kabul ederler.

Sultan, vezirin kendisini haberdar ettiği işte ona muhalefet ederse, vezir bundan ürkmemelidir. Zira o, bu durumda [işleri için] bir başkasını görevlendirmiş ve işlerin doğru gidip gitmediğinden kaygılanan bir sultandır. Vezir, kendi görüşü ile onun itirazını karşılaştırmalı, eğer itirazın sebebini tam anlamazsa sultandan sebebi açıklamasını kibarca istemelidir. Bu hususta şöyle denilmiştir: “Yumuşak sözler, kalplerin avcısıdır.” İtirazın [geçerli ve] doğru olduğunu anlarsa eğer, kendi görüşünden vazgeçerek, hata ve yanlışını telafi ettiği için sultanına teşekkür etmelidir. Çünkü sultan, sonuçta onu hoş görmüş ve kınamamıştır. Eğer doğru olan vezirin görüşüyse, uygun bir üslûpla sultanına kendi görüşünün neden doğru olduğunu sebepleri ile beraber izah etmelidir. Sonrasında sultanı eğer bu işte ona yardım ederse vezir artık bu işi gerçekleştirmeye girişebilir. Anlatılan bu türdeki uygulamaların yükümlülüğü sultana değil, vezire aittir. Sultan eğer ona bu konuda yardım etmezse vezir onun emrine uyararak bu uygulamadan vazgeçmelidir. Seleften birisi şöyle demiştir: “Haysiyetini korumak isteyen, çekişip zıtlaşmayı (*mirâ*) terk etsin.” [Bu konuda] şöyle denilmiştir: “Yolu, yolun kendisine dar gelmediği kişiye terk et.” Bu durumda uygulamanın durdurulmasının sonuçlarına vezir değil, sultan katlanır.

Üçüncü Kısım: Vezirin bazı işleri, kendi görüş ve icthatlarına dayanarak yapmaları için görevlendirdiği vekillerin uygulamalarıdır. Vezir, herhangi bir hata görmedikçe yardımcılarının yapacağı uygulamalara onay vermelidir. Bu türden uygulamaların yükümlülüğü vezire değil, onun yardımcılarına ait olur. Eğer vekiller, uygulamalarını vezirin gerçekleştirmesi şartına bağlarsa, vezirin iki şeyi yerine getirmesi gerekir:

Birincisi; doğru ve yanlış bulmak için uygulama konusunu sebepleri ile beraber incelemeli; ikincisiyse üzerlerindeki şüphe ve şaibeleri -varsa eğer- gidererek onların elini güçlendirmelidir. Zira şüphenin varlığı sıkıntı verir. İran'ın Bilgesi [Câmâsp] şöyle demiştir:

İki kişi var ki, kimse hayırdan onlar kadar uzak değildir. Sebepler farklı olsa da bu ikisinin durumu aynıdır. O ikisinden biri, hiç kimseye güvenmeyen kişi diğeriyse hiç kimsenin kendisine güvenmediği kişidir.

Sonuçta vezir, herhangi bir hata bulmayıp uygulamaya onlar adına izin verirse, uygulamaya dair yükümlölük, vezire değil yardımcılarına ait olur. Aksine vezir kalkıp da bu uygulamayı durdurursa durdurma işinin sonucuna vekiller değil, vezir katlanır.

Dördüncü Kısım: Reayanın alışmış olduğu gelenek, âdet ve muamelelerine dair uygulamalardır. Bu tür uygulamalar, reayanın bütünleştirici farklılıklarıdır. Zira insanlar tek bir kişinin yapamayacağı birçok farklı şeye ihtiyaç duyarlar. Bunun neticesinde insanların ilgi alanları farklı farklı olmuş ve bu farklılıklar insanların birbirleriyle beraber yaşayabilmeleri sonucunu doğurmuştur. İnsanların bazıısı ziraat, bazıısı zanaat ve bazıısı da ticaret gibi mesleklerle uğraşıp diğer insanların ihtiyaçlarını giderirler. Himyer padişahı, vezirine şöyle demiştir:

İnsanlar dört kısımdır. Bazıları yiğit kahramanlardır, onları yücelt. Bazıları dinî [hükümleri] yerli yerince uygularlar, onlara yetecek kadarını ver. İşçiler ve ziraatle uğraşanlara gelince, onları adaletle çalıştır. Meslek erbabına ise daima iyilikte bulun.

Bu kısımdaki işlerin yürütölmesinde vezirin reayaya karşı iki görevi vardır: Sözü geçen sınıflardan herhangi bir sınıfın isteğine karşı çıkmamalı ve kendisini bir sınıfın kazancına ortak etmemelidir.

Bazen sultan herhangi bir sınıfa müdahale edebilir. Bunun neticesi olarak ehil olmayanlar o sınıfa dâhil edilmiş olabilir ve bu nedenle de o gruba ait işlerin işleyişini sağlayan nizam bozulabilir. Hâlbuki insanları [yapacakları işler bakımından] sınıflandırmada yapmacıklığa/zorlamaya değil, fitraten yapabildiklerine bakılması işe uyum sağlamayabilmeleri bakımından en uygun yoldur.

Sultan, reayanın kazançlarının tümünü alarak veya kendisini kazançlarına ortak yaparak onların kazancına ilieşebilir. Yani tacirlerle ticaret, çiftçilerle çiftçilik yapar hâle gelebilir. Bu durum ise, yöneticilik hukukuna ve şartlarına iki yönden hâle getirir.

Birinci Yön: Eğer sultan bir işe girişirse, o işi yapan başka birisinin eli zayıflar ve o kişi bir süre sonra bu işi tek başına yapamaz hâle gelir. Sultanın başkasıyla ortaklık kurması durumunda ise, işin geliri bir süre sonra sultanın kendisiyle ortaklık yaptığı şahsa yetmez olur. Rivayet edildiğine göre Hz.

Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Reayası arasında ticaret yapan hiçbir yönetici (*vali*), adil olamaz.”²³

İkinci Yön: Sultanlar, insanlar arasında en yüce makamda olanlardır. İnsanları yönetme işi sadece onlara aittir ve en şerefli kazanç onların kazançıdır. Şayet sultanlar, kalkıp da reayanın rızıklarını temin etme işlerinde onlara rakip olurlarsa, bunun doğuracağı ülkenin kötü yönetilmesi ile reayalarını da zayıflatmış olurlar. Bu zayıflık memleketi zayıflatır ve sonuçta memlekette nizam bozulur. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Çoban ticaretle uğraşırsa, sürü helak olur.”²⁴ Hikmet sahiplerinden birisi, şöyle demiştir: “Eğer bir yönetim sahibinin yönetiminde yönetilenler mutlu değilse, o yönetim zulümdür.” Rum [Diyarı’nın] Bilgesi [Aristoteles] İskender’e şunu yazmıştır: “Nefsi basit şeylere meyleden bir sultan için, ölmek daha şerefli dir.”

23 er-Ramehürmüzî ve et-Taberânî, bu hadisi Ebu’l-Esved el-Mâlikî’nin dedesinden merfu olarak rivayet etmiştir. Bkz. *el-Muhaddisü’l-fasıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î* (thk. Muhammed Accâc el-Hatib, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1404), hadis nr. 537; *Müsnedü’ş-Şamiyyin* (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1984), hadis nr. 1299.

24 el-Muttakî el-Hindî, Hâkim’in bu hadisi *el-Kündâ*’da bir adamdan rivayet ettiğini dile getirir. Bkz. *Kenzü’l-ummâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1981), hadis nr. 14676.

İKİNCİ FASIL (VEZİRİN SAVUNMA GÖREVİ)

İkinci fasıl, savunma konusunu içerir. Savunma dört kısma ayrılır: Birincisi; sultanı dostlarına karşı, ikincisi; ülkeyi düşmanlarına karşı, üçüncüsü; vezirin kendisini rakiplerine karşı ve dördüncüsü; reayayı korku ve fitneye karşı savunmak.

Sultanı Dostlarına Karşı Savunmak: Birinci kısmı oluşturan, sultanı dostlarına karşı savunma görevi üç yolla olur:

Birinci yol; vezirin, sultanın dostlarını ona itaate yöneltmek için teşvik etmesi ve sultana isyan etmelerini önlemek için onları tehdit etmesidir. Çünkü insan, teşvik ve tehdidin önünde eğilir; korkusundan veya ümidinden itaat eder hâle gelir. Zaten mahlûkat da Allah'ın vaad ve vaidlerine bu korku ve ümitle boyun eğer.

İkinci yol; vezirin, sultanın dostlarının ihtiyaçlarını kâfi derecede gidermesidir. Çünkü onlar, güçlenince isyana kalkışabilir, çok zayıf kalınca da dağlıp gidebilirler. Her iki durum da, yönetim için olumsuzluk ifade eder. Zira onlar, güçlenince azılı düşman, zayıf kalınca saf değiştirebilecek zavallılar olurlar. Mülkün devamı için gücün sultanda olması lazım ki, onlara boyun eğdirebilsin. Eğer güç onların eline geçerse, sultan onlara boyun eğer hâle gelir. Memûn'a Horasan'daki askerlerin isyan ettikleri ve etrafı yağmalamaya başladıkları bilgisi ulaşmış, o da orada bulunan görevli memuruna şunu yazmış: "Adaletli olsaydın isyan etmezlerdi, güçlü olmuş olsaydın yağmaya girişmezlerdi."

Üçüncü yol; sultanın dostlarını aldatma ve aldatılmaktan korumaktır. Bu, iki şekilde olur: Vezir, sultanın dostlarını yakından takip etmeli ki, içlerinden kusuru bulunmayan ile kusurlu olanı fark edebilsin. İkinci olarak, içlerinden bozguncu olanları uzaklaştırmalıdır ki, fesat diğerlerine de sirayet etmesin. Çünkü korunmak, bilmekle orantılıdır. Kendi hâline bırakılan ya yanlış yola sapar ya aldatır. Sapmış kimsenin sapıklığı, aldatan kimsenin

aldatıcılığı, onlarda herhangi bir hayrın oluşabilmesini engeller. Hikmetli bir sözde şöyle geçer: “Gafletin azlığı, devletin bekasına delildir.”

Memleketi Düşmanlara Karşı Savunmak: İkinci kısım olan savunma görevi, ülkeyi düşmanlarına karşı müdafaa etmektir. Memleketin düşmanları, kendilerine bağlı bir yönetimi olanlar veya ellerinde bir güç bulunduranlardır. Bu düşmanlar üç sınıfta ele alınabilir. -

Sözün geçen üç sınıfı; [sultana] denk güçte olanlar, ileri gelen büyükler ve bunların dışında sonradan ortaya çıkan rakipler meydana getirir. Denk olanlardan, yakınlaşmak ve anlaşma yapmak ile; ileri gelen büyüklerden, yumuşak davranmak ve iyi muamele etmek ile; sonradan ortaya çıkan rakiplerden ise baskı uygulamak ve sertlik gösterilerek korunulabilir.

Rütbe ve makamların farklı olması, o rütbe ve makam sahiplerinin ve bunların durumlarının birbirinden farklı olmasını gerektirir. Bu nedenle bir makam sahibi, kendisinden yüksek bir makamda olan birisine itaat ederse, alt makamda olan da ona itaat eder ve böylece yaptığının karşılığını görür. Hz. Peygamber’in (sav) buyurduğu gibi: “Nasıl karşılık verirsən, öylece karşılık bulursun.”²⁵ Şayet herhangi bir makam sahibi olumsuz bir tavır takınırsa, karşılığında bunu görür ve ondan üstün olanın baskısı ile ondan aşağı olanın nefreti arasında kalakalır. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: “Tecrübesi az olan aldanır, özeni/ihtimamı az olan yenilir.”

Vezirin herhangi bir grupla savaşması gerekmiyorsa savaşmamalı, onları korkutmakla yetinmelidir. Bununla beraber saygınlık perdesini yırtmaz ve kötü emelleri onların gözetim altında tutmayı devam ettirirse dört faydayı celb etmiş olur: Barış sürecinin rahatlığı, tehlikeli savaş hâline göre güvende olma, gelirlerin zarar görmemesi ve askerlerin rahatlığı. Eskiler şöyle derler: “Olabilirdiğince teenni ile hareket et, esenliğin sana verdiğini kabul et ve savaşmamak için bir yol bulabileceksen düşmanla savaşmak için acele etme.” [Ey Vezir!] Düşmanını bekletmekten dolayı sıkılma. Zira geciktirmede senin için bir sırra vakıf olma ve bir fırsatı değerlendirme şansı doğabilir. Zaferi illa ki düşmanla vurularak elde etme isteğinden kaçın. Çünkü bu durumda zafer, ancak çok büyük risklerle kazanılabilir.

Düşmanının sana itaat etmesine olan arzun, ganimet elde etme arzundan daha önemli olsun. Böylece [savaşmayarak] arkadaşlarını ve reyanı sağ salim korumuş olursun. Ali b. Ebî Talib (ra) şöyle demiştir:

Düşmanını affet. Zira affetmek, iki zaferden biridir. Eğer uyarı ve mazeretlerden sonra bile savaş kaçınılmaz olursa, azmini savaşmak için uyardır, savaşa yönelik bütün tedbirlerini al. Allah’tan hayırlısını istedikten sonra,

25 Abdürrezzak, *el-Musannef* (thk. Habibürrahman el-A’zamî, Beyrut: el-Mektebül-İslamî, 1403), XI/178.

dine tâbi olarak ve adaleti elden bırakmadan savaş. Bu ikisinden ancak, yenilmeye mahkûm bağı bir topluluk yüz çevirir.

Hikmet sahiplerinden birisi, şöyle demiş:

Kim azgınlık kılıcını çekerse, o kılıç onun kafasına saplanır. Kim kötü bir temel atarsa, muhakkak bu onun aleyhine döner. Sakınma, kişinin kalkanı; ihtiyat, azığı olmalıdır.

İran'ın Bilgesi [Câmâsp] şöyle demiştir:

Kadere güvenerek işlerde tefrite düşme. Çünkü her kaderin dayandığı bir sebep vardır. Başarının sebebi çalışma ve başarısızlığın sebebi tefrittir. Kararını kesinleştirmeden önce iyice düşün, saldırmadan önce iyice araştır ve harekete geçmeden önce [başkalarına] danış. Savaş, senin zaferinle sonuçlanınca, [düşmanlarını] affet ve birleştirici ol.

Rum [Diyarı'nın] Bilgesi [Aristoteles], [Büyük] İskender'e şu cümleleri yazmıştır:

Bir kavme karşı üstünlük kazandığında, savaşın sona ermesiyle birlikte öfkeni bırak. Çünkü onlar, ilk hâlde düşmanlarınızdı; fakat bu yeni durumda kardeşlerinizdir. Onlara öfkelenmek yerine merhametli olun ve eziyet etmek yerine iyilikte bulunun.

Vezirin Kendisini Denklerine Karşı Savunması: Üçüncü kısım; vezirin, kendisini ona denk olanlara karşı savunmasıdır. Bu, vezirin evvela üstü olan melik ve alt kademede yer alan yardımcıları ile barışık olmasından sonra gerçekleşebilir.

Vezirin sözkonusu denkleri, şu üç kişiden birisidir: zulüm etmiş (*vâtir*), zulme uğramış (*mevtûr*) ve rakip. *Vâtir*, kötülüğü ilk olarak başlatmış ve düşmanlığını açıkça ilan etmiş kişidir. Ondan sudur eden bu iki azgınlık, onun yenilmesiyle bertaraf edilebilir. Süleyman b. Davud'un -selam her ikisinin üzerine olsun- şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Zalimin oku, kendisine geri döner. Zira zulmünün cezası süratle onu bulur." Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: "Hayır yapan, [iyilik yapmaya] kendisinden başlamıştır; kötülük yapan ise yaptığını kendi aleyhine yapmıştır."

Onun (*vâtir*) zulmüne karşılık, senin iki hakkın mevcuttur: İlk hakkın; onun yapmış olduğu zulme karşılık vermen, diğeryse onun ilan ettiği düşmanlığı defetmendir. Zulmüne karşılık verme hakkını, onu affederek kullanabilirsin ki, zaten sana yakışan da budur veya ona mukabele-i bilmissil ederek kullanabilirsin ki, bu durumda da mazur görülürsün. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

Kim ki, Allah'ın onun için [Cennet'te] binalar ve kıyamet gününde dereceler yükseltmesini isterse, kendisine zulmedenı affetsin; akrabalık bağıını koparmış olanın akrabalık bağıını koparmasın; ondan esirgemiş olana versin ve kendisine cahilce davranmış olana yumuşak davranсын.²⁶

Muntasır²⁷ şöyle demiştir:

Affetmenin lezzeti, intikam almanın lezzetinden daha güzeldir. Çünkü affetme lezzetini övgü, intikam alma lezzetini pişmanlık takip eder.

Şairlerden biri şöyle demiştir:

Kötülükten dolayı fayda etmez özrüm,
Birgün bana söylenirse, ki söyleyeni doğru söylemiştir,
Kötülükleri daima yaptıkları kötülükten görürsün nadim,
Ancak hayır işleyen hiçbir fail, asla pişman olmamıştır.

Vâtirin ilan ettiğı düşmanlığı defetmedeki hakkın için şunlar söylenebilir: O, zaten düşmanlığını gizlemeyerek seni uyandırmış/uyarmış ve böylece kendi planını bizzat kendisi zayıflatmıştır. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Hilesi en zayıf olan düşman, düşmanlığını açıktan gösterendir.” Sen, onun görünen planlarından korunarak düşmanlığını defedebilirsin. Düşmanlığı defetmek, düşmanın fıtratına göre değişir. Fıtrat vardır, sebat etmek için teşvik edilmek ister; fıtrat vardır, düzelmek için korkutulmak ister. Lokman, oğluna şöyle demiştir: “Oğulcağızım, kötülüğü terk et ki, kötülük de seni terk etsin. Zira kötülük, kötülük için yaratılmıştır.” İlk inen [kutsal] sayfalarda şöyle yazılmıştır: “Kötü adamın şerri, kendisinin aleyhinedir.” Hasan b. Sehl,²⁸ Lokman Hekim'in şöyle bir sözüne rastladığını söyler:

26 Bu hadisi, Ebû Hüreyre (ra) rivayet etmiştir. Bkz. İbn Adî, hadis nr. 4415.

27 Asıl adı Muhammed b. Cafer b. Mu'tasım olan Muntasır (223-248/838-862), Abbâsî halifelerindendir. Samerra'da doğan Muntasır zamanında Kölemenlerin hâkimiyeti artmıştır. Öyle ki Muntasır, onların yönlendirmesi sonucu iki kardeşini veliahtlığından çıkarmıştır. Abbâsîlerde babasını öldüren ve onun yerine geçen ilk halife Muntasır'dır. Altı aydan birkaç gün fazla süren hilafetinin ardından Muntasır doğduğu yer olan Samerra'da vefat etmiştir. Bkz. ez-Ziriklî, VI/70.

28 Ebû Muhammed el-Hasan b. Sehl es-Serahsî (236/851), Abbâsî Halifesi Me'mûn'un valilerindendir. İran asıllı Mecûsî bir aileden gelir; vezir Fazl b. Sehl'in kardeşidir. Babası ve kardeşi Fazl ile birlikte Harun Reşid zamanında (786-809) Müslüman oldu ve Bermekilerden Fazl b. Yahya'nın hizmetine girdi. Kardeşi Emin'e karşı halifeliğini ilan etmiş olan Me'mûn, 196'da (811) Fazl b. Sehl'i çok geniş yetkilerle doğu eyaletleri valiliğine tayin ederken Hasan'ı da henüz hâkimiyeti altına aldığı yerlerin haracına bakmakla görevlendirdi. Kardeşi Fazl b. Sehl'in öldürülmesi Hasan'ın çok sarstı. Bağdat'a dönen Me'mûn Fazl'ın katillerini öldürterek kesik başlarını ona gönderdi ve taziyelerini iletip kendisini kardeşinin yerine vezir tayin ettiğini bildirdi. Fakat Hasan idari hayattan ayrı-

Üç şey vardır ki, ne yapılsa yapılsın zararlı oluşları önlenemez: akrabalardaki düşmanlık, birbirine denk olanların birbirlerini kıskanmaları ve hükümdarların zaafı. Üç şey vardır ki, ne yapılsa yapılsın faydalı oluşları engellenemez: âlimlerin ibadet etmeleri, basiret sahiplerinin kanaatkârlığı ve varlıklı kişilerin cömertliği. Yine üç şey daha vardır ki, onlara doyulmaz: hayat, sağlık ve mal.

Zulme uğramışa (*mevtûr*) gelince. Ona kötülük yapılmış olduğu hâlde o buna sabretmiş, ona düşmanlık ilan edildiği hâlde o bunu gizlemiştir. Bu nedenle onda mazlumun intikam alma isteği ve sinmiş olanın saldırma fırsatı beklentisi mevcuttur. Sen, onun gönlünü alarak, intikam alma hissinden; tedbirlerini alarak onun sinsice saldırmasından korunabilirsin. Mücahid Şa'bi'den, Şa'bi İbn Abbas'tan (ra), İbn Abbas (ra) Hz. Peygamber'den (sav) onun şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "İnsanlarla düşmanlıktan uzak durunuz. Çünkü o, asaleti ve iyilikleri yok ederek rezaletleri açığa çıkarır."²⁹ Hikmetli sözlerin birinde şöyle geçer: "Üç şey vardır ki, onların azı bile çoktur: ateş, düşmanlık ve hastalık."

Şairlerden biri şöyle demiştir:

Zamana güvenmeyin, eğer hür birine zulmetmişseniz,
Zira kerem sahibi bir mazlumun gecesi, asla uykuya dalmaz.

Seninle rekabet edene gelince: O bir rütbe peşindedir. İhtiyacını giderecek kadar bir rütbe elde ederse yumuşar; rütbe ve makam elde etme ona zorlaştırılırsa, isyan eder. Emeli için ona mühlet ver ve onun rekabet kanadını, gözönündeki bir işte çalışmasına imkân vererek yumuşat ki, yumuşamasıyla sana karşı olan nefretinin önüne geçmiş olursun. Ayrıca onu, zamana bırak. Zira saatler, ömürleri yer bitirirler. Hikmetli bir sözde şöyle geçer: "İnsanlar[ın ömürleri] saatlerle sınırlanmışken, zaman çok geniştir." Ona, sana kötülük yapmakla iştigal edeceği bir fırsat verme ki, senin yerini almak için bizzat seni bahane edemesin. Çünkü zorda olan, cesur olur. Bütün bunlara rağmen, bir gün kader ona bir nasip sunarsa, sen ona iyilikte bulunmuş olduğun için o, sana karşı bu iyiliğin hakkını gözetir. Denilmiştir ki: "Adamlara/insanlara iyilikte bulunmak, ikbalin/yükselmenin alametlerindendir." Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir:

İp bir kenara çekilmeyi tercih etmiştir. Hasan b. Sehl, Serahs'ta ölmüştür. Bkz. Nahide Bozkurt, "Hasan b. Sehl", *D/İA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), XVI/351.

29 Bu hadis, farklı lafızlarla rivayet edilmiştir: "إِيَّاكُمْ وَمُشَارَةَ النَّاسِ، لِإِنَّهَا تَدْلِيْنُ الْفُرَّةَ، وَتُظْهِرُ الْعَرَّةَ". Bkz. el-Beyhaki, *Şuabü'l-ıman*, hadis nr. 7738, 7945, 7946.

İmkân elverdikçe hayır işle; zira hayır işlediğin günler geçse bile, hayırların methi mutlaka sana döner. Zaman senin lehine iken iyilik yap ki, aleyhine olduğunda sana iyilik yapılsın. Genişlik zamanını, dara düşeceğin zaman için azık yap.

Eğer kader, rakibine istediği [rütbeyi] vermeyip onu bundan mahrum bırakırsa, sen sözü geçen davranışlarda bulunduğundan korktuğun şeylerden emin olursun. Bununla beraber ona daima iyilik yapmış ve çaba sarfetmediğin hâlde isteğine ulaşmış olursun. Hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir: “İhtiyaçlar, ancak çaba sarfederek istenir; fakat kaderle elde edilir.” Aynı zamanda sen, [rakibine yaptığın] iyilikleriyle [onun] teşekkürünün hak etmiş ve rekabetten geri duruşunla [ona karşı] elini güçlendirmiş olursun. Devamla mazur olmağın ve teşekkürü hakedişin ile rakibini kendine itaate mecbur etmiş ve seninle bir daha rekabete girişmesinin önünü de almış olursun. Bundan böyle de o, seni artık bir ümit kapısı bilecektir; çünkü senden yalnızca iyilik görmüş ve ihtiyaçlarını her zaman seninle karşılamıştır. Hikmetli bir sözde şöyle geçer: “Her kim ki, zıtları barıştırabilirse/birleştirebilirse, emeline ulaşır.” Başka bir hikmetli sözde şöyle geçer:

Bilgelerden birine “Yetenek nedir?” diye sormuşlar. O, cevaben “Rakiplerle kardeşlik yapabilmek ve düşmanları idare edebilmektir.” demiştir.

Bir gün seninle rekabet edemeyecek derecede olan birileri, sana düşmanlık edebilir. Bu tür kimselere, önce biraz mühlet ve biraz da arzuladığı şeyden ver ki, bu ikisiyle onu denemiş olursun. Sonuçta ya düzelir veya bozulur. Düzelirse, ona yardımcı olunmalı, bozulursa uyarılmalıdır. Erdeşir Babek³⁰ şöyle demiştir: “Acıktığında şereflinin, doyduğunda alçak kimsenin saldırmamasından kork.” Hikmetli bir sözde şöyle geçer: “Düşmanlığın sebebi, ilginin azlığıdır.” Süleyman b. Davud -selam her ikisinin üzerine olsun- oğluna şöyle demiştir: “Bin dostunun olmasını çok görme. Zira bin bile azdır. Bir tek düşmanın olmasını azımsama. Zira bir bile çoktur.” [Bil ki, ey Vezir!] içinde bulunulan zamandan ve zamane insanlarından selamette olmak, sahte/boş hayallerdendir. Bu nedenle sen, bu türden boş hayallerini azalt, çoğaltma.

30 Sâsânî Devleti'nin kurucusu ve destan kahramanı hükümdar (MS 228-242). Eski Farsça'da (Avesta dili) Rtaşira Artaherhes, Orta Farsça'da (Pehlevî) Ar-taşir (Ardaşir) şeklinde telaffuz edilen ve “Kutsal Padişah” (arde şeh'r [haş're]) manasına gelen bu isim, üçü Ahamenîler (MÖ 559-330), üçü de Sâsânîler (MS 226-651) döneminde olmak üzere altı hükümdarın adıdır. İslam dünyasında bu hükümdarlardan sadece Sâsânîler Devleti'nin kurucusu olan Erdeşir, Erdeşir-i Babekan adıyla tanınmaktadır. Bazı kaynakların Erdeşir-i Evvel şeklinde kaydettikleri bu hükümdarın hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklardaki bilgilerden, oğlu I. Şapur'un onun sağlığında MS 12 Nisan 240'ta hükümdar olduğu ve Erdeşir'in yaklaşık MS 242 yılı şubatında öldüğü anlaşılmaktadır. Bkz. Tahsin Yazıcı, “Erdeşir”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), XI/284-285.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Âdemoğlu, bu dünyanın sadece selamet ve emniyetini elde etse bile, bu ikisi ona öldürücü bir hastalık olarak yeter.”³¹ Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “İnsanlar, sabretme hususunda birbirlerinin yardımcılarıdır.” [Ebû İshak] İbrahim b. el-Mehdi [162-224/778-838]³² şöyle demiştir:

Nefisler ölümden korksalar da, onları kuvvetli kılan emelleri var.
İnsan o emelleri genişletir, zaman daraltır; nefis yayar, ölüm ise dürer.

Reayayı Korku ve Fesada Karşı Savunmak: Dördüncü kısım, reayayı korku ve fesada karşı savunmakla ilgilidir. Başbozukluk zulümden, karışıklık ihmalden doğar. Bu ikisi ise kötü bir siret/davranış ve yanlış bir siyasetin/yönetimin ifrat veya tefritinden kaynaklanan bozukluklardandır. Hâlbuki reaya, mülkü ayakta tutan temel ve onun hazırcı desteğidir. Şayet reaya ihmal edilirse, hem bozulur hem de bozguncu olurlar. Reayaya zulmedilirse, hem helak olur hem de helak edici olurlar. Reayasının hâli kötü olan hiçbir mülk, ayakta kalamaz. Mülk ile reayanın birbirleriyle ilişkisi, baş ve bedenin ilişkisine benzer. Bedenin yardımı olmadan hiçbir baş var olamayacağı gibi onun verdiği güç olmadan hiçbir baş da hareket edemez.

Reayana karşı senin üç görevin vardır: Birincisi, maiyetlerini iyileştirmek ve kazanç elde etmeleri hususunda onlara yardımcı olmaktır. Zaten böyle yaparsan senin gelirlerin artar ve ülken onlarla bayındır hâle gelir. Ata, Cabir'den (ra) Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır.”³³ Vehb b. Münebbih [34-114/654-732]³⁴ şöyle demiş: “İnsanlar arasında yaşamı en güzel olan kişi, insanların yaşamlarının onun yaşamıyla güzelleştiği kişidir.”

İkinci görevin, onlardan sadece hakkın olan [vergileri] istemen ve bu hususta onlara adaletle sorumluluk yüklemendir. Böylelikle onlar [vergileri] artırmaya ve sana itaat etmeye daha istekli olurlar. Denilmiştir ki: “Senin kendisine kötülük yapmandan korkan kimse, senin için kötülük düşünür.” [Vergilerin alınması işi için] bir başkasını görevlendirmek. Zira reaya, o kişiye

31 Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu hadise rastlayamadık. Ancak bu manaya yakın bir hadis: “Hastalık olarak, selamet yeter.” Enes b. Malik tarafından rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Habîb, *Ukalâu'l-mecânin* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1987), s. 28.

32 Abbâsî emiri, âlim, şair ve büyük müzik ustasıdır. Onun Şam emirliği döneminde bölgeye huzur hâkim olmuştur. Bkz. ez-Zehebi, *Siyer*, X/559.

33 et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir* (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Musul: Mektebetü'l-Ülûm ve'l-Hikem, 1983), hadis nr. 13646; el-Kudâî, hadis nr. 771; el-Münâvî, hadis nr. 217.

34 Vehb b. Münebbih b. Kamil b. Sic, tabiinin büyüklerinden olup anlattığı kıssalarla meşhurdur. Kader hakkında bir kitap yazdığı söylenir. el-Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde onun ravisi olduğu sadece bir hadis vardır. Bkz. ez-Zehebi, *Siyer*, IV/548.

karşı geciktirici ve engel çıkarıcı olabilir. Hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir: “Reayanın yanındakileri, idarecileri; askerlerin yanındakileri, komutanları; din ve tevilde olanları ise ancak din ve tevil uleması çıkarabilir.”

Üçüncü görevin, onların sıkıntılarını gidermek ve onlara uzanacak zalim güçleri engellemek suretiyle onları kuşatmaktır/kucaklamaktır. Sen onlara karşı şefkatli bir baba gibi olursan, onlar sana karşı salih evlatlar gibi olur. Zira sen çoban kılınmış bir kefil, hesaba çekilecek olan sorumlusun. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Hepiniz çobansınız ve göttüklerinizden mesulsünüz.”³⁵ Reayadan dolayı, Allah’ın senin üzerinde bir hakkı ve sultanın onlarla ilgili sana bir talimatı vardır. Öyleyse sen onları, iyiliğe şükretmen için bir fırsat bil ve onlar ile sultanının eserlerini/icraatlerini süsle. Zira dünya bir bulut gölgesi veya bir rüya gibidir. Denilmiştir ki: “Dünya, dünyanın aleyhine işler.” Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Dünya’da bir yabancı veya bir yolcu gibi ol.”³⁶ Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Hayat ağacı, her geçen gün biraz daha kurur.” Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir:

Her bir yeni gün, kendi yarınının getiricisidir/habercisidir ve her kişi elinin ve dilinin işlediği suçlardan hesaba çekilecektir. İmkân ve zamanını fırsat bil, nefsini yine nefsin için hesaba çek ve bugünden yarına hazırlan.

Rum Bilgesi [Aristoteles], İskender’e şunları yazmıştır: “Dünya’ya çok meyletme. Çünkü sen, orada çok az kalacaksın.” Bu konuda söylenen en hikmetli sözlerden birisi, şairin şu sözüdür:

Dertlerin yaşamınla beraberdir. Hayatı onlarsız yaşayamazsın.
Dünyanın tatlılığı zehirlidir. Balı zehirsiz yiyemezsin.
Tam olunca bir şeyin, mutlaka noksanlığı belirir,
[Bir şey için] tamam oldu denince, [o şeyin] zevalini beklersin.

Allah, Süleyman b. Davud’un –Allah’ın selamı her ikisinin üzerine olsun- tevbesini kabul edip mülkünü ona geri verdiğinde, o tahtına şunları yazdırmıştı: “Afiyetin hemen ardından bela iner, selametten sonra çürüme belirir ve emniyet gerçekleştiğinde korku başgösterir.”

35 Bu hadis müttefakun aleyhtir. el-Buhârî, “el-Vesâyâ”, hadis nr. 9; Müslim, “el-İmâre”, hadis nr. 20.

36 el-Buhârî, “Kitabü’r-Rikâk”, hadis nr. 6416.

ÜÇÜNCÜ FASIL: İŞLERİ VAKTİNDE VE YERLİYERİNCE YAPMA (İKDÂM) GÖREVİ

İkdam, vezirin sıfat ve meziyetlerinden olup siyaset ve vezirlik şartlarından yeterlilik ve liyakatı gösteren en önemli görevdir. Çünkü ikdam, başarıyı; onun zıddı olan geridurma/pasifkalma ise başarısızlığı doğurur. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Ayaklar, ikdam ile yücelir/yükselir.”

İkdam, ya kaçırılmayacak bir fırsatı değerlendirmek için ya da belli bir güce ulaşılmışsa gerekir. İkdâmın kapısı, zamanında ve o imkân dâhilindeyse çalınmalıdır. Şairin dediği gibi:

Bir işe kapısından girmezsen saparsın,
Kapısına yönelirsen eğer, ona varan yolu bulursun.

İkdam için gereken bütün bu şartlara ihtiyat ve azmini de eklemelisin. İhtiyat, işleri düşünerek yapman; azim ise o işleri yapman gereken müddet içinde gerçekleştirmendir. İkdâmın bu dört şartı yerine getirilmişse, artık kader dışında onun önünde bir engel kalmaz. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir:

İki kişi bir şeyi arzularsa; onu, dinî açıdan üstün olan elde eder. Eğer dinde eşitlerse, kişilik açısından üstün olan elde eder. Bunda da eşitlerse, o şeyi yardımcıları sayıca fazla olan elde eder. Yardımcılar bakımından da eşitlerse eğer, bu durumda o şeyi bahtı açık olan elde eder.

Sözü geçen şartlardan biri gerçekleşmezse ikdam, akıl sahiplerinin azimlerini kıran ve başarıya -kaderde yoksa eğer- ulaşmalarını engelleyen bir aldatmacadan başka birşey olmaz. “Kaderde yoksa eğer”, denildi. Çünkü kaderin, kendisiyle ölçülebildiği bir ölçüsü yoktur. Hindistan’ın Bilgesi şöyle demiştir: “Aciz kimsenin ihtiyaçlarını kendisi ile giderdiği sebep, tedbirli kişi ile muradının arasına girip ona ulaşmasını engelleyen sebebin ta kendisidir.” Büzürgmîhr’e, “En acayip şey nedir?” diye sorulmuş. O, cevaben “Cahilin ba-

şarması, akıllının başarısızlığı.” demiştir. Bir adam, Abdullah b. Tahir’in³⁷ yanına geldi ve ona, “Ey Emir! Kendisini elde etmek için kararlı ve ihtiyatlı olmanın gerekmediği şey nedir?” diye sordu. O, soruyu soran adamdan üç gün mühlet istedi. Üç gün sonra adam gelip aynı soruyu tekrar sorunca, o “devlet” [talih, kader] cevabını verdi. Adam “Doğru söyledin, zaten bu cevabı senin dilinden verdirten de devlettir.” dedi. Bununla ilgili olarak bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: “Kısmet (*hazz*), kendisine gitmeyen kişinin ayağına gider.”

İkdamın Çeşitleri: İkdam, bir faydayı celb etmek veya bir zararı defetmek için yapılır. Fayda elde etmek için yapılacak ikdam, mülkü genişletmek için yapılan ve gelirleri artırmak için yapılan olmak üzere iki kısma ayrılır. Mülkü genişletmek için yapılacak ikdam işlemine dört şey eşlik etmelidir: ihtiyat, azim ve gerektiğinde teşvik veya tehdit unsurlarını kullanmak. Bir fayda elde etmek için savaşmaktansa, hilelere başvurmak daha iyidir. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Savaş, hiledir.”³⁸ Bir hikmetli sözde şöyle denilmiştir:

Dört şey vardır ki, onları ancak ahmak bir kimse yapar: savaşmak, deniz yolculuğuna çıkmak, denemek için zehir içmek ve sır saklama hususunda kadınlara güvenmek.

Gelirleri ziyadeleştirmek için adaletli olmak, iyilikte bulunmakla beraber yumuşak muamele etmek ve kolaylaştırıcı olmak gerekir. Bunların yapılmasıyla bayındırlık ve ziraat faaliyetleri artar. Zira toprak, mülkün hazinelerini barındırır. Bu hazineleri, ancak gönüllü yardımcıları çıkartabilirler. Sadece onlara ilişmemek, onlar için yeterliyen; onlara zulmetmek ise onları ümitsiz kılar. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Rızkı, yeryüzünün derinliklerinde arayın.”³⁹ O, bu sözünü ziraat faaliyetini kastetmektedir. Hayrı herkes için olan yeşil bir ağaç dahnı desteklemen/kuvvetlendirmen, zararı herkese olan kurumuş bir ağaç kökünü söküp atmandan evladır. Yeşil olan dal tükenmez, buna karşılık kurumuş kök asla yeniden yeşermez. Aceyleye

37 Ebu'l-Abbas Abdullah b. Tahir b. el-Hüseyn (230/844), Abbâsîler devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından. 182'de (798) muhtemelen Horasan'da doğmuş, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını orada geçirmiştir. Harun Reşid'in oğulları Emin ile Me'mûn arasındaki hilafet mücadelesinde Me'mûn tarafını tutan ve bu işte başrolü oynayan babası Tahir'in maiyetinde o da bu mücadeleye katıldı. Abdullah ilim, edebiyat ve felsefeye büyük önem vermiş, âlim ve sanatkarları himaye etmiş, bizzat kendisi de bazı ilmi tartışmalara katılmıştır. Abdullah b. Tahir, 11 Rebiülevvel 230'da ölmüştür. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Tâhir”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), I/137-138.

38 Müslim, “el-Cihad”, hadis nr.17.

39 Bu hadisi el-Beyhakî, Hz. Aişe'den rivayet etmiş ve hadisin yeri ekip biçmeye işaret ettiğini belirtmiştir. Bkz. *Şuabü'l-îman*, hadis nr. 1175.

davranılarak -vakti gelmeden- o yeşil dala iliştirilse, dal yok olur. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Kısmetler farklı farklıdır. Olgunlaşmamış meyveyi koparmada acele etme ki, olgunlaştığında onu tatlı tatlı elde edebilesin.”

Seni çekip çeviren, senin olgunlaştığın vakti herkesten iyi bilir ve bu yüzden onun seninle ilgili seçimine güvenmelisin. Hayatındaki bütün ihtiyaçları gidermeyi bir gününe sığdırmaya çalışma ki, böyle davranman sana ağır sıkıntılar verir ve belki de hiçbir şey yapamaz hâle gelebilirsin. Aceleci olmaktan çekin; çünkü bu durumda insanlar, seni kötü bir hâlde görürler. Bir bilgeye, “İnsanların en şerlileri kimlerdir?” diye sorulmuş, o, “İnsanların kendisini kötü görmesini umursamayandır.” cevabını vermiş.

Zararları defetmek için yapılacak ikdam iki kısımdır: Birinci kısım, mülk ile ilgili bir sorunu gidermek için yapılacak girişimlerdir. Bu sorun ihmal veya acziyetten kaynaklanır. İkinci kısım, gelirlerin azalmasını önlemeye yönelik girişimlerdir. Bu ise, nefret veya zulümden kaynaklanır. Bu sorunların her ikisini de çıkış kaynaklarının zıddını yaparak çözebilirsin. Zira her hastalığın çaresi, devası olan zıddındadır.

Eğer mülk ile ilgili sorun bir ihmalden kaynaklanmışsa, azmini harekete geçirmeli; acziyetten kaynaklanmışsa, ihtiyatını kullanmalısın. Gelirlerin azalması sorunu, isyandan kaynaklanmışsa tehditlerini; zulümden kaynaklanmışsa adaletini göstermelisin.

Mülkle ile ilgili sorunlar senden kaynaklanmışsa evvela sen hesaba çekilirsin, ancak sonrasında kusurunu tamir edersen eğer, kötülüğü iyiliğinle, çirkin işini güzel bir işinle gidermiş olabilirsin. Bir başkasından kaynaklanmışsa, kötülüğün sorumluluğu ona, iyiliğin övgüsü sana ait olur. Onun yaptığı kötülük, senden uzakta; senin yaptığın iyilik de, ondan uzakta kalır.

Ata b. Saib babasından, o İbn Ömer’den, Hz. Peygamber’in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: “Hayırlı işler pek çoktur; fakat onları işleyecek kimseler pek azdır.”⁴⁰ Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Hayrın kendisinden daha hayırlı olan, hayır işleyenlerin kendileri; şerrin kendisinden daha şerli olan ise, şer işleyenlerin kendileridir.”

40 İbn Ebî Asım, *es-Sünne* (thk. Basim el-Cevabire, Daru's-Sümeiy, 1998), hadis nr. 33.

DÖRDÜNCÜ FASIL: SAKINMA (HAZER)⁴¹

Dördüncü fasıl, sakınma görevidir. Zaman (*dehr*) daima sıkıntı ve belalarıyla beraber gelir. *Dehrin* sözünde durması, aslında ihanet etmesi; sevmesi, aslında öldürmesi anlamına gelir. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Dünya, verdiklerini mutlaka geri alıcıdır. Zaman öyle kıskançtır ki, içinde bulunan herşeyi değiştirir.” Abdülhamid [el-Kâtib] şöyle demiştir: “Dünya-yı, ancak ondan kendini sakınanlar elde edebilir. Dünyanın kendilerine sahip olduğu kişiler, dünyadan emin olanlardır.” Abdülmelik b. Mervan [26-86/646-705]⁴² şöyle demiştir:

Gece ve gündüzden korununuz. Kaderlerin, gözlerin göremediği geliş vakitleri vardır. Eğer safdil bir şekilde hazırlıksız onlara yakalanılsa, onların isabetli oklarına ve peşi sıra gelen sıkıntılı hadiselerine hedef olunur.

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Her kim ki, kendisini tedbir alarak korumaz ve işini sağlam temellere oturtmazsa gücü (*izz*) yok olur ve acizlik ona hâkim olur.” Eğer kişi, beklenmedik durumlara karşı uyanık olup tedbir alır ve kendisini koruyarak hazırlıklı olursa, o badireleri azim ve

41 Sözlükte; uyanık olma, tedbir almak, dikkat etmek, gözdeki ağırlık gibi anlamlara gelir. Bkz. İbn Manzûr, IV/175.

42 Ebu'l-Velid Abdülmelik b. Mervan, Emevî Devleti'nin sultanlarından ve Mervan b. Hakem'in oğludur. Tabiinden olan Abdülmelik Medine'de doğmuş ve yine orada ilim tahsil etmiştir. Halife olmadan önce fakih ve abid birisiydi. Muaviye tarafından daha 16 yaşındayken Medine'de yönetici olarak görevlendirilmiş. H. 65 yılında babası Mervan b. Hakem tarafından halife yapılmıştır. Onun döneminde divanlar Farsça ve Rumcadan Arapçaya çevrilmiş, harflere hareke ve noktalar konulmuştur. Ayrıca o İslam tarihinde ilk dinarı basan kişidir. Onun zamanında Tevvabûn hareketi ile Ubeydullah b. Ziyad (53/673); Abdullâh b. Zübeyr (72/692) ile Muhtar es-Sakafî arasında savaşlar yaşanmıştır. Onun valisi olan Haccâc, İbn Zübeyr'i mağlup edip öldürmüştür. H. 86 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Bkz. el-Mizzî, *Tehzibü'l-kemal* (thk. Beşşar Maruf Avvâd, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980), XVIII/408-413.

ihtiyatıyla atlatmış ve yapması gerekeni yapmış tecrübeli biri olarak ayakta kalabilir. Şairlerden birisi şöyle demiştir:

Zamanın beklenmedik saldırıları var. Ondan, kendini çokça sakın.
Ve hiçbir zaman ondan emin olarak geceleme sakın.

Kişi, bütün bu sakınmalardan sonra, önüne geçilemeyen ve geri çevrilemeyecek olan kader ve kazaya teslim olabilir. Ebu'd-Derda (ra) Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Dünyadan sakınınız. Zira o, Harut ve Marut'tan⁴³ daha sihirbazdır."⁴⁴ Hikmet sahiplerinden birisine "Saadete ulaşmış adam kimdir?" diye sorulmuş, o da "Dününü düşünüp kendisi için dersler çıkarabilen kişidir." cevabını vermiş. Şairlerden biri şöyle demiştir:

Kendilerinden sakınadurduğum şeyler, hep yanımdan geçip gitti,
Ve ağlatmadılar beni; ama sakınmadığım şeyler daima başıma geldi.

Sakınmanın bir sınırı ve ölçüsü vardır. O sınır aşılsa, sakınma artık sakınma olmaktan çıkıp zillete dönüşür. Keza ikdamın da bir sınırı vardır ve o sınır aşılsa ikdam artık ikdam olmaktan çıkıp delicesine saldırganlığa (*tehevvür*) dönüşür. Zira sınırlara dikkat etmeyip onları aşmak, sınırı olan şeylerde kusurlar meydana getirir. Hem ikdamın hem hazerin belli bir zamanı vardır. Eğer o zamana riayet edilmese, hazer yenilgi, ikdam ise yıkım doğurur. O ikisinin ölçüsü, akıllıca bir tedbir ve zekice bir uyanıklıkla tam olarak ayarlanabilir. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: "Nefsin semerini, aklın elleri tutmalıdır." Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: "Sultan, seni daima idare işlerinin başlarında sakınan, icraat zamanlarında ise ciddi biri olarak tanısın."

Hazer dört kısımdır: Farzları hususunda Allah'tan, görevlendirdiği hususlarda sultandan, engel olması hususunda zamandan, düşmanların galibiyetinden ve sinsilerin hilelerinden sakınmaktır.

[1.] Allah'tan Sakınmak: Bu görev, Allah'a itaate sevk eden dinin en önemli direklerinden birisidir. Allah'tan sakınmak, onun emirlerini yerine getirmek ve yasakladıkları şeyleri yapmamakla gerçekleşir. Kişi, ona itaat ederek emrettiklerini yapar ve ona karşı günah işlememiş olmak için yasakladığı şeyleri terkeder. Zaten Allah'tan sakınması az olanlar ya dinini önemsemeyen veya dinde aşırılığa kaçmış olanlardır. Bunlar, dünya hayatında

43 Harut ve Marut, Hz. Süleyman döneminde Allah tarafından imtihan için yeryüzüne gönderilen ve sihir ilmine vakıf iki meleğin adıdır. Bkz. el-Bakara 2/102.

44 el-Beyhaki, *Şuabü'l-iman*, hadis nr. 9806; el-Muttaki el-Hindî, hadis nr. 6065.

doğru yolu bulamamış ve ahirette de vaidin kendilerini beklemekte olduğu kimselerdir. Hâlbuki dinde aşırılık kişilerin hem nefretini hem de zemmini celb eder. İlk inen [kutsal] sayfalarda şöyle yazılmıştır: “İzzet ve kuvvetli olmak, kalbi güçlü kılar; lakin onlardan daha üstün olanı Allah korkusudur.” Çünkü Allah’tan korkan kimse alçalmaktan korkmaz ve ondan başka herhangi bir yardımcıya ihtiyaç duymaz. Ali b. Ebî Talib (r.a.) şöyle der: “Kim ki bir işi Allah’a karşı günah işleyerek yapmaya çalışırsa ümit ettiği başarıya çok uzak, korktuğu başarısızlığa çok yakın olur.” Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “En hayırlı huy, Allah’tan korkmaya en çok yardımcı olandır.” Seleften bazıları şöyle demiştir: “Dünyada senin sahibi olduğun şey, kendisi ile ahiretini düzeltbildiğin şeydir.” Buhtûrî⁴⁵ şöyle demiştir:

Zaman, seni takip ederken ey habire mal toplayan,
Bunun için şu kapıyı mı bu kapıyı mı çalayım diye habire düşünen,
Diyelim ki mal mülk topladın, peki hiç düşündün mü ki?
Malları harcayabileceğin günleri de toplayabildin mi?

[2.] Sultandan sakınmak: Sultan kudreti ile baskın gelebilir, gücü ile tahakküm edebilir. Nefsine uyararak zannı olan bir bilgiyi, doğru bilgi diye kabul edip şüpheye dayanarak cezalandırabilir. Bu nedenle ona itimat etmek acziyettir. Onun yanında gevşeyip rahat hareket etmek ise çok tehlikelidir. Denilmiştir ki: “Üç şeye güven olmaz: sultan, deniz ve zaman.” Yine denilmiştir ki: “Eğer sultan değişirse, ‘zaman’ da değişir.” Bu nedenle en selametli yol, sultan memnunken de kızginken de ondan sakınmaktır. Zira onun moralı bozuk olursa karşısındakine bir suç isnad edebilir ki, iyi bir adam birden onun gözünde kötü bir adam halini alabilir. Dürüstlüğü ve samimiyetle onun sana olan bakışını düzelt ve ondan sakınarak onun sana karşı olumsuz bakmasını önle. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Sultanla arkadaşlık yaparken üç şeye dikkat et: mal ve mülk zenginliğini (*devlet*) reddet, sakınmayı elden bırakma ve ona karşı elinden geldiğince dürüst ol.”

Sultandan sakınma üç yolla olur:

45 Ebû Ubade el-Velid b. Ubeyd b. Yahya et-Tâî (284/897) *el-Hamâse* adlı eseriyle tanınan Arap şairi. 204 (819) veya 206 (821) yılında Halep’in kuzeydoğusunda bulunan Menbic şehrinde veya buranın köylerinden biri olan Zerdefne’de doğdu. Tay kabilesinin Menbic kolunun Benî Buhtûr aşiretinden olan şairin annesi Şeyban kabilesindendir. İlk tahsilini doğum yerinde yaptı ve on altı yaşına kadar kabilesinin çeşitli kolları arasında yaşadı. Bu devrede Kur’an-ı Kerim’in tamamını veya büyük bir kısmını hıfzetti, birçok şiir ve hutbe ezberledi; camilerde verilen derslere devam ederek dil ve edebiyatın yanı sıra fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm gibi temel İslâmî ilimleri de öğrendi. 892’de doğum yeri olan Menbic’de vefat etti. Bkz. Zülfikar Tüccar, “Buhtûrî”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), VI/381-382.

Sultandan Sakınmanın Birinci Yolu: Gevşemekten ve nazlanmaktan kaynaklanan bir güvene kapılmamalıdır. Çünkü güven, sadece pişmanlık doğurur. Şairin dediği gibi:

Çoğu zaman güvenenlerin sonradan utandıklarını duyardım,
Ta ki başıma geldi ve ben de artık güvenip de utananlardanım.

Denilmiştir ki: “Gerçek yıkım; sultana naz yapmak ve bir işi mümkün değilken yapmaya çalışmaktır.” Sultan seni öne geçirirse sen nefsin hâkim ol, seni övdüğünde mütevazı ol, seninle dostluk kurarsa onu gözünde her daim büyük gör, sana sert davrandığında ona yumuşak davran, düşmanlıkta bulunup sana karşı bir suç işlerse buna sabret. Çünkü onun bu tür hatalar işlemeye kuvveti var. Senin ise bunlara katlanmaya karşı sabrın çok olsun. Bazen onun sana iyi muamelede bulunması bir hileden, kötü muamelede bulunması bir plandan kaynaklanıyor olabilir. İlk inen [kutsal] sayfalarda şöyle denilmiştir: “Sultanın sevgi ve meyli, otların üzerine düşen yağmur serpintisine benzer.” Hindistanlı bazı bilge zatlar, şöyle demişlerdir:

Kralların, dostlarına karşı vefasız davranmaları ve onlardan [kaybettiklerine karşı]⁴⁶ hiç orah olmamaları; tuttuğu dostu kaybedince ikincisini bekleyen bir fahişenin tutumuna benzer. Zira müşterilerinden biri giderse yerine diğeri gelir.

Bir Arap atasözü şöyle der: “Sultanın ne yapacağı hiç belli olmaz; çünkü o her an değişmeye müsaittir.”

Sultanın, sana karşı kötü olduğunda, sen onun eline bir bahane verme. Çünkü bir bakarsın hakkı kabul edip vefalı davranır veya senin sabrına karşılık yumuşar ve yaptığından vazgeçer. Bununla ilgili *Kelile ve Dimne* kitabında şöyle bir mesel geçer: “Sultan ile arkadaşlık yapan, arslana binmiş adama benzer. İnsanlar ondan korkarlar, ancak o bindiği arslandan onların korktuğundan- daha çok korkmaktadır.” Musab b. Mansur, Ukbe b. Amir’den, Hz. Peygamber’in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Bah-tiyar kişi, başkasından ibret alabilen kişidir.”⁴⁷ Hz. Peygamber’in (sav) şairi Hassan b. Sabit şöyle demiştir:

46 Bu söz *Kelile ve Dimne* kitabından alınmıştır. Tercüme ettiğimiz eserin her üç baskısında ve İbn Mukaffa’nın yaptığı *Kelile ve Dimne* tercümesinde bu benzetmenin eksik olup bu haliyle anlaşılmadığı görülmüştür. Bu eksiklik, İbn Kuteybe’nin *es-Sultan* adlı eserinden istifade edilerek tarafımızdan düzeltilmiştir. Benzetmenin aslı için bkz. İbn Kuteybe, *es-Sultan* (thk. Eymen Abdülcabir el-Buheyrî, Kahire: Mektebetü’l-Ezheriye, 2002), s. 78.

47 Bu hadis, bazı kaynaklarda İbn Mesud’un sözü olarak geçmektedir. Bkz. et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, hadis nr. 8522, 3041, 3038; Abdürrezzak, XI/116, hadis nr. 20076.

Fettan zamana güvenme; zira ben zamana
Güvenmeyen bir görüşün takipçisiyim mutlaka.

Sultandan Sakınmanın İkinci Yolu: İsteddiği şeylerde ona yardımcı olmalı, sevdiği hususlarda ona muvafakat etmelisin. Haysiyete ve dine bir zararı olmadıkça onu hiçbir arzusundan vazgeçirmemelisin. Daha önemli bir işle meşgul olsan dahi, seni çağırdığında ona hemen icabet etmelisin. Sen, onun mülkünün yararına çalışıyor olsan da, o seni kendi isteklerini yerine getirmede isteksiz görürse, senin için hiçbir bahane kabul etmez. Zira o, seni önce kendisi, sonra mülkü için görevlendirmiştir.

Bazen nefis ve şehvetin galebesiyle o, kendi arzusunu mülkünün işlerinin önde tutabilir. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir şeye olan sevgin, seni kör ve sağır eder.”⁴⁸ Yani böyle birisi hıdayeti göremez, nasihatı işitemez. Sen, sultanın isteklerini yerine getirmeye çalış ki, senin hakkındaki düşünceleri değişsin. Eğer onun istekleri dine ve haysiyete zarar verecek özellikteyse, bu türden isteklerin günah ve çirkinliğinden şöyle hareket ederek kurtulabilirsin: Terketmesi kolay olsun diye onun bu arzusunun yerine yapabileceği başka bir şeyi ona yumuşak bir şekilde önerirsin. Eğer o, bu konuda sana yardımcı olursa, ikinizin dini selamette olur ve bu çirkinlikten ikiniz de kurtulursunuz. Ebû Hazm, Sehl b. Sa’d’dan Hz. Peygamber’in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Allah’ın, anahtarları insanlar olan hayır ve şer hazineleri vardır. Allah’ın kendilerini hayra anahtar, şerre kilit kıldığı kimselere müjdelersin. Allah’ın kendilerini hayra kilit, şerre anahtar kıldığı kimselere de yazıklar olsun.”⁴⁹ Şairlerden birisi şöyle demiştir:

Yaptığın hayırları, mutlaka bir gün karşında bulacaksın,
Ve bu yaptığın hayırlardan dolayı, oldukça mesut olacaksın.

Sultan yapmak istediği kötü bir şeyde ısrar ederse, sen onu yumuşak bir şekilde terket ve ona bu konuda yardımcı olma. Çünkü bu durum, içine girildiğinde aldatan ve ondan kaçınıldığı vakit gizlenen bir hileye benzer. Sen akıl ve tedbirini kullanarak bu durumdan çık. Böylece hem sultanın sana karşı değişmesinden hem de onun yaptığının vebalinden kurtulursun. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü, Allah’ın indinde en kötü kimse, başkasının dünyası için kendi ahiretini kaybeden kimsedir.”⁵⁰

48 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, hadis nr. 27548, 27588.

49 İbn Ebî Asım, hadis nr. 231.

50 Bu hadisi et-Taberânî, Ebû Umâme’den rivayet etmiştir. Bkz. el-Muttaki el-Hindî, hadis nr. 14934.

Sultandan Sakınmanın Üçüncü Yolu: Malın ve canınla onu ve mülkünü savunmalısın. Çünkü sen onu savunduğun zaman, gerçekte kendini savunmuş olursun. Onun durumu fenayken senin durumun iyi olamaz. Çünkü o asıldır ve sen o aslın bir parçasısın. O sana güvendiğinden rahat hareket eder ve sana itimadından sorumluluğu sana bırakır. Sen, onun sana bu denli güvenmesine, liyakatin ve eminliğine karşılık ver. Onu, korku ve çekincelerini bizzat kendisinin izale etmesine mecbur kılma ki, o da seni daha korkutucu ve çekinceli durumlarla başbaşa bırakmasın. Çünkü sen, hem ondan hem de onun korktuklarından korkuyorsun. Bu nedenle aslında senin iki korkun ve çekincen vardır. Şair diyor ki:

Belalar eğer çok değilse, onlara katlanılabilir;
Ama artarlarsa onlar, artık katlanılmaz olurlar.

Sultandan olan korkunu, onu savunarak yok edebilirsin. Böylelikle aslında iki korku ve çekinceden kurtulursun. Asım b. Ömer b. Hattab (ra) şöyle demiştir:

Sanki hiç yorulmamış ve zorluk çekmemiş olursun,
Ne zaman ki, talep edip arzuladığın şeyi elde edersen.

Sultanın vezir üzerindeki hakları: Bil ki, senin sultanının üzerinde hakların olduğu gibi, onun da senin üzerinde hakları vardır. Onun senin üzerindeki hakları üç tanedir.

Birinci hak: Sen onun mülkünün faydasına olan işleri yapmalısın. Şu dört şeyi yaparak bunu gerçekleştirebilirsin: Ülkesini bayındırlaştırmak, ordusunu güçlendirmek, gelirlerini artırmak ve halkını koruyup gözetmek.

İkinci hak: Onun maslahatıyla alakalı işleri yapmandır. Bu da dört şekilde olur: İhtiyaçlarını gidermek, onun sıkıntılarına katlanmak, etrafındakileri eğitmek (*tehzib*) ve gelebilecek tehlikelere karşı hazırlık yapmak.

Üçüncü hak: Onun düşmanlarıyla mücadele etmendir. Bu dört şekilde olur: Kaleleri güçlendirmek, gerekli hazırlıkları tamamlamak, askerleri düzene koymak ve sınırları belirlemek. Sultanın haklarını eda et ve onun sana güvenmesi için şart koştuklarını yerine getir. Bu konuda bir gevşeklik ve taksirin olursa onun intikam almasından ve cezalandırmasından kork. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Her istediğini yapan, istemediği şeylerle karşılaşır.” Belağat ehlinden birisi şöyle demiştir: “Kim başkasına çirkin davranmada ısrar ederse, başkaları da ona çirkince karşılık verip onu acıtırlar.” Bil ki, intikam almak badiresi, iyilikte bulunmaktan daha süratlidir. Çünkü intikamın kaynağı kontrolsüz öfke, iyilik yapmanın kaynağı ise sükunetli

cömertliktir. Her zaman tetikte olunmazsa eğer, intikam kişiyi hazırlıksız yakalayabilir. Bu konuda Ebû Zübeyd et-Tâ⁶¹ şöyle demiştir:

Hayırlar sana asla topluca gelmezler,
Hâlbuki şerhlerin selleri, yağmurlarını bile geçer gelir.

Farslara ait bir hikmetli sözde şöyle denmiştir:

Sultana arkadaş olan nadiren güvende olur. Çünkü erdemli davranıp eliaçık olmazsa, bu durum sultanın yakınlarının ona düşmanlık beslemesine sebep olur; eliaçık olursa, bu durum da, sultanın yaltakçılarının onun hakkında dillerini uzatmalarına sebep olur.

Ey Vezir, bütün bunlardan dolayı senin korku ve sakınmaların; rahatlık ve kendini emniyette hissetmenden daha çok olmalıdır. Bu ikisiyle her ne kadar yaşam sıkıntılı da olsa, bunlar senin esenliğin için gereklidir. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Sevmediğin şeylere sabrederek sevdiğin şeylere kavuşabilirsin ve sevdiğin şeylere sabrederek sevmediklerinden korunabilirsin.”

Vezirin Sultan Üzerindeki Hakları: Onun senin üzerindeki haklarına karşılık, senin onun üzerinde üç hakkın vardır:

Birinci hak: O, idareciliğinde sana yardımcı olmalıdır. Bu dört şekilde olur: Senin elini güçlendirmek, icraatlarını onaylamak, ihtiyaçlarını karşılamak ve başkasına senin aleyhine bir fırsat vermemek. Sabûr b. Erdeşîr⁵² oğlu Hüzmüz’ü kendisine veliahd tayin ederken ona şunları demiştir:

Vezirin güçlü ve sözünün dinlenir olması gerekir. Senin yanındaki makamı, onun başkasının önünde eğilmesine engel olmalı, sana olan güveni sana karşı dürüst olup gerçekleri söylemesine sebep olmalı, senin hakkındaki düşünceleri onu düşmanlara karşı mücadelesinde cesaretlendirmelidir. Son olarak onun dışındaki hizmetçilerinden hiç kimseye, ona verdiği bu payeleri asla vermemelisin.

İkinci hak: Dört şeyde ona güvenebilmelisin: Suçsuz yere seni cezalandırmamalı ve bir ihanetin olmadıkça senin malına göz dikmemelidir. Senden düşük birisini, senin önüne geçirmemeli ve sana düşmanlık eden birisine

51 Adı Münzir b. Harmele’dir. Tay kabilesindendir. İslamiyet’in yayılışına tanık olmuş ancak Müslüman olmadan ölmüştür. 150 sene yaşadığı söylenmektedir. Bkz. Yakut el-Hamevî, I/433.

52 Sabûr b. Erdeşîr (416/1025), Büveyhî sultanlarından Bahâuddevle’nin veziriydi. O, H. 993 yılında Kerh şehrinde meşhur Daru’l-ilm kütüphanesini kurdu ve burada 10.000’den fazla kitap topladı. Bkz. Merçil, VI/499.

fırsat vermemelidir. Bir sultan, oğlunu veliahd tayin ederken ona şunları demiş: “Vezir ve yardımcılarının desteği olmadan, mülkünü istediğin gibi yönetemezsin. Onlara karşı esnek ol ve onları destekle ki, onların sana itaat etmeleri ve yardımcı olmaları kolaylaşsın.”

Üçüncü hak: Konumunla ilgili dört hususta seni koruması gerekir:

Birinci husus: Görünürde yaptığın kötü birşey yokken niyet okuyarak seni suçlamamalıdır. Bu durumda doğruyu araştırmadan kalkıp da zannına uyarak seni suçlamış olur. Hâlbuki kalpteki niyetlere bakarak hesaba çekmek, sadece herşeyi bilen Allah’a mahsustur. Kisra b. Kubad’a⁵³ denilmiş ki “Senin yakınındakilerden bazılarının niyeti kötüdür.” O cevaben şöyle demiş: “Ben bedenlerin hükümdarıyım, niyetlerin değil; adaletle yönetirim, memnun olup olmamamla değil ve ben işleri araştırırım, niyetleri değil.”

İkinci husus: Senin idareciliğinde bir sorun yokken senin yerine başkasını getirmemelidir. Aksi takdirde gayretin azalır ve çalışma azmin kırılır. Sana yüklenen başka bir görevi yapmaya da kendinde bir güç bulamazsın. Çünkü bir işi isteyerek yapmak, zoraki yapmaktan daha iyidir. Hâlbuki o, seni sendeki olumlu bir özellikten dolayı vezir yapmıştı. Şimdiyse seni görevinden almakla, senin hakkını gaspetmiş ve [dolaylı olarak] kendisine de zulmetmiş oldu. Ayrıca senin yerine gelen yeni görevli, onun için her zaman bir risk taşır. Kisra şöyle demiştir:

Vezirlik makamı, ehil olmayanların o makama getirilmesi hatasını asla kaldırmaz. Çünkü vezir; sultanın gözü, kulağı, dili ve kalbidir. Sultan kapılar ardında ve gözlerden ıraktadır. Vezir ise onun mallarını korur, kusur ve yanlışlarını örter. Elbette, böyle bir konumda olan birisinin korunup gözletilmesi gerekir.

Üçüncü husus: Kader ve kaza sonucu meydana gelenlerden dolayı seni suçlamamalıdır. Allah’a karşı olan itirazında seni hedef tahtasına oturtmamalıdır. Hâlbuki kader konusunda seninle onun arasında hiçbir fark yoktur. Hem Allah’ın fiilleri nasıl olur da kullarının hataları sayılabilir. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “İşler, çalışıp çabalamakla istenir; ancak kaderle gerçekleşir.” Bu sebeple Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah kaza ve kaderini uygulamak istediğinde, akıl sahiplerinin akıllarını bir süreliğine alır da onlar hakkındaki kaza ve kaderini gerçekleştirir.”⁵⁴

53 Kisra Enuşirvan I. Hüseyin b. Kubad (MS 679), Sâsâni hükümdarlarındandır (iktidar yılları: 531-579).

54 el-Kudâî, 1305. Şirvânîzâde, tercümesinde bu konuyla ilgili şunları söylemiştir: “Mütercim der ki: Bazı ulema, kaza ve kaderin beynini fark etmeyip mine’l-ezel ile’l-ebed carf olan ahval ve şununatın sûret-i vukuu üzere a’yan-ı mevcudatta ber vech-i adetullah vukua gelen hükm-i külliye’yi ilahiyeden ibarettir demiş ise de lakin “Efirru min kazaillahi ila ka-

Dördüncü husus: Taşıyamayacağın ve kaldıramayacağın yükü sana yüklememelidir. “Allah, kişiye taşıyamayacağı yükü yüklemez.”⁵⁵ Zira böylesi bir davranış sultanın tavır ve tutumunun değiştiğinin de bir göstergesidir. Rum Bilgesi şöyle demiştir: “Sultanın tutum ve tavırlarının değiştiği, önce gözlerinden anlaşılır. Değişme artıkça bu durum diline ve nihayetinde elle-rine yansır.” Buraya kadar anlatılanlarla onun senin üzerindeki haklarına karşılık senin onun üzerindeki hakların denkleşmiş oldu. Mu’tasım⁵⁶ şöyle demiştir: “Her kim ki -lehine veya aleyhine olsa da- hakikatı ararsa, onu mutlaka bulur.”

Sultan ve Vezirin Hakları: Kudretinden dolayı o senden yüksek bir makamda, vekillüğinden dolayı sen ondan aşağı bir makamdasın. Bu nedenle o, senin onun üzerindeki haklarının asgarisi yerine getirmekle yetinebilir. Sen, bir nevi vekillik olan vezirlik makamı neyi gerektiriyorsa öyle hareket et ve sultanına mülkün sahibi neyi hak ediyorsa onu ver. Zira senin bizzat çabalarının sonucu elde ettiğin başarı onadır, onun çabalamasının sonucu gelen başarısızlığı ise senin boynunadır. Kadılar Kadısı (Mobez-i Mobezan), *Kıtab’ü’l-mülûk* adlı eserinde şöyle demiştir: “Vezirler; sultanların sakınılan gözleri, işiten kulakları ve şahitlik yapan dilleridir.” Zira sultanlar mesut olursa, onların vezirlerinden daha mesut kimse olmaz; sultanlar helak olursa, helak olmaya onların vezirlerinden daha yakın kimse olmaz.

Vezirler, herhangi bir töhmet altında kalmamak için kendilerine karşı nasıl samimi iseler, sultanlarına karşı da öyle samimi olmalılar. Eğer kendi nefisleri için çalıştıkları gibi sultanları için de çalışırlarsa onlara güven artar. Çünkü ne cesedi aleyhine herhangi bir ruh, ne de ruhu aleyhine herhangi bir ceset ittiham edilebilir. Çünkü o ikisinin dostluğu bozulursa, her ikisi bundan zarar görür. Buna mukabil ikisinin dostluğu devam ederse, onların sahibi hep iyi hâlde olur.

derihi.” eser-i celilinin zahir müfadaına nazaran beynlerinde fark mütehakkik olup ekser-i mühakkikin indinde kaza, layezalde “alâ mâ hiye aleyhi” eşyanın vukuuna müteallik olan irade-i ezeliyeden ibarettir. Kader dahi zaten ve hâlen kader-i mahsus ve takdir-i muayyen üzere eşyayı icaddan ibarettir. Bazı mütekellimîne göre kader, kable’l-ikâ umuru takdirden ibarettir ve kaza ol takdiri infaz ile ademden fil haddine ihraç eylemekten ibarettir. Hükema-i müteelihîne göre kaza, “alâ ahseni’l-vücûh” cümle mevcudatın feyzanına mebd’ olan inayet-i ezeliyyeden ibarettir. Kader dahi “alâ vechi’l-intizam ve’l-ittisak” mümkünatın vücud-i ayniyyeye hurucundan ibarettir.” Bkz. Şirvânîzâde, vr. 66.

55 el-Bakara 2/286.

56 Mu’tasım (180-228/796-842), Abbâsî halifesi olup Harun Reşid’in oğludur. Annesi ümmü-veled bir cariye olup adı Mâride’dir. Ona “sekizlenmiş” denilirdi. Çünkü o sekizinci Abbâsî halifesiydi, sekiz fetih yapmıştı, halifelikte sekiz yıl, sekiz ay ve sekiz gün kalmıştı. Denildiğine göre yanında yirmi bine yakın Türk köle varmış. İbn Kesir, *el-Bidâye ve’l-nihâye* (thk. Ali Şîrî, Beyrut, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî), X/324-326.

Zamandan Sakınmak: Zamandan sakınmana gelince, [bil ki] zaman farklı farklı renklere bürünür, yumuşaklığının ardından sertleşir; verdiğini hep geri alır ve birleştirdiklerini ayırır. Ebû Hazm, Ebûbekir'den (ra) Hz Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kimlerin evlerinde oturduğunuza, kimlerin topraklarını ekip biçtiğinize ve kimlerin yollarında yürüdüğünüze bir bakın." Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: "Dünya öyle bir yerdir ki, o sana kalsa bile sen ona kalmazsın." Bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: "Kim ki zamanı şikâyet ederse, onun şikâyeti uzadıkça uzar ve kim ki belaları karşılamazsa, belalar onu karşılar." Bazı belâğatler şöyle demişlerdir: "Dünyanın gelişi, bir şeyi çokça arzulayan kişinin gelişi gibidir; ama gidişi, [sırtını dönerek] kaçan kişinin gitmesi gibidir." O, hiçbir zaman aynı kalmaz ve durmadan değişir. Bir tarafı bozarak diğer tarafı düzeltir ve bir dostunu üzerek diğer bir dostunu sevindirir. Dünyaya meyletmek tehlikedir ve ona güvenmek ise ancak bir aldanmadır. Kays b. Hatîm⁵⁷ şöyle demiş:

Günlerin âdetidir ki onun [nedeni olduğu] tüm eylemler
Bir taraftan sevindirirken, diğer taraftan üzer.

Zamandan nasıl sakınılır? Zamandan dört yolla sakınabilirsin: Birinci yol, onun yardımına güvenmemek ve onun genişliğine aldanmamaktır. Bunu yaparsan devamlı tedbirli ve hazırlıklı olursun. Zira zaman, bir bakarsın ki değişir (Bir kılıktan bir kılığa girer) ve avlar, bir bakarsın ki yumuşar ve sinsice yakalar. Denilmiştir ki: "Zamanın öyle çetin hâlleri vardır ki, [ne yapsan da] onlardan kurtulamazsın."

Ebu'l-Atâiyye⁵⁸ şöyle demiştir:

Zaman, bazen ehline yumuşasa da aslında serttir,
Onun aslında hareket eden belaları, sanki sabittir.

57 Ebû Yezid Kays b. Hatîm: Câhiliyye devrinde doğup İslamiyet dönemini gören bu zat Müslüman olmadı. Evs kabilesinin Benî Zafer koluna mensup olup Medineli şairlerdendir. Dedesi Adî ve babası Hatîm öldürülmüştür. Babası öldürüldüğünde o daha küçük bir çocuktur. Büyüdüğünde dedesinin ve babasının katillerinden intikam alan Ebû Yezid, Hz. Muhammed'in hicretinden önce Hazreciler tarafından öldürülmüştür. Bkz. Kays İbn Hatîm, *Divânü Kays b. Hatîm* (thk. Nasreddin el-Esed, Beyrut: Daru Sadır), s. 11-14.

58 Ebu'l-Atâiyye Ebû İshak İsmail b. el-Kasım b. Süveyd (210/825 (?)), Abbâsî devri şairlerindendir. 130'da (748) Kufe'de veya Kufe'nin batısındaki Aynü'ttemr'de doğdu. Ataları Aneze kabilesinin mevlâları idi. "Çılgın" anlamına gelen Ebû'l-Atâiyye lakabını niçin aldığı bilinmemektedir. Vefat tarihi hakkında farklı rivayetler bulunan Ebu'l-Atâiyye, oğlu Muhammed'e nisbet edilen bir rivayete göre 210 (825), başka rivayetlere göre ise 211 (826) veya 213 (828) yılında ölmüş ve Bağdat'ta defnedilmiştir. Bkz. Erol Ayyıldız, "Ebu'l-Atâiyye", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), X/294.

İkinci yol: Başkalarına iyilik, hayır ve güzellikler yapma imkânının olduğunda bu fırsatı kaçırmamalısın. Zira bunlar, senin belalar için azığın ve gelecek günlerin getirecekleri için yardımcın olur. Kendi kendine yeter oluşun tedbir almana, zengin oluşun da daha fazlasını istemene engel olmasın. Denilmiştir ki: “Kişi içinde bulunduğu günün oğludur ve uykudan uyanmalıdır ki [zamanının kıymetini bilebilsin].” Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

Beş şeyin kıymetini beş şey gelmeden önce bil: Yaşlılık gelmeden gençliğin, hastalık gelmeden sağlığın, fakirlik gelmeden zenginliğin, meşgaleler gelmeden boş vaktinin ve ölüm gelmeden hayatın kıymetini bil.⁵⁹

Said b. Müslim şöyle demiş:

Dünya [bir gün] iade edilecek emanet ve hibelerdir,
Genişlikten sonra zorluk, zorluktan sonra genişlik vardır.

Üçüncü yol: Kendini çirkin işler yapmaktan alıkoymalı ve ellerini kötü işlere bulaştırmamalısın. Böylece günahların felaketinden ve kötü şeylerin başına gelmesinden kurtulursun. Böyle yaparsan günah işlemekten ve korkmaktan emin olursun. Gücüne güvenerek ve kendini emniyette görerek gafil olma ki, bir bakarsın çepeçevre kuşatılıp götürülmüşsün. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki, iyilik o kötülüğün gidersin.”⁶⁰ İlk inen [kutsal] sayfaların birisinde şöyle denilmiştir:

Günahkârlara yazıklar olsun ki, şekavet onlar ölünceye kadar onlardan ayrılmaz. Günahkâr bir babaya salih çocukları devamlı lanet okur. Zira o çocuklar ondan dolayı daima ayrılanırlar.

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: “Sen kötülüğü terk edersen, o da seni terk eder. Adalet sayesinde amacına ulaşanların sayısı çoğalır.” Midras b. Ribî darbimesel olmuş şu sözü söylemiştir:

Üzerinden ne kadar zaman geçse de hayır bakidir,
Kötülük ise hazırlanan en kötü azıktır.⁶¹

59 Hâkim, *Müstedrek*, hadis nr. 7927.

60 İbn Hanbel, *Müsned*, hadis nr. 22112.

61 “اللَّهُمَّ مَنْ وَلِيَ مِنْ أَمْرِ أُمَّتِي شَيْئًا فَنَقَ عَلَيْهِمْ” rivayet olunmuştur ki: “اللَّهُمَّ مَنْ وَلِيَ مِنْ أَمْرِ أُمَّتِي شَيْئًا فَنَقَ عَلَيْهِمْ” [Müslim, “Kitabü'l-İmâre”, hadis nr. 1828]. Yani; Ya Rabbi! Benim ümmetimin umûruna vali-yi mutasarrıf olup onlara zulüm ve i'tisaf ile muamele eyleyen kimseyi amelinin misliyle mücâzat eyle. İnsaf u adalet

Dördüncü yol: Ahiret ve kıyamet günü için hazırlanmalısın. Bunu erteleme. Zira bir bakarsın ki zaman geçmiş ve sen artık telafî fırsatını kaybetmişsin. Dünya seni ahiretinden alıkoymasın sakın. Zira dünyanın aldatması ve kötülüklerinden dolayı onunla iştigal eden pek az kimse, onun günahlarından kurtulabilir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Ebedî hayata (ahiret) inanan kişi, nasıl olur da orayı bırakıp aldanma yeri olan (dünya) için çalışır.”⁶² Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Dünyayı boşamak, cennetin mehidir.”

Dünyadaki günahlarına tevbeni keffaret yap. İbadetinin onun kötülüklerini izale et. Ancak ondaki hakkını zayi etmemeli ve nasibini almayı unutmalısın. “Allah’ın sana ihsan ettiği gibi, sen de [insanlara] ihsanda bulun.”⁶³

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar ikiye ayrılırlar. Biri var ki, nefsini satar da böylece onu azat etmiş olur, diğeryse onu zincirler de böylece onu helak etmiş olur.”⁶⁴ Ebû Musa’nın (ra) rivayet ettiğine göre; Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuş:

“Her müslümanın sadaka vermesi vaciptir.” Bunun üzerine orada bulunan sahabiler “Ya sadaka verecek bir şey bulamadıysa?” diye sorunca Hz. Peygamber (sav) “Kederli bir ihtiyaç sahibine yardım etsin.” demiş. “Eğer buna da gücü yetmezse ne yapsın?” diye sorunca “İyliği emredip kötülükten nehy etsin.” diye buyurmuş. “Bunu da yapmazsa ne yapsın?” dediklerinde ise o şöyle buyurmuş: “Kötülük yapmasın. Zira bu da bir sadakadır.”⁶⁵

Zamanın Ehlinden Sakınma: İnsanlar, kendilerine verilmiş nimet ve selametten dolayı başkalarının kıskanılabilir. İnsanlar birbirinden farklı dört kısma ayrılırlar:

ve rıfk u mülâyemet ile muamele eyleyen kimseye eltâf u inayât-ı ilahiyen ile mükâfat eyle. Mütercim der ki: Sülâleyi tâhire Âl-i Osmaniyye’den Gazi Sultan Selim Hân-ı Sâni Hazretleri, Mısır-ı Kahire’yi teşriflerinde reisülmuhaddisin ve şeyhülislam Zekerîyya el-Ensari hazretlerine mülâkî olup hakkında deavât-ı hayriyyesini talep eylediğinde Şeyh-i müşârun ileyh, dua makamında eser-i celil-i mezkûru rivayet buyurdular ki: Tebaa ve zirdestân hakkında adilane ve munsifane muamele eylediğin halde Cenab-ı Fahrul-Verâ-aleyhi ekmelü’t-tahiyyât- Efendimizin duası sana kifayet eder. Eşhâs-ı sairenin duasına ihtiyacın yoktur, demiş.” Bkz. Şîrvânîzâde, vr. 68.

62 el-Beyhakî, bu hadisin mürsel olduğu görüşündedir. Bkz. *Şuabü’l-ıman*, hadis nr. 9836.

63 el-Kasas 28/77.

64 Ka’b b. Ucre’den rivayet edilen bu hadis farklı lafızlarla birçok muhaddis tarafından rivayet edilmiştir. Bkz. et-Taberânî, *Mu’cemü’l-kebr*, 15678. İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân* (thk. Şuayb Arnaut, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1993), “Kitabü’l-Hazer ve’l-İbaha”, hadis nr. 5683.

65 el-Buhârî, “ez-Zekat”, hadis nr. 30.

Birinci kısım: Hayır sahibi akıllı kimselerdir. Hayırlarıyla bir başkasına güven verir, akıllarıyla da destek olurlar. Öyle kimseleri bulmak saadettir ve onlardan yardım almak muvaffakiyete/başarıya götürür. Bu çeşit insanlar her ne kadar azsa da, onları bulmaya çalış ki, onların hayır ve akıllarından istifade edebilesin. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Akıllıya danışınız ki, doğruyu bulasınız ve ona muhalefet etmeyiniz ki, pişman olmayasınız.”⁶⁶ Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “En hayırlı seçim; hayırlı kimselerle dostluk kurmak; en kötü seçim ise şerli kimselerle dostluk kurmaktır.” Zira akıllı ve hayırlı kişiler -istisnalar hariç- aynı zamanda edep ve ilim sahibidirler. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: “Akıl olmadan edep, edep olmadan akıl olmaz.” Çünkü akıl ve edep ikilisi, ruh ve ceset ikilisine benzer. Ruhsuz ceset, sadece bir surettir ve buna mukabil cesetsiz ruh da âdetâ bir rüzgâr gibidir. Bu ikisi birleşince güçlenir, ayağa kalkar ve ayağa kaldırır. Eğer zaman seni, faziletleri kemale ermiş, ahlaki özellikleri güzelleşmiş, sözü geçen öyle biriyle karşılaştırırsa, onu zor ve sıkıntılı günlerin için desteğin yap. Göreceksin ki o, senin sıkıntı ve zorluklarının giderilmesine kefil olacaktır. Havarileri İsa b. Meryem’e -Allah’ın selamı onun üzerine olsun- şöyle demişler: “Kiminle arkadaşlık edelim?” O, cevaben demiş ki: “Konuşması ilminizi artıran, görünüşü size Allah’ı hatırlatan ve ameli sizi ahirete yönlendiren kişi ile arkadaşlık edin.”

İkinci kısım: Kötülük sahibi cahillerdir. Şerleri ile zarar verir, cehaletleri ile saptırırlar. Onlardan uzak dur. Zira onlarla beraber olmanın zararı, zehirden daha tehlikeli, oktan daha hızlıdır. Bu tür insanların şerleri cehaletleri ile yayılır; onlar eğer terk edilirse zayıflar, onlarla beraber olunursa güçlenirler. Bu tür insanların şerrinden, onları kendinden uzak tutarak korunabilirsin. Onları kendine yaklaştırırsan hem şerlerinin hem cehaletlerinin zararını görürsün. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Cahillerle arkadaşlık yapmak cahilliktir.” İsrailoğullarına ait bazı kitaplarda şöyle denilmiştir: “Rahat etmek istiyorsan, cahilden uzak dur. Zira kum, tuz ve demir taşımak, cahille beraber olmaktan daha kolaydır.” Cehaletin zararı kötülüğün zararından daha çoktur. Çünkü kötülüğün kanunu bilinir; ama cehaletin kanunu bilinmez. Denilmiştir ki: “Cahil ya ifrat eder ya da tefritte bulunur.”

Üçüncü kısım: Hayırhah cahil kişilerdir. Hayrından dolayı güven verir ancak cehaleti ile saptırır. Dilersen hayrından dolayı onu kendine yaklaştırırsın; ama cehaletinden dolayı onu kendinden uzaklaştırmalısın. Böylece onun hayrı, seni süsler ve sen onun cehaletinden güvende olursun. Abdülhamid [el-Kâtib] şöyle demiştir: “Herşeyin bir özü vardır, nefsin özüye akıldır.”

66 el-Kudâî, hadis nr. 680.

Dördüncü kısım: Akıllı ancak şerli kimselerdir. Bu tür kimseler çok iyi hile ve plan yapabilirler. Onlardan gelecek bir olumsuzluğa karşı tedbirli davranmak kaydıyla, bu kimseler tehlikeli durumlar için kullanılabilirler. Ancak tehlikeli bir durum yoksa eğer, şerlerinden emin olmak için bunlardan uzaklaşılmalıdır. Asım'ın Zer'den, Zer'in İbn Mesud'dan, İbn Mesud'un da Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiklerine göre o şöyle buyurmuştur: "Allah dinini, fasık bir adamla bile destekleyebilir."⁶⁷

Sözü geçen bu tür insanlar, onlara yetecek biraz rızık ve razı olacakları şekilde gözetilmekle yetinirler. Aynı saldırgan bir canavar gibidirler: Aç bırakırsanız saldırır, doyurursanız yumuşarlar.⁶⁸ Bu özellikteki insanlar, ihtiyaç zamanına saklanmalıdırlar. Çünkü zamanın öyle çetin belaları vardır ki, sadece zamanın en kötülerini ile onlara karşı koyulabilir. Huzeyfe b. el-Yemân'ın bir adama dediği gibi: "İnsanların en kötüsünü yenmen seni sevindirir mi?" Adam "Evet." Deyince o da adama "Sen ondan daha kötü olmadıkça onu yenemezsin." demiştir. Sözü geçen türdeki insanlar, şerlerin gelme zamanı için hazırda bekletilmeli. Çünkü onlar belaları iyi tanır, onlara iyi karşı koyabilir ve belalıları kahredebilirler. Zira demir, ancak yine bir demirle yumuşar. Her ne kadar şerrin şiddeti cazip ve nefsin istekleri baskın olsa da, bu tür şerli insanların şerlerinden ve hilelerinden korunacak tedbirler alınmalıdır. Hikmet sahiplerinden biri şöyle demiş:

Şerli insanlarla beraber olmak, tehlikelidir. Onlarla beraber olmak zorunda kalmak, deniz yolculuğuna çıkmak gibidir. Kişi orada bedenini boğulmaktan kurtulsa bile, kalben kendini korkmaktan alamaz.

Eğer böyle kurnaz kimselerin önlerine bir amaç konulmazsa ve gayretlendirilmezlerse, belalara karşı yetersiz ve etkisiz olurlar. Aksine, eğer güçlü bir isteğe ve en yükseğe ulaşmak gibi bir amaca sahip olurlarsa, o zaman be-

67 Bu hadis, müttefakun aleyhtir. Bkz. el-Buhârî, "el-Cihad", hadis nr. 3062; "el-Megâzi", hadis nr. 4204; Müslim, "el-İman", hadis nr. 111. "Muellifin işbu eser-i celili irâdından ğarazı, etvâr-ı mezkûre ile muttasıf olan şahsın bazen istihdamına cevâz verildiğini isbat eylese de lakin eser-i mezkûrun makama münasebet-i külliyesi olmadığı cây-ı iştibah değildir. Eser-i celil-i mezkûr, kazıyye-i külliye-i daima olmayıp bazı evkât ile mukayyed olduğu karâin-i zâhiriyye delaletiyle müsbettir." Bkz. Şîrvânizâde, vr. 72.

68 "Mütercim der ki: Kütüb-i ahlâka beyan olunduğu üzere zulûm li-nefsihi, insanda mevcut olan kuva-yı selâseden kuvve-yi şehevâniyyenin âsârından ve zulûm ligayrihi dahi kuvve-yi ğazabiyyenin âsârından olup beynlerinde min ciheti'l-mebde fark-ı küllî mütehakkuk olmasıyla bir şahsın ancak li-nefsihi zulûm, fîsk u fücür ile iştigâli saire hakkında kazıyye-yi adalete riayet ederek din ü şeriate müteallik umûr ve ahkâm-ı hakkaniyyete tevfikân icra ü infazına münâfî değildir." Bkz. Şîrvânizâde, vr. 72.

lalara karşı en iyi ve etkili şekilde savaşırılar. Sen böylelerine, her iki hâlleri neyi gerektiriyorsa öyle muamele et. İstek, gayret ve amaçlarına göre ya onlardan sakınırsın veya onlara karşı rahat olursun. Böylece senin yönetim sistemin bozulmamış olur ve onların felaketli şerrinden güvende olursun. Ayrıca sen, ifrattan kaynaklanan korku hâlinden ve tefritten kaynaklanan gevşeme hâlinden uzak olursun. “Allah herşey için bir ölçü tayin etmiştir.”⁶⁹

Buraya kadar akd ve hall görevleri detaylıca işlenmiş oldu. Muhakkak ki Allah herşeyin en iyisini bilir.

BEŞİNCİ FASIL: GÖREVE ATAMA (TAKLİD/TAYİN) VE GÖREVDEN ALMA (AZİL)

Tayin ve azil konusu vezirliğin ikinci yarısını oluşturur. Tayin, yönetme (*tedbîr*)/karar verme ve [kararı] uygulama (*takrîr*) tayinleri diye ikiye ayrılır.

[1.] Takrîr Tayini ve Çeşitleri: Takrîr görevlendirmesi, ilke ve kuralları henüz belirlenmemiş şeylerde olur.

Birinci çeşit: Vezirin yanbaşında olup bizzat yapabileceği bir işte olur. Vezirin bu tür işleri kendisinin yapıp yerine getirmesi daha iyi olur. Zira bu tür işler, vezirin sorumluluk alanına giren asıl işlerindendir. Eğer vezir, önemli bir konuda kendi yerine başka birini görevlendirirse kusurlu davranmış olur; eğer konu önemsiz ise mazur görünebilir. Onun görevlendirdiği şahıs da, onun izni olmadan sözkonusu işle ilgili kararları gerçekleştiremez. Eğer o işi kendi başına gerçekleştirirse, bu durum onun işten dolayı bir azille görevden alındığı anlamına da gelir. Çünkü böyle davranarak kendini memurken amir, sorumlu iken sorumluluk veren yerine koymuş olur.

İkinci çeşit: Vezirin bizzat yetişemediği ancak kendisine iletilebilecek bir işte olur. Bu gibi işlerde görevlendirme yapılabilir; fakat görevlinin alacağı kararlarda, vezirin onayı ve uygulaması şartı aranır. Böylece vekil, hem karar alan hem de kararı uygulayan olmamış olur. Bu tür vekillikte, vekillik sadece karar vermek ile sınırlıdır. [Vekil için] kararları uygulamak ise haddi aşmak anlamına gelir. Meğerki vekil bununla da emroluna, o zaman onun amiri haddi aşmış sayılır. Eğer ortada bir zaruret hâli varsa, vekilin karar alması ve onları uygulaması tamamen serbest olur.

Üçüncü çeşit: Vezirin ne yetişebildiği ne de kendisine danışılabilen bir işte olur. Bu gibi işlerde, karar alacak ve kararlarını bizzat uygulayacak bir vekil görevlendirilebilir. Ancak böyle bir görevlinin, üç şartı taşıması gerekir: Vereceği kararları yerine getirecek yeterliliğe, kendisini rüşvetten ve hıyanetten uzak tutacak bir güvenilirliğe ve uygulamalarında kendisine itaat

edilmesini sağlayacak bir saygınlığa (*heybet*) sahip olmak. Onda bu üç şartın yanında bütün yöneticilerde bulunması zorunlu olan üç şart daha olmalıdır: akıl, diyanet⁷⁰ ve sağlam bir kişilik. Yöneticilikte aranan bu üç şarttan bir tanesinin bile eksikliği herhangi bir görevlendirilme yapılmasını engeller. Çünkü kişi, bu şartlardan birinin eksikliği ile görevin hakkını veremeyerek o görevin ehli olmaktan çıkacaktır. Bu üç şart, yöneticilik görevlendirmelerinin bütününde mutlaka bulunması gereken şartlardır. Aranan diğer şartlar ise, görevin mahiyetine göre değişir. Kısa Ebreviz şöyle demiştir: “Her kim ki kötü görevlilere güvenirse, bozuk fikir/görüş, yalan bilgi ve kendisini yenecek bir düşmandan kendisini kurtaramaz.” Hikmet sahiplerinden biri şöyle demiş: “Akıllı bir karış havada olanlara görev verme. Zira bunlar, haketmediği yerlere getirilmiş, kendilerine haketmediği ödüller verilmiş kimselerdir.”

[2.] Tedbir Tayini ve Çeşitleri: Tedbir görevlendirmesi, ilkeleri ve kaideleri önceden konulmuş şeylerde olur. Bu tür işlerde vezir ile vezirin görevlendirdikleri ortakdır. Ancak vezirin görevi sadece gözetim/denetleme; görevlinin görevi ise bizzat idare etme/uygulamadır. Bu tür görevlendirmeler gelir-gider (*emvâl*) ve ordu idareciği diye ikiye ayrılır.

Ordu İdareciliği: Vezir, orduyu idare etmesi için kendine bir vekil tayin etmelidir. Onun çoğu zaman ordu ile birebir karşılaşması buna engel değildir. Çünkü o, böyle yaparak vezirliğin saygısını korumuş ve ordunun nahoş durumlarına şahit olmamış olur. Ayrıca bu hareketiyle askerlerin boş sözlerinden ve sert mizaçlarından korunmuş olur. Ordunun idaresinde, re’y ve siyaset esas alınır. Bu göreve seçilecek kişide, altı şart aranmalıdır.

Birincisi; askerleri kendine itaat ettirecek bir mehabeti/saygınlığı olmalıdır. Çünkü o, kuvveti olan kimseleri yönetmektedir. Bu nedenle kendisinin de heybet kuvvetine sahip olması gerekir.

İkincisi; fikir ve siyaset sahibi olmalıdır. Zira orduyu en doğru yola ancak görüş ve siyasetiyle sevk edebilir.

Üçüncüsü; kalplerin sevgisini kazanmış ve sözünün dinlenir olması gerekir. Böylece askerler ile ayrılmaya düşmekten ve onlarla zıtlasmaktan kurtulabilir.

Dördüncüsü; onunla askerler arasında mizaç ve ahlak yönünden benzerlik olmalıdır. Bu ortak özellikler sayesinde ona muvafakat etmede birleşirler ve onunla ayrılmaya girerek ona muhalefet etmezler.

70 Mâverdi, burada her yöneticide bulunması gereken şartlardan biri olarak “diyanet” şartını gerekli görmektedir. *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 30'da tenfiz vezirliğinin zimmilerce de yapılabileceğini zikreden müellif muhtemelen sonradan bu fikrinden vazgeçmiştir. Zira tercümesini yaptığımız bu eserini, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*'den sonra kaleme almıştır. Bkz. *el-Vizâre* (1976), s. 116.

Beşincisi; niyeti ve itikadı sağlam olmalıdır. Böyle olursa askerlerine daha yakın olur, askerleri de ona daha çok itaatkâr olurlar.

Altıncısı; şartlara göre hareket etmesidir. Barış zamanında teenni ve sükûnet, savaş zamanında ikdam ve atılganlık ona hâkim olmalıdır. Böylelikle koşullara uygun hareket etmiş olur. Denilmiştir ki: “En iyi haslet, ihtiyaca denk düşenidir.”

Sözkonusu şartları tamamlayan biri bulunursa ki böyle birini tevfiğ olmadan bulmak çok zordur, onu görevlendirmek vacip olur. Onun bu görevinde devamlılık ve istikametinin sağlanması için hakları ve sorumlulukları noktasında ona adil davranılmalıdır. Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Kimin hakkını eda edersen, ondan emin olursun.” Denilmiştir ki: “Göreve getirdiğini, ihanet etmeye mecbur bırakma. Çünkü senin kendisine yeterli olmadığını kişi, sana da yeterli olmaz.”

Gelir-Giderlerin İdareciliği: Gelirlerin (*dahl*) idaresi, vezirin bizzat işgal etmemesi gereken bir iştir. Gelirler, saygınlık (*heybet*) ve ihtiyat ile muhafaza edilir; giderler ihtiyaç ve zaruretlere ile belirlenir. Bu nedenle mallar için görevlendirileceklerde ayrı ayrı bazı şartlar bulunmalıdır.

Gelirler İçin Görevlendirileceklerde Bulunması Gereken Şartlar: Birincisi; fıtraten adil olmalıdır ki, adaletle davransın ve adil davranılmasını istesin. İkincisi; güvenilir olmalıdır ki, herşeyin hakkını verebilsin ve verilmesini istesin. Üçüncüsü; işinin gerektirdiği yeterliliğe sahip olmalı ki, böylece işleri düzene koyabilsin ve onları akim bırakmasın. Dördüncüsü; yaptığı işe hâkim olmalı ki, gelirlerin nereden elde edilip nasıl artırıldığını bilebilsin. Beşincisi; muamelelerinde merhametli olmalı ki, işlerinde zalimce ve ahmakça hareket etmesin.

Anlatıldığına göre İskender, yanında çalışanlarına nasıl muamele etmesi gerektiği hususunda istişarede bulunmak üzere hocasına mektup yazmış. O, cevaben şunları yazmış: “İçlerinde kölelere sahip olup da onları iyi yönetenleri ordunun idarecisi yap; içlerinde malı mülkü olup da onları iyi idare edenleri, gelirleri idare etme görevine getir.” Ömer b. Abdilaziz, Ziyad’ı nitelerken şöyle demiş: “Toplarken küçük arılar gibi toplardı ve adeta müşfik bir annenin şefkatine sahip gibiydi.” Bu bir görevli için çok güzel ve ince bir özelliktir. Böylesi bir görevliyi görevlendiren onunla bahtiyar ve idaresi altındakiler onunla mutlu olurlar. Bu gibi hâller ile dirlik ve düzen her yere yayılır ve tastamam olur.

Giderler (Harâc) İçin Görevlendirileceklerde Bulunması Gereken Şartlar: Her idarecide bulunması gereken güvenilirlik şartından sonra, harâcın durumuna göre istenilen şartlar da değişir. Harâclar üç kısımdır: Birincisi; sabit ve belirlenmiş ücretlerdir ki, orduya ve ona eşlik edenlere ödenir. Bu göreve getirilmek için, ücretlerin miktarlarını ve kime/nereye ödeneceğini bilmek şartı aranır.

İkincisi; hediye ve sonradan ortaya çıkacak ihtiyaçlara binaen yapılan harcamalar (*nafaka*) gibi arızı giderlerdir ki, idareci bunları sadece ödemekle memurdur. Bu iş için görevlendirilmede, amirin gaye ve emirlerini bilmek şartı aranır.

Üçüncüsü; maslahat ve nafakalara harcanan giderler gibi tamamen idarecinin inisiyatifine bırakılmış arızı giderlerdir. Bu giderler, görevlendirilecek idarecinin inisiyatifine havale edilmiştir. Bu görev, ictihat yapabilmeyi ve takdir hakkı kullanabilmeyi gerektirdiğinden güvenilir olmak şartı ile beraber üç şart daha gerektirir:

Birinci şart görevlinin, giderlerin nereye harcanması gerektiğini bilmesidir ki, haksız harcama yapmış olmasın. İkinci şart görevlinin harcamalarda iktisatlı olmasıdır ki, ne israf etsin ne de [israfın zıddı olan] taksirde bulunsun. Üçüncü şart ise ücret ve paraları tam ayarında (*istislah*) tutmasıdır ki, ne zora başvurarak fazladan almış olsun (*tahayyüf*) ne de aldansın.

Görevden Alma (Azıl)

Azılın Sebepleri

Azıl iki kısma ayrılır. Birinci kısım: Sebepsiz yere görevden almaktır ki, bu siyasetle bağdaşmaz. Çünkü her eylem ve sözün mutlaka bir sebebi olmasıdır. Hiçbir sebep olmadan bir fiilde bulunmak veya bir söz söylemek saçma olur. Akıllıların siyaset ve görüşleri bunu onaylamaz. Denilmiştir ki: “Azıl, iki boşanma çeşidinden birisidir.” Nasıl ki, sebepsiz yere boşamak iyi birşey değilse, sebepsiz yere görevden almak da iyi birşey değildir. Eğer görevli kişi, işini tam anlamıyla yaptığı hâlde bu görevden el çektirileceğine inanırsa/ anlarsa, [iş bırakıp kendi özeliyle meşgul olur ve] kendi nefesine yönelir. Neticede bu zaman diliminde yapacağı işler sağlam olmaz. İşte sözüedilen bu çeşit bir azıl, [yapılan işte] başarısızlığa veya [işten] bıkmaya neden olur. Denilmiştir ki: “Seni sevindirene vereceğin karşılık, onu üzmemelidir.” Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: “Sevgisi/bağlılığı çok güzel olanın, fesadı/bozulması da çok çirkin olur.”

İkinci kısım: Azlin, herhangi bir sebebe binaen gerçekleştirilmesidir. Bu sebepler sekiz tanedir:

Birinci sebep: Görevlinin bir ihanetinin ortaya çıkmasıdır. Bu durumda görevden almak siyasetin bir gereğidir (*hukuku's-siyase*). Ayrıca çaldığı malların ondan geri alınması ve ona caydırıcı cezaların verilmesi gerekir; fakat ihanetinin sübutu, zan ve töhmetlerle olmamalıdır. Denilmiştir ki: "İhanet eden, alçalmaya mahkûmdur."

İkinci sebep: Görevlinin zayıflığı veya liyakatinde bir kusurun bulunmasıdır. Gücsüzken yapılan bir iş, boşuna yapılmış bir iş gibidir. Denilmiştir ki: "Acziyet uyur, fakat gayret hep uyanıktır." Acizlik, sahibi için bir günah olmasa da bir kusurdur. Siyaset, gücsüzlüğünden görevini yerine getiremeyen görevine devam etmesini onaylamaz. Onun önce azledilmesi, ardından gücsüzlüğüne bakılması gerekir: Eğer ona tevdi edilmiş görev çok ağır idiyse, ona daha kolay bir görev verilmelidir. Eğer azim ve gayretinde bir eksiklik olduğu anlaşılırsa, o halde onun ne bu göreve ne de başka bir göreve ehil olduğu da anlaşılmış olur. Ömer b. Hattab'ın (ra) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizin haklarınız için kendilerini sorumlu tutmayanların hakları için siz de kendinizi sorumlu tutmayınız."

Üçüncü sebep: Görevlinin zulmetmesinden veya ahmakça hareket etmesinden dolayı yaptığı işi yanlış yapmasıdır. Hâlbuki bu tür şeyler onun liyakatiyle bağdaşmaz ve siyasetin kabul etmediği bir durumdur. Bu durum karşısında onu atayan vezir iki şey yapabilir: Ya onu azledip yerine başka birini görevlendirir veya ondan bir daha bunları yapmayacağına dair söz alarak onu bir daha zulmetmemesi ve ahmakça hareket etmemesi hususunda uyarır. Ashında bu gibi görevlilerin, kargaşa çıkaran ve isyan edenlere zor kullanmak durumunda görevlendirmek üzere bekletilmeleri siyaset gereği mümkündür. Denilmiştir ki: "Her binanın bir temeli ve her toprağın bir ekip biçme şekli vardır."

Dördüncü sebep: Görevlinin, yumuşaklığı ve heybetinin azlığından dolayı yaptığı işin istenildiği gibi ve zamanında yapılamamasıdır. Bu sebep, siyaseti zayıflatan sebeplerdendir. Bu durumda vezir, iki şey arasında muhayyerdir. Onun yerine daha güçlü ve saygın birini görevlendirebilir veya onun yanına kuvvet ve saygınlığını tamamlayacak başka birini görevlendirebilir. Vezir, bu iki seçenekten hangisi maslahata en uygunsa, onu yapmalıdır. Ayrıca söz konusu görevlinin zayıflığının etkilemeyeceği bir göreve getirilmesi de mümkündür. Ali b. Ebi Talib -Allah yüzünü ağartsın- şöyle demiştir: "Zayıf bir yardımcıda ve cimri bir arkadaşta hayır yoktur."

Beşinci sebep: Görevlendirilenin liyakatinin tam olmasıyla beraber daha önemli başka bir işte ona ihtiyaç duyulmasıdır. Azletmenin en güzel çeşidi budur. Ashında bu bir azletme değil, olsa olsa bir görevden alıp daha önemli

başka bir göreve getirmedir. Bu azil çeşidiyle kişi rütbece yükselmiş olur. Belağat ehlerinden birisi şöyle der:

İşleri hususunda insanlar ikiye ayrılır. Biri vardır ki, erdem ve liderlik kabiliyeti ile işini yüceltir, diğeryse düşük ve kusurlu olmasına rağmen yaptığı iş onu yüceltir. İş kendisiyle yücelen kişinin tevazuu artarken, iş sebebiyle yücelen kişinin ise kibri artar.

Altıncı sebep: Mevcut görevliden daha liyakatlı birinin bulunması hâlidir. Bu durumda ikisinin durumuna bakılır. Eğer daha liyakatlı kişinin, bu özelliği daha fazla iş yapmasına sebep olacaksa mevcut görevlinin azli, siyasetin bir gereğidir ve onun bu görevde devam etmesi onaylanamaz. “Fazladan iş yapmasına sebep olmayacaksa bile, görevlilerin seçiminde liyakati daha çok olanlara öncelik verilmesi kuralı”na göre yeterliliği daha fazla olanın bu göreve getirilmesi evladır. Ancak siyaset, mevcut görevlinin, bu görevini yerine getirebilmesinden dolayı bu görevinde kalmasına da cevaz verir. Denilmiştir ki: “[Hangi hususta olursa olsun] alt kademede olanlar giderse üst kademede olanlar helak olur.”

Yedinci sebep: Liyakat sahiplerinden birisinin, daha çok gelir getireceğini vaadederek mevcut görevlinin görevine talip olmasıdır. Bu vaadin sebebi aydınlanıncaya kadar mevcut görevli azledilemez. Çünkü bu iddia sahibi, sözkonusu görevi çok istiyor veya mevcut görevliye bir düşmanlık besliyor olabilir. Yapılan araştırma sonucu böyle bir vaadin gerçekleşmesi mümkün görünmezse eğer siyaset, böyle yalan iddialarla onun görevden azline izin vermez. Ayrıca iddia sahibinin bizzat kendisi bu süreci başlattığından onun uzaklaştırılması gerekir. Diyelim ki yapılan araştırma neticesinde, bu iddianın olabilirliği ortaya çıktı. O zaman üç değişik durumla karşı karşıya kalınır.

Birinci durum; mevcut görevlinin eksikliğinden kaynaklanmış olabilir. O vakit vezir, onun görevine son verdikten sonra iki şey arasında muhayyerdir. O iddia sahibini veya liyakatlı başka kimseleri bu göreve getirebilir.

İkinci durum; vaatte bulunan kişinin daha fazla liyakatlı olmasından kaynaklanıyordur. Bu durumda vezir, onu bu göreve getirmelidir.

Üçüncü durum ise vaatte bulunanın zalim ve ahmak olmasından kaynaklanıyordur. Bu durumda mevcut görevlinin azledilip onun yerine vaatte bulunanın getirilmesine siyaset müsaade etmez. Çünkü bu durum, azlolumak istemeyip de azledilenlerin tekrardan göreve gelmek için vaatte bulunmalarına ve göreve geldikten sonra vaatlerini yerine getirmek için zalimce ve ahmakça hareket etmelerine sebep olur.

Sekizinci sebep: Görevlerin aynı zamanda bir emanet olmasından yola çıkarak, birisinin herhangi bir göreve garantör (*dâmin*) olarak talip olmak

istememesi durumudur. Hâlbuki işlerin damine verilmesi, adil siyasetin ilkeleri ile bağdaşmaz. Bunun yanı sıra mevcut görevli, eğer liyakatlıysa zaten yapması gerekenleri yapmış ve yapmaması gerekenleri de yapmamıştır. Adalet de onun görevine devam etmesini gerektirir. Eğer damin olan kişi, işlerin zaten gerçekleştirebileceği kadarına garanti verirse bunun bir faydası yoktur, daha fazlasını garanti ederse, o zaman [anlaşılır ki] yapacağı görevde zora başvuracaktır. Bu ise beraberinde zulmetmeyi veya işi terkedip kaçmayı gerektirir. Çünkü o, borçlanmak için değil kazanmak için teminat veriyordur.

Anlatıldığına göre Me'mûn, Sevâd arazisinin teminat kaydıyla başkalarına verilmesini istemiş, yanında bulunan Kadı Abdullah b. Hasan el-Anberî⁷¹ ona şöyle demiş: "Allah, sana bu toprağı emaneten vermişken, sen onu teminat ile elinden çıkarma." Bunun üzerine Me'mûn teminat karşılığı o arazileri vermekten vazgeçti. Buraya kadar, tefviz vezirliği ile ilgili akid, hall, taklid ve azil görevleri ayrıntılı olarak işlenmiş oldu.

71 Ubeydullah b. el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ebi'l-Hurr el-Anberî, Basralıdır. H. 100 veya 106'da doğduğu rivayet edilir. Hadisçi bir ailedendir. Dedesi Hüseyin b. Malik Ebi'l-Hurr b. el-Haşaş olup tanınmış hadisçilerdendir. Babası el-Hasan b. el-Hüseyin de hadis rivayet etmiştir. Mutezili bir kelimacı ve fakih olmasına rağmen Ubeydullah, kaynaklarda herkesin takdirini kazanmış, güvenilir ve akıllı bir âlim, sünnete vakıf, güvenilir bir hadisçi olarak tanıtılmıştır. Ebû Davud, en-Nesâî, İbn Hibbân'ın da aralarında bulunduğu hadisçilerin çoğuna göre sikadır. Basra'nın ileri gelen fakih ve âlimlerinden olan Ubeydullah b. el-Hasan, h. 168 yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Hansu, "Sünneti Yorumlamada Öznellik Sorunu: Ubeydullah b. el-Hasan Örneği", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/2 (2006), s. 34-35.

ALTINCI FASIL: TENFİZ VEZİRLİĞİ

Tenfiz vezirliği, tefviz vezirliğinin görevlerini içermediğinden ondan daha sınırlı bir vezirlik olup onun gerektirdiği görevler dört tanedir:

Birinci Görev Sultan ile Ülkede Yaşayanlar Arasında Elçilik: Tenfiz vezirliğinin birinci görevi, sultan ile ülke ahali arasında elçilik yapmaktır. Çünkü sultan, hacipleri vasıtasıyla azametli kılınmış ve ahali ile doğrudan muhatap olmaktan korunmuştur. Bu nedenle ona, haşmetli bir elçi ve saygın bir vezir gerekir. Bu elçiye, sultandan getirdiği emir ve yasaklar hususunda itaat edilmeli, sultana halkın istek ve ihtiyaçlarını götürürken saygı duyulmalıdır. O, âdeta sultanın konuşan dili, işiten kulakları gibi olmalıdır. Söz konusu bu görev beş kısma ayrılır:

Birinci Kısım: Sultan ile ordusu arasında elçilik yapmaktır. Sultanın emir ve yasaklarını orduya bildirip onlara bu emirleri yüklediği gibi, ordunun da istek ve istihkaklarını sultandan alır. Bu görevi ifa ederken hem sert hem yumuşak olabilmeli ki, ordu onun teşvik veya tehdit gücünün yardımıyla ona itaat etsin.

İkinci kısım: Sultan ile görevlileri (*ummâl*) arasında elçilik yapmaktır. Bu görevde vezirin, öncelikle işlerin ve işlerde çalışanların durumuna vakıf olması gerekir. Ardından bir aksaklık görürse onu düzeltmeli, olumlu bir hâl görürse onun devamlılığını temin etmelidir. Vezir bu görevinde özellikle korkutma gücünü kullanmalıdır. Böylece görevlilerini ihanet etmekten alıkoyup dürüstlüğü sevk edebilir.

Üçüncü kısım: Sultan ile reayası arasında elçilik yapmaktır. Bu görev sayesinde reayanın haklarını almalı ve onların uğramış oldukları haksızlıklara kulak vermelidir. Dolayısıyla elinden geleni yapması, elinden gelmeyeni sultana bildirmesi gerekir. [Ey Vezir,] söz konusu bu görevinde yumuşak ve esnek olmalı ki, insanlar haklarını alabilsin ve kendilerine yapılan zulmün zilletinden kurtulabilsinler.

Dördüncü Kısım: Sultanın devlet, devletin sultan üzerindeki haklarını tahsil etmek için elçilik yapmaktır. Vezir, bu görevinde hakları bizzat kendi eliyle alan ve veren olmamalıdır. Sultanın haklarını almada tehdit gücüne ihtiyacı varken, devletin sultan üzerindeki haklarını almada yumuşak olmalıdır.

Beşinci kısım: Görevlilerin seçimi ve işlerin takibinde elçilik yapmaktır. Vezir, görevlendirilmesini veya görevden alınmasını istediklerini sadece sultana iletir. Kendisi bizzat görevlendiremez ve görevden alamaz. Çünkü görevlendirme ve görevden alma tenfiz vezirliğinin değil, tefviz vezirliğinin görev alanına girer. Bu kısımdaki görevlendirme ve görevden alma işini sultanın kendisi bizzat yerine getirmiyor olsa da bu işler ancak onun emriyle gerçekleşir. Bu kısımdaki görevi ifa etmek için vezirde beş şart bulunmalıdır: kuvvetli bir önsezi; doğru seçim yababilme becerisi; uyanıklık; çalışanların liyakat şartlarını, işlerin görev alanını ve sorumluluklarını bilmek. Onda bu şartlar mevcut olursa tercihleri övgüye şayan olur ve hataları azalır.

İkinci Görev: Görüş Bildirme ve Danışmanlık: Tenfiz vezirliğinin ikinci görevi, görüşlerini sultana bildirerek ve onunla istişare ederek ona yardımcı olmaktır. Çünkü sultanın görüş ve fikirleri kuvvetli olsa da işlerle bizzat uğraşmamaktadır. Bu nedenle, onun işlere dair tam bir bilgisi olmayacağından işlerle ilgili bir fikir sahibi de olamaz. Bu durumda işlerle bizzat uğraşan birisine ihtiyaç duyar. O kişinin aracılığıyla sultanın bu işlerle ilgili bilgisi oluşur. Zira görenle görmeyen, haberi veren ile habere şahit olan bir şeydir. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Haberdar olmak, bizzat görmek gibi olmaz.”⁷²

Buraya kadar anlatılanları yapmaya en uygun kişi vezirdir. Bu yüzden o, bu göreve en layık kişidir. Faraslara ait bazı kitaplarda şöyle yazılmıştır: “Vezirin, sultan üzerinde üç hakkı vardır: Onunla kendisi arasında bulunan hucipleri kaldıracak, onu şikâyet edenlere fırsat vermeyecek ve sırları ona açacak.” Davud soyundan gelenlerden nakledilen bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: “Altın ve gümüş ayakları sabit kılar; lakin onlardan daha iyisi doğru bir istişaredir.”

Vezir, sultanının onunla istişare ettiği konuları -çok gizli değilse- başkalarıyla istişare edebilir. Ancak onlar, bu istişare konusunu diğer bir başkasıyla istişare edemezler. Çünkü onlar ile vezir arasında iki fark vardır: Birinci fark; özellikle vezirin, memleket işleri ile başkalarının olmadığı kadar ilgili ve sorumlu olmasıdır. Bu özelliği -başkalarına değil-ona, yardım almak gibi sorumluluklar yükler. İkinci fark; vezirin istişaresi memleket işlerine

72 Hâkim, “Kitabü't-Tefsir”, hadis nr. 3303.

yönelik olduğundan daha genel iken, başkasının bu konuyu bir başkasıyla istişaresi sadece kendisini bağlayacağından daha özeldir.

İstişare edilecek gayeye göre, istişare edilecek insanlar da değişir. Hikmet sahiplerinden birisinin dediği gibi: “Gayret isteyen işlerde cesurlarla istişare et, tedbir gerektiren işlerde korkaklarla istişare et.” Çünkü sen bunu yaparsan korkakların taksir, cesurların düşüncesizce hareket etmek (*tehev-vür*) ayıplarından kurtulursun. Aynı zamanda her iki görüşten de istifade ederek en doğru neticeye varmış olursun.

Sultanın Vezirle İstişaresi: Bu istişarede, vezir iki durumdan birinde olur:

Vezirin Birinci Durumu: İstişareyi başlatan sultandır. Konu, ister mülk ister başka bir husus ile alakalı olsun, vezirin yapması gereken o konudaki görüşlerini söylemektir. Ali b. Ebî Talib -Allah yüzünü şerefli kılsın- şöyle demiştir: “Bazen gözleri gören kişi yolunu şaşırır, gözleri görmeyen kişi ise yolunu bulur.” Sözkonusu durumda vezirin iki sorumluluğu vardır: doğruyu bulmak için enine boyuna düşünecek ve kabul ettiği düşüncesinin doğru olduğuna dair deliller getirecek. Böylelikle hem cevap vermiş hem delillerini öne sürmüş olur. Ayrıca böyle davranarak hata yapmış olma şüphesinden ve töhmet altında kalmaktan kurtulur.

Vezirin İkinci Durumu: Sultanla istişareyi başlatan vezirdir. Bu durum-da vezir iki hâlden birinde olur.

Vezirin Birinci Hâli: Vezirin istişarede bulunduğu konu ne bir faydanın elde edilmesi ne de bir zararın defedilmesiyle ilgilidir. Bu istişare, vezirin haddi aşması ve sultana karşı lakaytlığı anlamına gelir. Sultan; bundan dolayı ona kızarsa, bu onun hakkıdır. Buna kızmayıp katlanırsa, bu onun erdemli oluşundan kaynaklanır. Denilmiştir ki: “[İnsanlara] çok fazla samimiyet göstermen, [onların senin hakkında] olumsuz düşüncelerine neden olur.”

Vezirin İkinci Hâli: Vezirin istişarede bulunduğu konu, bir faydanın elde edilmesi veya bir zararın defedilmesiyle ilgilidir. Konu, sadece memleket ile ilgiliyse zaten bu vezirliğin görevlerindendir. Konu memleket ile ilgili değilse, o zaman bu vezirin sadakati gereği istişarede bulunmak istediği bir konudur. Vezirin bu durumda, istişareyi başlatma nedenini ve bu konuda doğru gördüğü düşüncesini açıklaması gerekmektedir. Nihayetinde en uygun görüş üzerinde mutabakat sağlanırsa, vezir istişarenin sonucunu iki sebepten dolayı kimseyle paylaşmamalıdır.

Birinci sebep: Kararların sözlerle değil, yapılacak işlerle ortaya çıkması gerekir. Zira kararların işlerle ortaya çıkması başarı getirirken, sözlerle or-

taya çıkması tehlike doğurur. Denilmiştir ki: “Bir işin sağlamlaştırılmadan başkalarına söylenmesi, onun gerçekleştirilmesini zorlaştırır.”

İkinci sebep: Sözü geçen istişare sonuçları, sultanın kalplerde saklanması gereken sırlarındandır. Bu sırrı, emâneti eda etmek ve selamete erişmek için saklamak gereklidir. Zira böyle bir sırrın ifşası, hem vezir hem de vezirin o sırra vâkıf ettikleri için tehlike arz eder. Denilmiştir ki: “Sırları açıklamak, şerli insanların özelliklerindendir.” Yine denmiştir ki: “Hastalıklardan korunmak, onlara karşı ilaç almaktan iyidir.” Sultanlar, sırlarını ifşa edenleri asla afetmezler. Zira bu hem bir ihanet hem bir cinayettir. Sırları ifşa eden kişinin -eğer bu işten sağsalım çıkarsa- en iyi hâli, gözden düşüp zelim olmak veya uzaklaştırılıp küçültülmektir. İsrailoğullarına ait bazı kitaplarda şöyle denmiştir: “Cahilin kalbi ile dili aynıdır.” Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Cahilin dili, onun ölümünün anahtarıdır.” Yine bununla ilgili olarak denilmiştir ki: “Hür insanların kalpleri, sırların mezarıdır.”

Bazen başka hiçbir özelliği ve güvencesi olmayan kişiler, sultanın sırlarıyla bahtiyar olabilirler. Zira bununla en güzel emanetin emanetçileri, bütün azıkların sahibinin bekçisi olmuşlardır. Ancak bu durum, onların bununla sultana karşı bir nazlanma ve lakaytlık içine girmemelerine bağlıdır. Çünkü sultanlar nezdinde ayakları, lakaytlık kadar kaydıran başka bir şey yoktur. Lakayt davranan çok az kişi, zilletten kurtulmuştur. Akıllı kişi için evla olan, sultanın ona karşı iyi olmasına karşılık edebini koruyup kendi değerini artırmaktır. Söylenilenin aksine davranmak, akıllı kimselerin yapmayacağı bir şey olsa gerek. Denilmiştir ki: “Şımarmanın lakaytlaştırdığı kişiye, alçaltma haddini bildirir.” Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Sultanın, sana karşı ünsiyetini artırırsa, sen ona karşı saygını artır.”

Üçüncü Görev: Vezirin Melikine Yardımcı Olması: Tenfiz vezirliğinin üçüncü görevi; vezirin sultanın gören gözü, işiten kulakları gibi olmasıdır. Vezir, görüp işittiklerini doğru bir şekilde sultanına iletmelidir. Çünkü o, sultana ortak yapılmış, özel bir konuma yükseltilmiş ve memleket işleri için özel olarak seçilmiştir. Bu nedenle onun, mesaisini sultanın işlerine ayırması gerekir. Onun görmediği/işitmediği şeyleri onun adına görmeli/bilmeli ve ona iletmelidir. Zira vezir, bu iş için herkesten önce o gelir. Bu görevi ifa ederken şu üç sorumluluğu yerine getirmelidir:

Birinci Sorumluluk: Memleketin durumunu devamlı takip etmesi gerekir. Göremediğini, gördüğü gibi; gizli kalanları, açık olanlar gibi bilmelidir. Herhangi bir konunun doğru ile yanlışını; hangi sözün yalan hangisinin doğru olduğunu ayırt edebilmelidir. Denilmiştir ki: “Hak açık, batıl karışıktır.” Vezir bu sorumluluğunda bir kusur veya bir gevşeklikte bulunarak bir yanlış sebebiyet verirse, kusurunun sonucuna katlanır ve verdiği zararın cezasını yüklenir.

İkinci Sorumluluk: Bildiklerini tam zamanında sultanının bilgisine sunmalıdır. Zira bir işi yapmak geciktirilebilir; ama o işle ilgili bilgilendirme geciktirilemez. Vezirin sorumluluğu sadece iletme, iş ve işlem yapmak değildir. Davud soyundan gelenlerden nakledilen bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: “Cahil olduğunu başkalarından gizleyen, hikmet sahibi olduğunu başkalarından gizleyen kişiden daha hayırlıdır.” Mademki vezir sultanının gören gözü ve işiten kulağıysa, yapması gereken onun gözü, kulağı gibi hareket edip bilgileri ona süratle ve doğru bir şekilde iletme. Sultan ise ondan aldığı bilgiye göre acil olanı, hemen yapabilecekken; geciktirilebilir olan işler için de bir görüş ileri sürebilecektir. Diyelim ki vezir sultana zamanında bilgi vermediği bir konuyu zarar ve ziyansız bir şekilde çözdü. O, bu durumda her ne kadar sorunu çözerek sadakatini göstermiş olsa da konuyla ilgili bilgiyi sultanına zamanında vermemekle devamlı onun korkusunu hissedecektir. Bu yönüyle tenfiz vezirliği, tefviz vezirliğinden ayrılır. Çünkü tefviz veziri, sultana hiçbir haber vermeden bir iş ve işlemden bulunabilirken, tenfiz veziri bu şekilde davranamaz. Kısacası, tenfiz vezirliği sadece bildirmekle sorumluken tefviz vezirliği icraatta bulunmaktan sorumludur.

Üçüncü sorumluluk: Vezir, sultana ister önemli olsun ister önemsiz olsun- her şeyin aslını astarını açıklamalıdır. Bunu yaparken bir yakınını kayırmamalı ve ona uzak olan birine zulmetmemelidir. Büyük olan işleri küçültmemeli, küçük olan işleri de büyütmemelidir. Zira vezir, büyük işlerin küçülmesinden ve küçük işlerin büyümesinden çekiniyorsa, daha vuku bulmadan durumlardan/olaylardan sultanı haberdar etmeli, vuku bulduktan sonra ise danışmanlık neyi gerektiriyorsa onu yapmalıdır. Böylece o, evvelde yaptığıyla haber verme, sonradan yaptığıyla da danışmanlık görevini ifa etmiş olur. Şayet henüz gerçekleşmemişken sultanı olacaklardan haberdar etmeyip de olanlar olduktan sonra kalkıp da sultana bu konularda danışmanlık yaparsa haber verme görevi ile danışmanlık görevini birbirine karıştırmış olur. Danışmanlık görevinde samimi davranmış olsa da haber verme görevinde ihanet etmiş olur. Bu durumdan dolayı da vezir azarlanmayı ve yerilmeyi hak eder. Denilmiştir ki: “Sadece bir bakış ile yeşeren nice aşklar ve bir kelime ile çıkartılan nice savaşlar vardır.”

Dördüncü Görev: Vezirin Memleket İşlerine Yönelik Gayreti: Vezir, sultanının rahatı ve huzuru için kendisi yorulacak, çağrıldığı zaman hazır olacak, tekrar tekrar çağırılmaktan bıkmayacaktır. Zira o, sultanın konuştuğunda dili, baktığında gözü ve tuttuğunda elidir. Vezir, onun çağrısına icabet etmeli ve onun çağrılarlarından dolayı sıkılıp usanmamalıdır.

Sultanın endişe ve kaygılarından dolayı beklenmedik istekleri olabilir. Bu isteklerin zaman ve sebebini kestirmek zordur. Vezir, bütün bunlara karşı hazır ve dikkatli olmalı ki, sultanın işlerini aksatmış olmasın. Zira aksatırsa, sultanda ona karşı bir nefret veya ondan usanma meydana gelebilir.

Vezir için her iki durum da tehlikelidir. Çünkü sultan, kendi nefesine uyup gücüne güvenerek bazen gerçekleşmemiş bir suçla [suçlayıp] cezalandırabilir veya küçük bir suç, büyük bir suç karşılık gelen ceza ile cezalandırabilir. Bu hususlarda, tefviz vezirinin durumu farklılık arz eder. Çünkü o, devlet işleriyle uğraştığı için sultanın çağrılarına icabet etmeyebilir. Tefviz vezirinin görevi devamlı sultanın yanında bulunmak iken, tefviz vezirinin görevi idarecilik yapmaktır. Bu nedenle tefviz vezirliğinin yükü çokken, tefviz vezirliğinin işi çoktur.

Sultanın yanında devamlı hazır olmak sıkıcı gelebilir. Ancak sultanın yanında olmamak da pişmanlık doğurabilir. Zira sultanın devamlı yanında olmak izzet veren bir yorgunlukken, onun huzurundan ayrılmak ise zilletle düşüren bir rahatlıktır. Bu ikisi arasında ne kadar büyük bir fark var [değil mi?]. O hâlde vezir, yorularak şeref elde etmek ile rahat ederek zilletle düçar olmak arasında kendisi için uygun gördüğünü seçsin. Zira o, sultanın ondan istediklerine sabrederse, sultandan istediklerine nail olur. Faraza vezirin istedikleri verilme bile o bu durumda, devamlı güvende olur.

Enüşirvan şöyle demiştir: “İşlerin başarıya ulaşmasında sabra, nefreti celbetmede kibre denk hiçbir şey yoktur.” Denilmiştir ki: “Kim sultana hizmet ederse, kardeşler de (ihvan) ona hizmet eder.” Bu gerekçelendirmeden şu netice elde edilir: Sultanın soğuduğu kişiyi kardeşler de yüzüstü bırakır. Çünkü sultan, tahakkümde bulunsun da tâbi olunan ve zanna uysa da destek olunan bir kişidir.

Tefviz vezirliğinden sonra buraya kadar anlatılanlar ile tefviz vezirliğinin görevleri de açıklanmış oldu.

Tefviz ve Tefviz Vezirliği Arasındaki Farklar: Tayin edilmeleri bakımından tefviz vezirliği ile tefviz vezirliği arasında altı fark vardır:

Birinci fark: Sultan, tefviz vezirini kendisi ve reayasıyla ilgili görevler için görevlendirmişken, tefviz vezirini sadece kendisine ait görevler için görevlendirmiştir. Zira tefviz veziri, işleri kendi görüş ve düşüncesiyle idare eder. Tefviz veziri ise sultanın emir ve görüşleri doğrultusunda hareket etmek zorundadır.

İkinci fark: İcraatta bulunabilmesi için tefviz veziri görevlendirilmesinde, akde ihtiyaç vardır. Tefviz veziri ise sadece sultanın emirlerini yerine getireceğinden onun görevlendirilmesinde akde ihtiyaç yoktur.

Üçüncü fark: Tefviz veziri yaptığı işlerden dolayı sorumlu tutulabilirken, tefviz veziri herhangi bir işten dolayı sorumlu tutulamaz.

Dördüncü fark: Tefviz vezirinin görevden alınması açık bir söz veya onun yerini tutan başka bir şeyle olur. Bu nedenle tefviz veziri işi terk etmekle görevinden azlolmaz. Çünkü o, göreve açık sözler sarfedilerek getirilmiştir.

Tenfiz veziri ise sadece emirleri yerine getiren bir memur olduğundan görevi terk etmekle azlolmuş kabul edilir.

Beşinci fark: Tefviz veziri, sultan onu bu görevinden almayıncaya kadar görevini terketmekle azlolmuş sayılmaz. Zira yaptığı işler ona emanet edilmişti ve onun emaneti sahibine teslim etmesi gerekmektedir. Tenfiz veziri ise işini terk etmekle veya işten geri durmakla azlolmuş sayılabilir. Çünkü gerçekte ona teslim edilmiş bir emanet yoktu ki onu iade etsin.

Altıncı fark: Tefviz veziri kalem ve kılıç gerektiren işleri yapmak zorunda olduğundan bu iki hususta yeterliliğe sahip olmalıdır. Tenfiz vezirinin buna ihtiyacı olmayacağından ne kılıç ne de kalem yeterliliği gibi şartları taşıması gerekir. Tenfiz vezirliğinin şartlar, her lider ve yöneticide olması gereken altı şarttır: azamet (*ubühhe*), minnet, gayret sahibi olmak (*himmet*), iffet, mürüvvet⁷³ ve keskin görüşlü olmak.

Fars vezirlerinin çoğu tenfiz veziri iken Müslüman devletlerdeki vezirlerin çoğunluğu tefviz veziridirler. Tefviz vezirliği sorumluluk ve görev üstlenmeyi ifade ederken tenfiz vezirliği sadece destek olma anlamını taşır.

73 Mâverdi *mürüvveti*, "bir kimsenin hâlinin daha iyi olması için çabalaması ve bu konuda dikkatli olması" şeklinde açıklamıştır. Bkz. *Teshilü'z-zafer* (thk. Muhyi Hilal es-Serhan, Hasan es-Saati, Beyrut: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1981), s. 9.

YEDİNCİ FASIL: HAKLAR (HUKUK)

Sözü geçen her iki vezirlik, haklar ve ahitler hususunda ortaktır. Haklara gelince, sultanın vezir üzerindeki hakları sekiz tanedir.

Birinci Hak: Vezirliğin sorumluluklarını yerine getirmeli ve memleket işleri için devamlı çaba içerisinde olmalıdır. Sultanın nasibini kendi nasibinin önünde tutmalı ve bilmelidir ki, kendisinin iyi hâlde olması sultanının iyi hâlde olmasına bağlıdır. Sultanın durumu kötüyken vezirin durumu iyi olamaz, zira dal kökünden beslenir. Kök düzgün olursa dalın da düzgün olması beklenir. Hikmetli bir sözde denmiştir ki: “Senden intikam alacak olanların evlerinde/çadırlarında kalma (evlerinin etrafında gezinme).”

İkinci Hak: Vezir, yorgunluk ve zorluklara katlanmalı; kızgınlık ve rıza hâlinde sabırlı olmalıdır. Yalnız başına bırakıldığında bile işinden soğumamalıdır. Soğursa eğer, bu onun dayanıksızlığını gösterir. Vezir, yorgunluğuyla rahatlığını elde etmeye çalışmalıdır. Bununla ilgili olarak denmiştir ki: “Rahata kavuşmak, istirahatın azlığıyla gerçekleşir.” Abdülhamid [el-Kâtib] şöyle demiştir: “Ayaklarını yor. Çünkü nice yorgunluklar vardır ki, sahibini başarıya ulaştırmıştır.” Vezir, sadece rahatını düşünür ve keyfine bakarsa, rahatlığı elinden alınır ve ondan nefret edilir. Sonuçta makamını kaybeder hem de rahatını heba etmiş olur. Bu nedenle böylesi bir hâlde bulunması, onun için oldukça pahalıya mal olur. İsrailoğullarına ait bazı kitaplarda şöyle denmiştir: “Şehvetleri seven kişi, gerçekte kendisini sevmiyor demektir.”

Üçüncü Hak: Sultanın ona yaptığı iyiliklere teşekkür etmeli, kötü davranışlarında ise onu mazur görmelidir. Yapılan iyilik küçük de olsa ona teşekkür etmeli; yapılan kötülük büyük de olsa onu mazur görmeli ki, teşekkür ile onun iyiliklerini artsın, mazur görme ile de ondan sudur eden kötü muameleler yok olsun. [Vezir] böyle davranmazsa kendisine yapılan iyilikler azalır, kötü muameleler çoğalır. Denilmiştir ki: “İnsanlar içinde kendisine iyilik yapılmayacak adam, nankör olan insandır ve iyilik yapılacak adam ise iyiliğe teşekkürle mükabele eden insandır.”

Dördüncü Hak: [Vezir] sultanının güzel özellikleri bilinmiyorsa bunları izhar etmeli ve kötü özellikleri varsa bunları da gizlemelidir. Çünkü sultanın iyilikleri hem sultanın kendisine hem de vezire verilir ve bu iyiliklerle hem o hem de vezir nitelenir. Onun kötülükleri de vezirin kötülüklerinden sayılır ve ona öylece bakılır. Bu nedenle vezir, sultanın iyiliklerinin doğurduğu övgülere ortak olduğu gibi, onun işlediği kötülüklerin doğurduğu ayıplanmaya da ortaktır. Bazen sultan, kendine yakın gördüğü kişilere güvenerek ve nefesine uyarak saklanması gereken fiilleri (açıktan) işleyebilir. Bu gibi durumları saklaması gereken birinci kişi, vezirdir. Zira vezir, sultana açılan kapı hükmündedir. Kapı ise sırları örter, ifşa etmez. Denilmiştir ki: “İnsanların arasında ulu orta yapılan nasihat, azarlamadan başka bir anlam ifade etmez.”

Beşinci Hak: [Vezirin] sultanına itaatte niyeti halis ve içi dışı bir olmalıdır. Çünkü kalpler, bedenlerin yularını tutup çekebilir. Beden ve kalp ortak karar verirlerse ne âlâ, aksi hâlde kalp güçlüdür ve bedeni istediği yöne çekmek hususunda kuvvetlidir. Şairin dediği gibi:

Sizi bilinçli olarak ziyaret etmedim; lakin bu aşktandır.
Kalp nereye isterse ayak da onunla gitmeye mecburdur.

Kalbini halis kıl ki, bedeninin sana itaat etsin. İçini güzelleştir ki, dışın da güzelleşsin. Zira kalpler içte olanları gösterir, örtüleri kaldırır ve sırları açığa çıkartır. Mücahid'in, Numan b. Beşir'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsan vücudunda bir et parçası vardır. O düzelirse bütün vücut düzelir. O bozuk olduğunda bütün vücut ifsat olur. İyi bilin ki, işte o et parçası kalptir.”⁷⁴ İsrailoğullarına ait bazı sahifelerde şöyle denilmiştir: “Bir insanın kalbi, iyi veya kötü yüzüne yansır.”

Altıncı Hak: Vezir, sultanın bazı kimseleri kendine yakınlaştırarak dost edinmesi, bazı kimseleri alçaltması veya yükseltmesi/yüceltmesi hususlarında onunla mücadele ve tartışmaya girmemelidir. Çünkü sultanın gücü var ve o muhalefetten de hiç hoşlanmaz. Bazen eleştirildiği ve kendisine muhalefet edildiği için kendi gücüne ve intikam almaya başvurabilir. Sultanların saldırıları, onları haber verenlerden önce gelir ve tutsağının ayağını kaydırır. Kişi intikam tehlikesini atlatsa bile herhangi bir sıkıntıya düşmeden kendisini kurtaramaz. Bu iki hâlden (intikam ve sıkıntı çekmek) kurtulmak ise çok nadir bir durumdur. Çünkü insan, tabiatı gereği kendisine itiraz eden kişiden hoşlanmaz ve nefret eder. Herhangi birisine ceza olarak sevilmemek, nefret edilmek yeter de artar. Büzürgmihr şöyle demiştir:

74 Hadis mütefakun aleyhtir. Bkz. el-Buhârî, “el-İman”, hadis nr. 39; Müslim, “el-Musâkât”, hadis nr. 107.

Akıllı kişi, yöneticilerin cahil kimseleri ondan üstün tutarak ona cefa vermelerinden dolayı üzülmemelidir. Çünkü kısmetler, ehliyetlere göre konulmuştır. Bu dünyanın kanunu, kimseye hak ettiğini vermemektir. Dünya işte, bazılarına az verir, bazılarına çok verir.

Yedinci Hak: Vezir, rütbece sultanına benzemeye çalışmamalıdır. Dış görünüşünü onun dış görünüşüne benzetmekten sakınmalıdır. Onun giydiği gibi giyinmemeli, onun bindiğı hayvanlara onun gibi binmemelidir. Onun hizmetçileri gibi hizmetçileri olmamalıdır. Zira sultan, kendisine benzemeye çalışanı sevmez ve kendisine benzemeye çalışandan intikam alır. Sultan, sözü edilen durumlarda kendi özelliklerinin ve büyüklüğünün ayaklar altına alındığını düşünür. Vezir, böyle davranmak yerine yapmacıklığa (*tasannu'*) kaçmadan bedenini ve elbiselerini temiz tutmalıdır. Zira temizlik mürüvvet, yapmacıklık ise kadınlık alametlerindendir. Vezir, bu söylenenleri yaparak güvende olup saygınlığını koruyabilir.

Sekizinci hak: Vezir, her zaman sultanının aleyhine değil lehine çalışmalı ve onun aleyhine değil lehine bir yol aramalıdır. Zira sultan adalet isterse, buna gücü en çok yeten odur. Eğer istemezse, muhakkak ona karşı vezirin eli zayıftır. Sultan, veziri kendisi aleyhinde çalışsın diye değil, bilakis kendisine yardımcı olsun diye yanında bulundurur. Vezir, sultanına yardım edebilecekse ona yardıma koşmalıdır.

Şayet vezir, onun yapmak istediğı bir eylemin zarar vereceğine ve fesat yayacağına inanırsa güzel bir üslupla sultanı bundan vazgeçirmeye çalışmalıdır. Bunu yapamadığı takdirde -gücü yetiyorsa eğer- güzel bir üslupla kendisini bu işten kurtarmaya çalışmalıdır. Herhâlükârda vezirlik görevini sürdürmek istiyorsa eğer, sultana açıkça muhalefet etmemelidir.

Rum bilgelerinden birisine “Sultanlarla en iyi şekilde nasıl arkadaşlık yapılır?” diye sorulmuş, o cevaben şöyle demiştir: “Ona karşı muhalefet etmeyi ve ondan bir şeyler istemeyi azaltarak.” Sultanlar, istemedikleri kimseyle arkadaşlık etmez ve kendisi gibi düşünmeyenleri yanlarında tutmazlar. Onlara karşı muhalefet eden bir kişi, onlardan hiçbir şey elde edemez ve onların yanında bulunduğu vakit daima tehlike altında olur. İnsanların hâlleri incelenirse görülecektir ki, insanlar birbirlerine muvafakat etmezlerse biraraya gelip kaynaşamazlar. Bu durum kudret sahibi sultanlar için de böyledir. Şairlerden birisi şöyle demiştir:

İnsanlara uyarsan çok tatlı olurlar,
Uymazsan onlara, yemişleri çok acı gelir.
Kimsenin yaşamadığı bahçeler var,
Yolları engebeli ve sarp olduğundan terk edilmiştir.

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “İnsanları üç şey korur: onları bir arada tutan ülfetleri, onları güçlü kılan itaatleri ve onlara fayda veren dürüstlükleri.” Çünkü insanlar birbirlerinden uzaklaşırlarsa, onların işleri de yolunda gitmez. Hükümdara isyan ederlerse birbirlerinden nefret ederler. Birbirlerine samimi olmazlarsa kalpleri birbirlerine karşı kin ve nefretle dolar.

SEKİZİNCİ FASIL: AHİTLER

Şimdi bazı nasihatleri sıralayacağım, umarım kabul görür.

Vezire Tavsiyeler

1. Allah'a ve Sultana İtaat: Ey Vezir, yalnız kaldığın zamanlar Allah için seni gözetleyen bir gözetleyicin olsun. Bu gözetleyici senin, ona karşı görevlerindeki sapmalarını önlemelidir. Yine o anlarda sultanın için seni gözetleyen bir gözetleyicin de olsun. O da senin, sultanın emirlerinde taksirde/gevşeklikte bulunmanı engellemelidir. Böylece Allah'ın haklarından dolayı dinin, sultanın haklarından dolayı dünyanın kurtulur ve hem bu dünyada hem ahirette mesut olursun. Eğer ikisinin aynı anda olması mümkün değilse Allah'ın hakkını sultanın hakkına tercih et. Çünkü Allah'a masiyette [hiçbir] mahlûka itaat yoktur. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Dünyasını seven, ahiretine zarar verir. Ahiretini seven ise dünyasına zarar verir. O hâlde siz baki olanı fani olana tercih edin."⁷⁵ Rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "İnsanların kızması pahasına Allah'ın rızasını talep eden kişiden Allah razı olur ve insanları da ondan razı eder."⁷⁶ Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir:

Her insan ömrünü yaşayacağı son vakte -ecelin sona ereceği vakte- kadar yaşar. Bu vakitte artık amel sayfası dürülür. O hâlde sen kendini, kendin için hesaba çekmeye başla ve bugününü dünün ile kıyasla.

75 Ebû Musa el-Eş'arî'den rivayet edilmiştir. Hâkim bu hadisin el-Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu ve sahih olduğu görüşündedir. Bkz. *el-Müstedrek*, "Kitabü'r-Rikâk", hadis nr. 7923.

76 Hz. Aişe'den ve Muaviye'den rivayet edilmiştir. Bkz. Tirmizî, *Sünen*, "ez-Züh'd", hadis nr. 2414; İbn Hibbân, "Babü's-Sıdk ve'l-Emri bi'l-Maruf", hadis nr. 276.

Ömer b. Hattab (ra)⁷⁷ bu beyitleri okurdu:

İnsanlar ya göç edenler ya mukimdirler,
Mukimler için geriye kalan sadece ibret almaktır.
İnsanlardan bazıları şaki olarak yaşıyorlar,
Geceleri leşler gibi, gündüzleri ise gafildirler.
Eğer hayâ ve din sahibi olsaydılar,
Ölümden korkar, hafaza meleklerinden⁷⁸ utanırlardı.

2. Yardımcıları Seçme ve Deneme: Ey Vezir, yardımcılarını devamlı denemen, hâllerine vakıf olman ve böyle davranarak kendin ve onlar için tedbir alman senin görevlerindendir. Zira yardımcıların, senin yönettiğin ve kendilerinden yardım aldığın kimselerdir. Onlarda mevcut olan fazilet ve kusurları, ilim ve cehaletleri, hayır ve şerleri bilmelisin ki taklitçilerin ve yaltakçıların hilelerinden korunasın ve kim neyi hak ediyorsa ona hakkını verebilesin. Böyle davranarak da fazilet sahibine karşı kusurlu davranmamış, cahil bir kimseye itimat etmemiş olursun. Denilmiştir ki: “Cahillerle arkadaşlık yapmak, cehaletten kaynaklanır. Düzenbazlarla mücadele etmek ise muhaldir/çok zordur.” Hayırlılarla şerlileri aynı kefeye koyma. Çünkü hayır sahibi yapıcı, şer sahibi yıkıcıdır.

Yalancıdan kaçın ki; onun nefsi aldatmaya ve zarar vermeye meyilli olduğundan o sana bir fayda vermez ve sana karşı asla dürüst olmaz. Denilmiştir ki: “Kim ki, kendi işini zayi ederse her şeyi zayi eder, kim ki kendi kadrini bilmezse hiçbir şeyin kadrini bilmez.”

Güçsüz birisini görevlendirme ki, işi zayi etmesin. Doyma bilmeyen birisine iş verme ki, hırsızlığıyla sana zarar veremesin. Denilmiştir ki: “Dünyadaki bütün arzusu sadece kendi nefsi olan kişi, hayvan mesabesinde görül-melidir.”

Mürüvvetini muhafaza etmeyen adamı sayma [onu kendine yardımcı olarak tutma]. Onda hayır namına pek bir şey bulamazsın. Çünkü o, kendine karşı cimri kendi derecesini düşürmeye meyillidir. Nefsinin onun üzerindeki hakkını yerine getirmeyen bir kişinin, bir başkasının hakkını vermesi çok uzak bir ihtimaldir. Zira sorumlulukları yerine getirmemeye alışmış kişi için

77 *Edebü'l-vezir'in* tüm baskılarında bu beyitler Ömer b. Hattab'a (ra) nisbet edilmiştir. Ne varki *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l asfiyâ* kitabının sahibi Ebû Nuaym (430/1038) bu beyitlerin sahibi olarak Ömer b. Abdilaziz'i belirtmiştir. Bkz. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (4. bs., Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1405), V/320. O halde bu durum müstensih hatası olabilir.

78 İnsanların yaptıkları iyilik ve kötülükleri yazan ve bu amaçla onları takip etmekle görevli bulunan meleklerdir. *Hafaza* kelimesi Kur'an'da el-En'âm Suresi 61. ayette geçmektedir.

bu alışkanlığını terk etmesi çok zordur. Hintlilere ait hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir:

Mürüvvet sahibi mürüvvetiyle yükselir, mürüvveti olmayan mürüvveti terkettiğinden dolayı alçalır. Yükselmek zordur, alçalmak ise çok kolaydır. Ağır bir kayayı yukarıya kaldırmak oldukça zor iken aşağıya yuvarlamak ise çok kolaydır.

Belağat ehlinden birisi şöyle demiştir:

Şeref sahibi ulema ve salih kişilere iyilikte bulun, mürüvvet sahiplerine yönel; zira şeref sahibi ulema ve salih kişilere iyilikte bulunmak, iyi huyun ve mürüvvet sahiplerine yönelmek ise himmetin yüceliğinin göstergesidir.

Görevlendirdiğin kişileri sına ki eksik ve yeterli olanları, iyilik ve kötülükte bulunanları görebilesin. Bunun ardı sıra işinde yeterli olanın işini devam ettirirsin, yetersiz olanı ise işinden alırsın; iyilik yapanı över, kötülük yapanı zemmedersin. Denilmiştir ki: "Liyakatli insanlara görev veren, düşmanlardan korunur."

Görevlendirdiklerinin hallerini bilmezsen liyakatli birisini zayıflatırabilir, yetersiz birini üstün bir konuma getirebilirsin. Buna paralel iyilik yapan kişiyi zayı eder, kötülük yapanı azgınlaştırabilirsin. Bir işin başına düşünceli oluşundan dolayı henüz kimseyi getirmemiş olman, ehil olmayan veya hain olan birini getirerek kötü bir görevlendirmede bulunmandan iyidir. Yetersiz/ehil olmayan kişiden uzak dur. Çünkü o, herşeyi zayı eder. Hain kimseden kaçın. Çünkü o, sadece kendi nefsi için çalışır. Şairlerden birisi şöyle demiştir:

Eğer sen, hain kimseye bir şey emanet edersen,
Bilmiş ol ki, emaneti ne de kötü bir şekilde teslim etmişsin.

İhtiyacın olduğu kadar yardımcıları edin. Kalabalık görünmek için yardımcılarının sayısını çoğaltma. Çünkü yardımcıların çokluğu işlere halel getirecek bir çekişme veya işlerin birbirine benzemesine sebep olacak bir tekdüzelğe neden olabilir.

Yardımcıların, senin işlerine uygun olmalıdır. Öyle olmaları, birliği kuvvetlendirir, işin tastamam yapılmasını sağlar, çalışmayı artırır ve dürüst çalışmaya sevk eder. İbnü'r-Rumî'nin⁷⁹ bildiğim bir şiiri şöyledir:

79 Ebu'l-Hasan İbnü'r-Rumî Ali b. Abbas b. Cüreycer-Rumî el-Bağdadî (283/896). Hicivleriyle tanınan Arap şairidir. Hayatı için bkz. İbrahim Durmuş-Mustafa Çuhadar, "İbnü'r-Rumî", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1988), XXI/186.

Düşmanların, dostlarından çıkar,
Bu nedenle çok dost edinme.
Zira gördüğün kadarıyla hastalıklar,
Yemek ve içeceklerden hâsıl olmaktadır.
Çoğu kendinden uzak tut ki nice çoktan
Tiksiniilir, nice az ise çok tatlıdır.
Acı tuzlu su, susuzluğu gidermez,
Oysa tatlı suyun bir damlasıyla bile susuzluğunu giderirsin.

3. İnsanlar Sultanlarının Dini Üzerinedirler: Nefsini kötülüklerden arındır ki, sana tabi olanlar da iyi olsunlar. Nefsini nezih kıl ki, yardımcılarının da kendilerini nezih kılsınlar. Aç gözlülüktan sakın. Çünkü o, kazanamadığında seni hırslı olmaya, kazandığında ise seni daha fazla istemeye götürür. Oysaki bu, faziletli ve ihtiyatlı kimseler için ardır ve onlara zarar vericidir. Denilmiştir ki: “Nankörlük edeceğine şükret.” Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet saati yaklaştığında insanların dünyaya olan hırsları artıkça, dünya onlardan uzaklaştıkça uzaklaşacak.”⁸⁰ Mahmud el-Varrak⁸¹ [225/839] şöyle demiştir:

Hırs savaşı sana galebe çalmasın,
Bil ki, eksiksiz hiçbir insan yoktur.
Kardeşini yapmacıklığıyla kabullen,
Nice yüksek dereceleriyle rezil olanlar vardır.
Bir kardeşimin güvenilirliğini ne zaman denemeye kalktıysam,
Sonunda hep onu kaybetmişimdir.

Kendini işlerle bizzat ilgilenmeye zorunlu tut ki, bütün çalışanların sana saygı duysun ve bütün işlerin yoluna girsin. Rahat edeyim diye, bizzat yapman gereken bir işi başkasına havale etme. Çünkü sonrasında sen kendini hepten o işten alır ve o işi bir başkasına verebilirsin. O zaman da işin tam olarak yapıp yapılmadığından her daim kuşku içinde olursun. Ayrıca böyle yaparasan nefsine karşı da kusurlu davranmış olursun. Zira boş oturmak, bir ayakbağı gibidir. Yarış atı durakladığında yük beygirlerinin çiftesine maruz kalır. Büzürgmîhr şöyle demiştir: “Çalışmak her ne kadar yorgunluk vericiyse de, boş oturmak ifsad edicidir.” Abdülhamid [el-Kâtib] şöyle demiştir: “Senin zamanını zayi eden şey, seni güzelleştirmez. Senin zamanını dolu dolu kılan şey ise, seni lekelemez.”

4. Boş Vakit, Çalışma ve Rahatlık: Boş vakitlerini, iki şeye ayır. Birincisi: Bedenini rahatlatmaya ve zihnini toplamaya ayır ki, bu ikisi sana

80 el-Kudâî, hadis nr. 597, 388; Ebû Nuaym, hadis nr. 10661.

81 Mahmud b. Hasan, Abbâsîlerin ilk döneminde yaşamış Bağdath meşhur şairlerdendir. Bkz. Velid Kassab, *Divanu Mahmud el-Varrak* (Acman: Müessesese Fünun, 1991), s. 11.

yöneticiliğinde yardımcı olur. Anlatıldığına göre birgün Ömer b. Abdilaziz uyurken oğlu onun odasına girmiş ve “Ey baba, insanlar senin kapında ayakta beklerken sen uyuyor musun?” demiş. O da “Ey oğlum, nefsim bineğimdir. Ona fazla yük yüklersem beni taşıyamaz olmasından korkuyorum.” demiştir.

İkincisi: Bedenini rahatlattıktan ve zihnini topladıktan sonra, yapmış olduğun işleri ve fiilleri değerlendir. Yaptığın işleri doğru yapmışsan eğer, onu bundan sonra yapacaklarına bir örnek kılarak öyle yapmaya devam edersin. Aksine, yanlış yapmışsan o hâlde telafi edebileceğini telafi edip bundan sonra bir daha böyle yanlış yapmazsın. Denilmiştir ki: “Düşünen adam, görür.” Hikmet ehlinde birisi şöyle demiştir: “İnsanın kendi nefsinde bir nasihatçisi yoksa nasihatler ona fayda etmez.” Ayrıca boşvakitlerinde ileride yapman gereken işleri hangi şekilde ve nasıl yapacağını düşünmelisin. Zira bir işi yapmadan önce düşünmek, işin doğru yapıldığından emin olmayı sağlar ve hataya düşülmesinden korur. Sen bu şekilde hareket ettikten sonra diyelim ki, kader tarafından bir mânia çıkıp sana engel olsa bile kimseler seni kınamaz. Denilmiştir ki: “Yapılan işlerin dağılıp bozulması, yıldızların kayıp dağılmalarına benzer.” Nâbiğa el-Ca’dî⁸² (ra) şöyle demiştir:

Siz bilmez misiniz ki, kınamanın bir faydası
Olmaz, eğer ki o şey dönüp gitmişse arkasını.

5. Merhamet ve Tevazu: Senden büyüklere saygılı ol ve kendinden küçükleri koru. Kibirden uzaklaş ve kalplerin sevgisini ve insanların yardımını kazanmaya bak. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Kendini beğenmişlikten daha kötü bir yalnızlık yoktur.”⁸³ Rum Bilgesine “En geçimsiz ve en az arkadaşı olan kişi kimdir?” diye sorulmuş. O da “İnsanlara asık surat ve kibirle muamele edendir” demiş. Bundan dolayı denilmiştir ki: “Şerefli insanın tevazuu, şerefın kendisinden daha şerefliidir.”

6. Şükür ve Sabır: Nimete karşı şükredici, zorluklara karşı sabırlı ol. Bolluk seni şımartmasın, darlık dehşete düşürmesin. Böylece hâllerin tutarlı ve mutedil olur; şımarıklık sarhoşluğundan ve devamlı şikâyetle bulunma cahilliğinden kurtulursun. Zira bunlar, beraberlerinde pişmanlık veya başka bir zarar getirir. Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: “Akıllı kimse, nimeti şımarıklıkla karşılamayıp şikâyetle uğurlamayan kimsedir.” Hikmetli

82 Ebû Leyla Abdullah b. Kays, şair sahabilerdendir. Cahiliyye ve İslam dönemlerine tanıklık etmiş ve her iki dönemde uzun bir ömür geçirmiştir. 200 veya 230 yıl yaşadığı söylenir. Cahiliyye döneminde bile erdemli bir hayat yaşadığı nakledilir. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Daru'l-Cil, 1991), VI/392-393.

83 el-Kudâî, hadis nr. 836; et-Taberânî, *el-Mu'cemû'l-kebir*, hadis nr. 2689.

bazı sözlerde şöyle geçer: “Nimetten dolayı şımaracağına, ona karşılık şükretmekle uğraş.” Hintlilere ait sözlerin birinde şöyle denmiştir:

Akıllı kişi, kendisine nasip olan bir makam veya şereften dolayı şımarmaz. Zira o, şiddetli fırtınaların sarsamadığı bir dağa benzer. Akılsız kişi ise, en ufak bir mevki elde ederse şımarır ve o en hafif bir rüzgârda oraya buraya savrulan kuru bir ota benzer.

7. İhsan ve İhtiyat (Hazm): Dostuna iyilikte bulunarak onun sana olan sevgisini devamlı kıl. Düşmanına karşı tedbirini aldıktan sonra onun sana karşı olan kinini yıkmaya çalış. Sana açıkça düşmanlık yapmayıp hoşgörünmeye çalışanlara sen de hoşgörünmeye çalış. Bu şekilde onun düşmanlık ateşini söndürebilir ve sana hoş görünmek için uyumlu hareket etmesini sağlayabilirsin. Hikmet sahibi birisine, “Hikmet nedir? diye sorulmuş. O da “Düşmanları idare edebilmek ve rakiplerle kardeş olabilmektir.” demiş.

Zan ve şüphelerle hareket etme. Şüphelerinin yerine kesin bilgileri koy. Denilmiştir ki: “Dostluğu yakın bilgilerle ispatlanmış bir arkadaşının dostluğunu, onun hakkındaki zanni bilgilerle yok etme.” Şair şöyle demiştir:

Sen, hep zanna göre hareket edip zanna göre karar
Veriyorsan, bir gün bu yalan zanlar seni helak eder.

Hallerinden şüpheye düştüklerini, denemeye tâbi tut. Bu denemenle, onların senin hakkındaki düşüncelerini ve sana karşı olan yapmacık tavırlarını anlayabilirsin. Zira dalkavuk ve yağcıların zorlamayla yaptıkları hareketler hususunda kalpler, dilleri tasdik etmez. Amr b. el-Ehtem’in⁸⁴ de dediği gibi:

Bana karşı dilin tatlıdır; ama kalbin acıdır,
Senin iyiliğin sarp dağlardaki [ulaşılmaz] çayırılar gibidir.

Kalplerin şahitliği en doğru şahitlik ve delilleri en güvenilir delillerdir.

Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Gözlerin, gizlenen şeyleri bilme/bil-dirme hususunda bir sırrı vardır.” İbrahim b. Mehdi şöyle demiştir:

Onun gözlerini gizli bir nefret kaphyor,
Kalp, onu saklasa da gözleri ele veriyor.
Kalp, muhatabını gözünden anlıyor

84 Amr b. Sinan el-Ehtem (57/676), Temimoğullarının Cahiliyye ve İslam dönemindeki önde gelenlerinden, şairlerinden ve hatiplerindendir. Ağzının yayla yarılmasından dolayı babası ona “Ehtem” demiştir. O, Ümmü Habibe adındaki kızını Hz. Hasan (ra) ile evlendirmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *Kitabü’ş-Şi’r ve’ş-şu’arâ* (thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Daru’l-Maarif, 1958), cüz 2, “Amr b. el-Ehtem”.

Kim taraftardır, kim düşmanlarından.
Gözün, gözlerime öyle şeyler gösteriyor
Ki ben, bunları bilmiyordum önceden.”

Eğer birinden şüphelenmeye devam edersen zahirine karşı sevgi beslemeli, batinına karşı tedbir alarak muamele etmelisin. Eğer görmezden gelmen, sınamanın yerine geçiyorsa sınamayı bırak. Çünkü işlerin çoğu, görmezden gelinmekle yürür.

Eksem b. Sayfi⁸⁵ [9/630] şöyle demiştir: “Kim zorlaştırırsa, nefret ettirir. Ağırdan alan sevdidir. Görmezden gelmek de bir büyüklüktür.” Görmezden gelen ve ağırdan alan kişiye kolay kolay isyan edilmez, ona karşı isyana kalkışılmaz. Bunun yanı sıra kalp ve nefisler ona meyledip onu severler. Bu ise saadet ve muvaffakiyet için önemli olan sebeplerdendir. Ma‘mer b. Hallad b. Abdirrahman’ın babasından rivayet ettiğine göre:

Resûlullah (sav) bir gün bize bir hutbe irad edip şöyle buyurdu: “Size içinden kimin Allah’ın yanında en sevimli olduğunu haber vereyim mi?” -Ravi diyor ki: “Biz zannettik ki birinin adını söyleyecek.”- Dedi ki: “Allah indinde en sevimliniz insanların yanında en sevimli olanınızdır. Allah indinde en sevimsiz kişiyi haber vereyim mi?” -Ravi diyor ki: “Biz zannettik ki birinin adını söyleyecek.”- Dedi ki, “Allah indinde en sevimsiz kişi insanların yanında en sevimsiz olandır.”⁸⁶

8. Şûra: Üç haslete sahip olduğuna inandığın kişiyle istişare et: İsabetli görüş, halis niyet ve sır saklayabilme. Derecesi senden daha düşük olan bir kimseyle -şûra hususunda tecrübeliyse- istişare etmen ayıplanmaz. Zira her akıl sahibinin belli bir fikir birikimi ve doğru görüşleri vardır. Senin görüşlerin çoksa olsa da başkasının görüşlerini bilerek daha da büyüsün. Deniz örneğinde de bu durum geçerlidir. Zira deniz, ona akan nehirlerle büyür. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “İstişareden daha güvenilir bir yardımcı yoktur.”⁸⁷

Bazen istişare eden, istişare edilenden daha üstün olabilir ve onun doğru gördüğü görüşünü kabul edebilir. Zira doğru görüş, yitik mal gibidir; onu ister üstün olan bilsin isterse üstün olmayan bilsin farketmez. Ebû'd-Derdâ'nın Resûlullah'tan (sav) rivayet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur:

85 Câhiliyye dönemi Arap bilgesidir. Çok uzun bir ömür sürmüştür. Kabilesiyle beraber Hz. Muhammed'i (sav) görmek için Medine'ye hareket etmiş, fakat yolda vefat etmiştir. Onunla beraber yola çıkanlar ise Müslüman olmuştur. Bkz. ez- Zirikî, II/6.

86 el-Heytemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (Mektebetü'l-Kudsî, 1994), hadis nr. 17966.

87 el-Beyhaki, *Şuabü'l-îman*, IV/157.

“Akıllıya danışırsanız doğruyu bulursunuz ve ona muhalefet etmeyin ki pişman olmayasınız.”⁸⁸

İşlerde tecrübeli ve deneyimli kişiler ile istişare et. Onlar, işlerle çok haşır neşir olduklarından işlerin nereden gelip nereye gittiklerini bilir, işlerin hayrı/başarısı ve şerri/başarısızlığı onların gözünden kaçmaz. Bu durum, eğer yaşlılık onları olumsuz etkilememişse geçerliliğini devam ettirir. Eksem b. Sayfî’den rivayet olunduğuna göre kavmi Temimoğulları ona “Kilâb Günü Savaşı”nda olan sıkıntıları sorduktan sonra şöyle demişler: “Bize doğru olan görüşü işaret et. Zira sen bizim yaşlımız, direğimiz ve görüş sahibi olanımızsın.” O şöyle demiş: “Muhakkak yaşlılık bütün bedenime yayılmıştır. Kalbim de bedenimden bir parçadır. Artık bende fikir ileri sürebilecek keskin bir zekâ kalmamıştır. Yalnız, siz söyleyin ben sizi dinlerim ve doğru görüş söylenirse ben onu anlarım.” Yaşını başını almış kişilerle istişare et. Zira hikmet onların yanındadır. Şair şöyle diyor:

İşleri, yaşlılar değil gençler idare ederse,
Bazı işlerde halel görebilirsin.
Gençlerin işte bir aceleciliği var, yaşlıların ise
Teennileri var, sorun çıkmasını önleyen.

Sırf senin isteğine uymuş olmak için devamlı seni onaylayan kişi ile istişarede bulunma. Bu kişi sana karşı muhalefet etmeyi senden kopmak olarak algılar. Buna karşılık sen, senin lehine ve aleyhine olsa da sana hakkı söyleyebilene güven. Kadîm bir hikmetli sözde denilmiş ki:

Her kim ki; görüş alışverişi hususunda kardeşlerinden, hastalık hususunda tabiplerden ve şüpheler hususunda fakihlerden ruhsat beklerse görüşünde yanlışla girer, hastalığı artar ve günahkâr olur.

İstişare ettiğin kişiyi, görüşünü hayata geçiremedi diye sorumlu tutma. Çünkü -kader onun başarıya ulaşmasına engel olsa da- ona düşen sadece çaba göstermekti. Hikmetli bir sözde denilmiştir ki: “Doğruları çok olan, azıcık hatalarından dolayı atılmaz.”

9. Sırlar: Sırların için dinine ve güvenilirliğine inandığın kişileri tercih et ki, sırlarını yaymasından veya şımarmasından emin olasın. Eğer sırlarını hiç kimseyle paylaşmamayı başarabilirsen elbette bu senin için daha uygun ve güvenli olur. Çünkü aksi durumda, sen devamlı bir tehlike veya bir korku ile karşı karşıya kalırsın. Atâ, Ömer b. Hattab’dan (ra), Hz. Peygamber’in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “İhtiyaçlarınızın (emellerinizin) karşılanabilmesi için onlardan kimseye bahsetmeyin. Zira her nimet sahibi

⁸⁸ el-Kudâî, hadis nr. 680.

kıskanılır.”⁸⁹ Hikmetli bir sözde şöyle denmiştir: “Sırrın sende kalsın. Sırrını ihtiyatlı birisine verme ki, onun ayağı sürçebilir; cahil birisine verme ki, o ihanet edebilir.” Araplar şöyle derler: “Sırrını vermeye alışan kişi, onu yaymış sayılır.”

Gücünün yetmediğini bildiğin hususlarda acele etme. Acelecilik, çoğu zaman pişmanlık doğurur. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Teenniyle hareket eden, ya doğruya ulaşmış veya ulaşmak üzeredir. Acele eden, ya hata yapmış veya hata yapmak üzeredir.”⁹⁰ Davud’un soyundan gelenlerden nakledilen bir hikmetli sözde şöyle denmiştir: “Teenni sahibi, hikmet erbabından sayılır.” Hikmetli başka bir sözde denilmiştir ki: “Sonunda başarı olan teenni, sonunda hüsrana uğrayan acelecilikten hayırlıdır.”

Gücünün yettiği kadar iyilikte bulun. Zira günahlar, çoğunlukla pişmanlık doğurur. Bil ki, işlerin ve gücün bir nihayeti vardır. Bu sebeple imkânın varken bunu değerlendir. Sonuçta sen yaptığın iyilikle, iyilikte bulunduğun kişi de bu iyilikle mesut olursunuz. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her çalışanın bir nihayeti vardır ve her çalışanın nihayeti ölümdür.”⁹¹

Ali b. Ebî Talib -selam onun üzerine olsun- şöyle demiştir: “Fırsatları iyi değerlendirin. Zira fırsatlar, bulutların kayboldukları gibi kaybolurlar.” Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiştir: “Fırsatı vaktinde değerlendirmeyen, fırsatın elinden kaçıp gittiğine emin olsun.” Bu yüzden denilmiştir ki: “Hayrın en hayırlısı, acele yapılanıdır.” Şair şöyle demiştir:

Kararsız olan, fırsatını kaybeder,
İşi elinden kaçırınca da kaderi suçlar.

Farslara ait hikmetli bir sözde denilmiştir ki:

Nasıl ki [bir şeyin salt görünüşü] içeriği olmadan bir anlam ifade etmez; sözler de ancak amellerle bir anlam ifade edebilir. Bâtını olmayan zahirde hayır olmadığı gibi ameli olmayan sözde de hayır yoktur.

89 Muaz b. Cebel’den; el-Beyhakî, Ebû Nuaym ve et-Taberânî rivayet etmiştir. Bkz. *Şuabü’l-ıman*, hadis nr. 6146; *Hilyetü’l-euliyâ*, hadis nr. 8076, 7101; *el-Mu’cemü’l-kebir*, hadis nr. 16645.

90 Bu hadisi Ukbe b. Amir’den, et-Taberânî rivayet etmiştir. Bkz. *el-Mu’cemü’l-kebir*, hadis nr. 14295.

91 el-Beyhakî bu hadisi, eserinde mürsel olarak rivayet etmiştir. Hadisin tam metni şöyledir: إِذَا أَحْسَنَ مِنَ النَّاسِ بِغَفْلَةٍ مِنَ الْمَوْتِ جَاءَ ، فَأَخَذَ بِمَضَاقِ النَّبَابِ ، ثُمَّ هَفَفَ ثَلَاثًا : يَا أَيُّهَا النَّاسُ ، يَا أَهْلَ الْإِسْلَامَ ، أَنْتُمْ الْمَوْتُ رَاتِبَةٌ لِارْتِمَاءٍ ، جَاءَ الْمَوْتُ بِمَا جَاءَ بِهِ ، جَاءَ بِالزَّوْجِ ، وَالزَّوْجَةُ ، وَالزَّكْرَةُ ، وَالْمَبَارَكَةُ لِلْأَوْلِيَاءِ الرَّحْمَنِ مِنْ أَهْلِ دَارِ الْخُلُودِ الَّذِينَ كَانَتْ سَعَتُهُمْ وَرَغَبَتُهُمْ فِيهَا هَا ، إِلَّا لِكُلِّ سَاعٍ غَايَةٌ ، وَغَايَةُ كُلِّ سَاعٍ الْمَوْتُ ، سَابِقٌ وَمَسْنُوقٌ. Bkz. *Şuabü’l-ıman*, hadis nr. 9865.

Hintlilere ait bir sözde şöyle denmiştir: “Nasıl ki, hasta birinin iyileşmesi için ilacı bilmesi yetmez, bununla beraber ilacı kullanması gerekir. Tıpkı bunun gibi güzel söz de güzel amel olmadan tamamlanmaz.”

10. Övgü Nifak Çarşısıdır: Yalaka-tiplerin övgülerinden sakın. Zira onların tabiatlarına nifak yerleşmiştir. Seni övmek, onlara kolay ve basit gelir. Sen onların bu nifakvari övgülerine aldanırsan kendi kendini kandırır, kendine karşı dürüst davranmamış olursun. Bu durumda şu hikmetli söz, senin için geçerli olur: “Nifak çarşısı, devamlı kesattır (*nefak*).”

Abdûlmelik b. Mervan, [veziri] Ravh b. Zinbâ’a şöyle demiştir:

Benim yanında kimsenin gıybetini yapma, eğer yaparsan sırlarım hususunda artık sana güvenmem. Benim hiçbir sırrımı ifşa etme, eğer ifşa edersen artık seninle beraber aynı mecliste bulunmaya güvenim kalmaz/oturamam. Beni yüzüme karşı övme. Zira ben bu övgüyü kabul etsem, kendi kendimi kandırmış olurum; kabul etmeyip reddetsem sana iyi davranmamış olurum.

Sen medih ve zemmi hakettiğin hususlarda kendi nefsinin herkesten daha iyi tanır. Nefsine, onda bulunanlara göre muamele et. Zira sen, onda bulunan iyilik ve kötülükleri herkesten daha iyi bilirsin. Allah’ın indirdiği önceki bazı kitaplarda şöyle denilmiştir:

Kendisinde hayır olmadığı hâlde “Kendisinde hayır vardır” denildiği için sevinen adama hayret ederim. Kendisinde kötülük olan bir kimse hakkında “Onda kötülük vardır” denilince kızan adama da hayret ederim.

Hikmet sahiplerinden birisi şöyle demiş: “Sende olmayan bir şeyle seni öven adam, sende olmayan bir kötülük ile seni zemmedebilir.” Bazı belâğat ehli şöyle demişlerdir: “Yapmadığın bir şey için sana teşekkür eden kişiden sakın. Çünkü aynı kişi yaptığın iyiliğe karşılık nankörlük edebilir.”

Sen methini, yaptığın fiillere havale et. Zira onlar, eğer iyilik yapmışsan seni dosdoğru bir şekilde över. Kötülük yapmışsan eğer, yine onlar seni doğru bir şekilde zemmeder. Yalancı dillerin aldatmasına kanma. Denilmiştir ki: “İnsanların en basiretlisi, günah ve ayıplarını bilendir.” İlk inen bazı kutsal sayfalarda şöyle denilmiştir: “Hekimlerin meyveleri, kendileri içindir.” Rum bilgesi [Aristoteles], İskender’e şöyle yazmıştır: “İnsanlardan zorla elde edeceğin bir şerefe rağbet etme; fakat iyi eserlerin ve idareciliğinle elde ettiğin başkadır.”

11. Sultanın Medhi ve Reayanın Teşekkürü: Yaptığın yöneticilik görevinde, sen sultanın medhine ve reayanın teşekkürüne itimat et. Bu gerçekleşirse günlerin mesut, fiillerin övgüye layık olur. Ayrıca insanlar senin sayende mesut ve sana yardımcı olurlar. Öldükten sonra da dünyada iyi anılırsın ve ahirette seni büyük bir mükâfat karşılar. Sözü edilen davranışın

aksine hareket etmekten sakın. Zira o zaman senin için denilenlerin tam aksi gerçekleşir. Yöneticilik görevleri, mihenk taşı gibi olup o göreve gelenlerin içlerindeki cevherleri görünür kılar ve hangi cevherin basit ve alçak, hangisinin değerli ve yüksek olduğunu ortaya çıkarır. Enes b. Malik'in Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Allah'ın nimetlerini iyi ağırlayın [ve onları kaçırtmayın]. Çünkü onlar bir kavimden ayrılırsa, o kavme bir daha asla uğramaz."⁹² Bu nedenle denilmiştir ki: "Bazen, su, henüz suya kanmamışken, içen kişinin boğazında kalır." Yahya b. Halid b. Bermekî, birgün bir köprüden geçerken karşısına bir adam gelir ve elindeki yazıyı gösterip ondan bunu mühürlemesini istemiş. O da, yanındaki hizmetliye "Ey evlat, toprak hâlâ ıslakken bu yazıyı mühürle." demiş. Sonra şu şiiri okumuş:

Rüzgâr senin için estiğinde fırsatları değerlendirmeye bak,
Zira her hareketten sonra bir durgunluk vardır.
Onda iyilik yapmaktan gafil olmamaya bak,
Zira durgunluğun ne zaman olacağı malumun değildir.

Sultandan bir nasip elde eder veya hizmetine karşılık onun üzerinde bir hakkın oluşursa bunun tümünü hemen almaya çalışma. Bırak sultan, bu hak ve nasibinin birazını sana azık olarak saklasın, bu hakkın senin hakkın olduğunu bilsin ve sana bu hakkı birgün mutlaka vereceğine kefil olsun. Çünkü sen, eğer ki bütün haklarını tastamam alırsan, sonrasında noksanlıktan başka bir şey bulamazsın. Şairin dediği gibi:

Tam olunca bir şeyin, noksanlığı belirir.
Tamam denince hep zevali beklersin.

12. İnsanların İhtiyaçları: Bil ki, sen insanların ihtiyaçlarını karşılaması gereken birisin. Çünkü işlerin yönetimi senin elindedir. İsteklerin en son mercii de yine sensin. İnsanların ihtiyaçlarının karşılanması hususunda sabırlı ol ki, ihtiyaçlarının karşılanmasına karşılık onlardan teşekkür alabilesin. Sana gelen ihtiyaç sahibinden sıkılma, sana tekrar tekrar gelenlerden nefret etme. Zira insanların senden isteme dışında başka bir alternatifleri yoktur. [Bil ki,] senin en hayırlı zamanın, senden birşeylerin umulduğu za-

92 İbn Adî, Ebû Ya'la Enes'ten (ra) ve İbn Mace Hz. Aişe'den (ra) rivayet etmişlerdir. Bu hadisin tahriri için bkz. İbn Adî, V/163; el-Muttakî el-Hindî, III/254, hadis nr. 6411. Bu hadisin tahrir edildiği bütün kitaplarda "onu kaçırtmayın" (لا تُفَرِّوْهُا) cümlesi yer almışken tercüme edilen metinde bu cümle yoktur. Tercüme yapılırken bu durum dikkate alınmıştır.

manındır. Ebû Bekir b. Düreyd'in⁹³ [223-321/837-933] bildiğim bir şiiri şöyledir:

Senden bir şey isteyenden dolayı şıkılma,
En hayırlı zamanın senden istenilen zamanındır.
Red cevabınla, isteği olan yüzden yüzünü çevirme,
İzzetinin devamı, kendisinden istenilen biri görüldüğün kadardır.
Bil ki, sen de yakında sadece bir hikâye olacaksın,
O hâlde sen güzellikler rivayet eden bir hikâye olmalısın.

İlk [indirilen] sayfalarda şöyle geçer: “Dar gönüllülükle, beraber yöneticilik; günahkâr adamlarla beraber zenginlik hiç de hoş olmaz.” İnsanların ihtiyaçlarını karşılayamayan ve bunu ağır gören kişi için bu ihtiyaçlar borç gibi, onları karşılamaya muvaffak olmuş kişi için ise ganimet gibidir. Ganimet borç gibi değildir ve yapılan hiçbir iyilik de boşa gitmez. Ömer b. Hattab'ın (ra) Hz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiğine göre o şöyle buyurmuştur:

Bir insanın üzerinde Allah'ın nimeti artıkça, insanların da onun üzerindeki/ ondan istekleri artar. Her kim ki, insanların isteklerini karşılamazsa, ona verilmiş Allah'ın nimetinin yok olmasına sebep olur.⁹⁴

Mademki vezirlik, işlerin sonuçlandırılmasını sana bağlamış ve insanların ihtiyaçlarını gidermeyi sana bırakmıştır. Elini açıp vermen ve emirlerini icra etmen için sırtına kuvvet desteği verilmiştir. Bu durumda senin geri durup ihtiyaçları giderme yoluna girmemen, sorumluluklarını yerine getirmeme anlamı taşıdığı gibi fırsatları kaçırmaya meyilli olduğun sonucunu da ortaya çıkarır. Behramgur⁹⁵ [MS 438], Fars meliklerine göndermiş olduğu bir fermanında şöyle demiştir: “Siz öyle bir yerdesiniz ki insanların ihtiyaçlarını size iletmesine bir engel yoktur. Sizin gönülleriniz de sultanınızın ge-

93 Asıl adı Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Düreyd b. Ataiyye b. Hasan b. Himamiyye el-Ezdi olan şair, h. 223 yılında Basra'da doğmuştur. Ömrünün son döneminde Bağdat'a yerleşmiştir. Abbâsi Halifesi Muktedir tarafından kendisine her ay 50 dinar verildi. İbn Düreyd, h. 321 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Çok iyi bir lügat âlimi ve şair olan İbn Düreyd'den birçok kişi edebiyat, lügat ve şiir dersi almıştır. Meşhur bir sözlük olan *Cemheretü'l-lügat* ona aittir. Bkz. ez-Zirikli, VI/80.

94 Beyhaki, Ebû Ya'la ve el-Askerî, Muaz b. Cebel'den (ra) rivayet etmişlerdir. el-Münâvî bu hadisin “mevzu” olduğunu belirtir (bkz. İbn Adî, I/174). Bu hadisin Ömer b. Hattab rivayetini tesbit edemedik. Çoğunlukla kaynaklarda bu hadisin ilk ravisi olarak Muaz b. Cebel görünmekte olup kimi metinlerde ravi değil de sözün asıl sahibi olarak onun adı geçmektedir.

95 Behramgur, Sâsânî hükümdarlarından Yezdücird b. Sabur'un oğludur. Hire'de yetişmiş olup Büveyhîler kendilerini ona nisbet ederler. Babası onu yetiştirmesi için Arap olan Münzir b. Nu'man'a teslim etmiştir. Tahta çıkması için Araplardan yardım gördüğü rivayet edilir. Bkz. İbnü'l-Esir, I/136.

nişliği gibi geniş olsun.” Zira hiçbir azık başkalarının ihtiyaçlarını gidermek gibi devamlı değildir ve kendisiyle nimetlerin korunduğu en iyi koruyucu, başkalarına iyilik yapmaktır. Ali b. Cehm [249/863]⁹⁶ şöyle demiştir:

Allah bana bir nimet verdikçe ş kredirim, beni nankör görmezsin.
Allah nimetlerini dağıttık a, başkasına bu nimetlerden verenlere ihsan eder.
Ey mal toplayıcı,  abaladın hep başkası için, zira sen ebedi değilsin ki,
Dersen ki çocuklarım için topladım topladıkça,
Nice  ocuk babasından önce ölmüştür.
Dersen ki zamanın ahvalinden korkuyorum,
O hâlde onun ahvaline karşı yalnız kal.

Bug n n  d n nden daha mesut kıl. Senin yanında, insanların iyi hâlde olması senin iyi hâlde olman gibi olsun. Yumu aklıkla ve adaletle davranarak insanların kalbini kazanmaya bak. Böyle yaparsan eğer, zor zamanlarında ve sıkıntılarında bu insanları hazinelerin ve koruyucuların olarak görebilirsin. Hikmet ehlinden birisi şöyle demiştir: “Hayır eken sevap biçer, h r birine iyilik yapan teşekkür elde eder.” Hikmetli bir sözde şöyle geçer: “Kudretli olunan zamanın en hayırlı azığı, başkalarına yapılan iyilikten doğan minnetlerdir.” Ş ir şöyle demiştir:

Bir gün bi e eğin şey, ekmi  olduğu şeydir,
Kişi nasıl muamele etmi se öyle muamele görür.

13. Mazlumun [Bed]duasından Sakınmak, Ş hvetlerden Uzaklaşmak: Mazlumun duasından sakın ve kaçın. Sana beddua ederse ona yumuşak davran ki; gurura kapılıp ona sert davranırsan eğer, bu senin azgınlığını ve zulm n  artırır. Unutma ki, Allah’ın kendisine sana karşı yardım edeceği bir kişi sana karşı mutlaka galip gelir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Mazlumun duasından korkunuz. Zira o, Allah’tan hakkını istiyor. Allah ise hiçbir hak sahibinin hakkını zayi etmez.” Ş hvetlerin esiri olmamak için onlardan daima uzak dur. Zira ş hvetin kendisini mağlup ettiği kişi, ş hvetin kulu olur. Ş hvetin kulu olan kişi ise

96 Ben  S me kabilesinden olup, künyesi Ebû Hasan’dır. Aslen Horasanlı olan ş ir, Merv’e yerleşen Arap bir aileden gelmektedir. Me’m n, Mu’tasım ve Vaskı gibi Abbâsî halifelerinin teveccühünü kazanan ve onlar hakkında övücü ş irler yazan ş ir, Abbâsîlerin muhaliflerine yönelik keskin hicivleriyle tanınmıştır. İslami ilimler içinde daha çok “hadis”e ilgi duyan ş ir, muhaddisler içerisinde Ahmed b. Hanbel’e yakın durmuştur. Mu’tasım döneminde kadılık yapmıştır. Halep’te M. 863 yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kadri Yıldırım, “Didaktik Ş irin Abbâsîler Döneminde Ortaya  ıkı ı ve Gelişimi  zerine Bir İnceleme” (*Uludağ Üniversitesi İ lahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/1, (2009), s. 192.

artık onunla alçaldıkça alçalır. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Cenneti arzulayan, hayırlarda yarışır; ateşten korkan ise şehvetlerden uzaklaşır.”⁹⁷ Rum bilgilerinden birisine “En büyük mülk nedir?” diye sorulmuş. O da “İnsanın şehvetini yenmesidir” cevabını vermiş. Devamla ona “O halde seninle bir melik arasında ne fark?” diye sorulunca da “Melik şehvetlerinin kulu iken ben şehvetlerin efendisiyim” cevabını vermiştir.

İçinde yaşadığın zamanı iyi bil ki; meydana gelebilecek ayak sürçmelerinden kurtulabilesin. Zira zamana aldanmak, insanı helake götürür. Ahiretin için hazırlık yap ki; sana azık olarak zaten bu kalacaktır. Çünkü orada ancak dünyada yaptığını bulacak ve ne yapmışsan onun karşılığını alacaksın. Dünyayı önemsemezsen, kendinde bir izzet bulursun. Böylece o kızdığında sen razı olur, o üzüldüğünde sen sevinirsin. Zira dünya ancak onu talep edeni alçaltır ve ancak ona dost olanı üzer. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Temin ederim ki dünyaya bağlanan kişiye içinde asla zenginlik olmayan bir fakirlik ve kesintisiz bir meşguliyet vardır.”⁹⁸ Ali b. Ebî Talib (ra) şöyle demiştir: “Dünyadan sakınınız. Zira o aldatıcı, hilekâr ve hüsrana uğrattıcıdır. Her gün biriyle evlenir, her gece birilerini ağırlar ve her gün bir birliği bozar.” Hikmet ehlinden birisi şöyle demiştir: “Dünyayı talep etmen, zorunluluktan dolayı olsun ve ona dair düşüncelerin de hep ibret almak için olsun. Ahireti talebin ise gönüllüce olsun.” Abdülhamid [el-Kâtib] şöyle demiştir: “Dünyayı talep eden öyle bir hastadır ki; hiçbir şey ona şifa vermez.” Şair şöyle demiştir:

Endişelenme, zamanın ortaya çıkan cilvelerinden,
Ki bir hâlden bir hâle sokuyor, ve sıkıntılarından da.
Çünkü hayat birazdan bitecek,
Mallar ise tükenen bir şeyden başka nedir ki?

İyi amellerin senin için Rabbinin yanında azık olsun. Güzel yaşamın senden sonra insanlar arasında senin iyi anılmana sebep olsun. Hayırlı insanlar seni örnek alsınlar, şerli insanlar seninle şerlerden uzaklaşabilsinler. Seva-ba ve övgülere layık biri ol. Denilmiştir ki: “Kalan ömre bakıp da aldanmak, acemilerin özelliklerindendir.” Sen öldükten sonra, dünyada ancak iyi bir na-

97 el-Beyhakî, Hz. Ali'den (ra) rivayet etmiştir. Bkz. *Şuabü'l-iman*, hadis nr. 10618; el-Muttakî el-Hindî, hadis nr. 43440.

98 Yaptığımız araştırmalara rağmen bu hadisin kaynağını tesbit edemedik. Ancak İbn Hamdûn, bu hadise yakın anlamda bir hadis rivayet etmiştir: *إنه ما مكن حب الدنيا قلب* “İne ma mken hab dinya kulub” Bkz. İbn Hamdûn, *Tezkiretü'l-Hamdüniyye* (thk. İhsan Abbas-Bekri Abbas, Beyrut: Daru's-Sadîr, 1996), I/54-55.

mın, ahirette ise sevabın kalacak. Sen bu ikisini kazanmaya bak ve ömrünün geri kalanını bu ikisini elde etmeye ayır. Eğer bu şekilde hareket edersen her iki dünyada mesut ve bahtiyar olursun. Zira dünya hayatı, uyuyan birisinin uykusunda gördüğü ve uyandığında hatırlamayıp bir kenara attığı bir rüya gibidir. İlk inen [kutsal] sayfalarda şöyle yazılmıştır: “İyi bir nam kazanmaya bak. Çünkü sana onun dışında hiçbir şey eşlik etmez.”

Câhız şöyle demiştir: [Harun] Reşid'in kütüphanesinde görevlendirildim, bütün kitapları inceledim. Hangi cümleye rastladım ona çürüten cümlelere de rastladım. Arapların feylesofu Ali b. Ebî Talib'in bazı cümlelerini buldum ki onları çürütecek hiçbir cümleye rastlamadım:

Herkesin değeri, yaptığı şeylerle ölçülür. Bir şeyin cahili olan, o şeye düşmanlık besler. Haddini bilen insan, helak olmaz. Allah, zihinlerde tasavvur edilen her şeyin dışında bir varlığa sahiptir. İnsanın kalan ömrü paha biçilmezdir. Zira onunla, yapamadıklarını yapabilir ve yanlış yaptıklarını telafi edebilir.

Ey Vezir, ömrünü güzel eylemlerde bulunarak değerlendir ve kalan ömründe geçmişte yaptığın kötülükleri telafi et. Kalan ömrünü günahlarına ve aldanmışlıklarına keffaret kıl. İşlerin sonları güzel olursa, önceden işlenmiş olanlar affedilebilir. İnsanlar bile önceden işlenenleri unuttur ve gözler artık onları görmezden gelir. Zira geçmişte olanlar önemli olsa da, gözler şimdiki zamana daha çok bakar. Eğer kader seni muvaffak kılar ve aklın seni [geçmiş] telafi hususunda ikna ederse, sen adil ve mutedil, ahirette ve dünyada kazanmış bir bahtiyar olursun. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah bir kimseye akıl vermişse eğer, mutlaka bir gün aklı sayesinde onu kurtarır.”⁹⁹ Aklın seni batıldan uzak tutuyorsa eğer, işte o zaman sen akıllıdır.

14. Uyarı ve İkaz: Sana yönelik uyarı ve irşad faslını Resûl'ün [sav] bir uyarısı ile sonlandırıyorum. Zira onun uyarısı en iyi uyarı, en belîğ ikaz ve sakındırmadır. Abdullah b. Ubeyd'in Umeyr el-Leys'i'den, onun da Huzeyfe b. el-Yemân'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah buyurmuştur ki: “Kıyame-tin alametleri şunlardır: Görürsünüz ki insanlar namazı zayi eder, emanete riayet etmez, faizi helal sayar, kan dökmeyi önemsemez, dünya karşılığında dini satarlar. Şaraplar içilir, hadler uygulanmaz; insanlar Kur'an'ı teğannî aracı yaparlar. Emanet ganimet, zekat borç sayılır. Sadık rüya görünmez, çocuk istenmez, değerli insanlar azalır, aşağılık insanlar çoğalır. Emirler facir, vezirler yalancı, eminler hain, Kur'an okuyanlar fasıktırlar. Bir kavmin ayak takımından olanları o kavme liderlik eder; erkekler kendilerini kadın-

99 Bu hadis için bkz. İbn Hamdûn, s. 361. Ancak Mâverdi, *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ* adlı eserinde bu hadisi Hasan el-Basrî'nin sözü olarak nakletmiştir. Bkz. el-Mâverdi, *Edeb*, s. 5.

lara, kadınlar kendilerini erkeklere benzetirler. Doğru söyleyen yalanlanır, yalan söyleyen doğrulanır. Bu ümmetin sonradan gelenleri ilk gelenlerine lanet eder. O vakit üzerlerine bir belanın gelmesini beklesinler.”¹⁰⁰

Ey Vezir, yaptıkların için hatırlatıcı, yapmadıkların için uyarıcı olan hususları kısaca anlattım. Allah cömertliği ve keremiyle seni muvaffak kılsın ve ona itaatinde sana yardımcı olsun. Hamd, Allah’a olsun. Onun salât ve selamı ümmî olan Nebimiz ve Seyyidimiz Muhammed’e ve onun hayırlı, pak ve tertemiz Ehl-i Beyt’ine olsun.¹⁰¹

100 et-Tirmizî bu hadisi Hz. Ali’den (ra) şu şekilde rivayet etmiştir: «إِذَا فَعَلْتَ أُمَّتِي حَسَنَةً عَشْرَةَ إِذَا كَانَ الْمَغْنَمُ دُولًا ، وَالْأَمَانَةُ مَغْنَمًا ، وَالزَّكَاةُ خَصْلَةً حَلَّ بِهَا الْبَلَاءُ فَقِيلَ : وَمَا هُنَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ: ”إِذَا كَانَ الْمَغْنَمُ دُولًا ، وَالْأَمَانَةُ مَغْنَمًا ، وَالزَّكَاةُ مَغْرَمًا ، وَأَطَاعَ الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ وَعَقَى أُمَّهُ ، وَبَرَ صَدِيقَهُ وَجَفَا أَبَاهُ ، وَارْتَقَعَتِ الْأَصْوَاتُ فِي الْمَسَاجِدِ وَكَانَ زَعِيمُ الْقَوْمِ أَرْذَلَهُمْ ، وَأَكْرَمَ الرَّجُلُ مَخَالَفَةَ خَرِّهِ ، وَشَرِبَتِ الْخُمُورُ ، وَلَيْسَ الْحَرِيرُ ، وَاتَّخَذَتِ الْفَتَنَاتُ . وَلَعَنَ آخِرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَوْلَهَا فَلْيَتَّقُوا عِنْدَ ذَلِكَ رِيحًا خَرَاءً أَوْ خَشْفًا وَمَشْخًا“ . Bkz. et-Tirmizî, “Kitabü'l-Cumu'â”, hadis nr. 2141.

101 Eserin müstensihî: “Bu kitabın istinsahı, 810 yılının haram aylarından Zilkade ayının cumartesiye denk gelen yirmi dördüncü günü gündüz vakti tamamlanmıştır” der.

KAYNAKLAR

- Abdürrezzak**, Ebubekir b. Hemmâm San'anî, *Musannefu Abdürrezzak*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1403, I-XI.
- Ahmed**, Fuad Abdülmün'im, *Ebu'l-Hasan el-Mâverdi ve Kitabuhu Nasihatü'l-mülûk*, İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmiyye.
- Arslan**, İhsan, "Muktedir Döneminde Abbâsilerde Sosyal Hayat", *İstem Dergisi*, IX/17, (2011), 123-154.
- el-Askalânî**, İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Daru'l-Cil, 1991, I-VIII.
- Ayaz**, Fatih Yahya, "Vezir", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XXXXIII/ 79-82.
- Ayyıldız**, Erol, "Ebü'l-Atâhiyye", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, X/294-295.
- el-Bağdâdî**, İsmail Paşa, *Hediiyetü'l-ârifin*, Beyrut: Daru'l-İhyâü't-Türasi'l-Arabî, 1951.
- el-Beyhaki**, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali (384-458/994-1066), *Şuabü'l-iman*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410, I-VII.
- el-Bosnevî**, Hüseyin Hüsnî b. el-Hacc Salih, *Zinetü's-sadâre fî tercemeti âdâbi'l-vüzerâ*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 2729.
- Bozkurt**, Nahide, "Hasan b. Sehl", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, XVI/351.
- Brockelman**, Carl, "el-Mâverdi", *İA*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987, s. 409-410.
- el-Ceşiyârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs, *Kitabü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*, Bağdat: el-Mektebetü'l-Arabiyye 1938.
- Cemaledin**, Abdullah, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye*, Kahire: Daru's-Sekâfe, 1999.
- Demirci**, Mustafa, "Emevîlerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullâh İbnü'l-Mukaffâ ve Risaletü's-Sahâbe'si", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı XXI, İzmir (2005), s. 117-148.

- ed-Dimyâti**, Ebubekir Muhammed el-Bekri, *Hâşiyetü iânetü't-talibin*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Durmuş**, İbrahim - Mustafa Çuhadar, "İbnü'r-Rûmî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1988, XXI/186-188.
- Ebû Davud**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Davud*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-IV.
- Ebû Fâris**, Muhammed Abdülkadir, *el-Kâdi Ebû Ya'la ve Kitabuhu Ahkâmü's-sultaniyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Ebû Nuaym**, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî (430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 4. bs., Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1405, I-X.
- Emin**, Ahmed, *Duha'l-İslam el-Cüz'ü'l-evvel*, Kahire: Mektebetü'l-Usre, 2003.
- Ergin**, Şakir, "Abdülhamid el-Kâtib", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, I/225.
- Erkal**, Mehmet, "el-Ahkâmü's-Sultaniyye (el-Mâverdi)", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, I/555-556.
- , "el-Ahkâmü's-Sultaniyye (el-Ferrâ)", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, I/556-557.
- el-Fârâbî**, Ebû Nasır, *Kitabü's-siyaseti'l-medeniyye*, thk. Fevzi Mihterî Neccâr, Beyrut: Tab'etü'l-Katolikiyye, 1964.
- el-Ferâhîdî**, Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed (100-175/718-791), *Kitabü'l-ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilal, I-VIII.
- el-Garîr**, Seyyid Muhammed, *Fevâsilü'l-cümân fi enbâi'l-vüzerâ ve küttâbi'z-zemen*, Fas: el-Matbaatü'l-Cedîde, 1347.
- el-Gazâlî**, Ebû Hamid et-Tûsî, *et-Tibrü'l-mesbûk fi nasihâti'l-mülûk*, thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Hâkim**, *el-Müstedrek*, Beyrut: Daru'l-Marife, 1988, I-V.
- Hansu**, Hüseyin, "Sünneti Yorumlamada Öznellik Sorunu: Ubeydullah b. el-Hasan Örneği", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/2 (2006), s. 31-50.
- el-Hekîmî**, Muhammed Rıza, *Bidâyetü'l-fırak ve nihâyetü'l-mülûk*, Beyrut: Daru'l-Firdevs, 1990.
- el-Heytemî**, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- el-Hirravî**, Abdüssemi Salim, *Lüğâtü'l-idareti'l-amme fi sadri'l-İslam*, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1986.
- İbn Adî**, el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-Düafâ*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1986.

- İbn Asâkir**, *Mucemu İbn Asâkir*, thk. Vefa Takiyüddin, Dımaşk: Daru'l-Beşair, I-II.
- İbn Ebî Asım**, Ebubekir Ahmed b. Amir, *es-Sünne*, thk. Bâsim el-Cevâbire, Daru's-Süme'î, 1998, I-II.
- İbn Habib**, Ebu'l-Kasım el-Hasan b. Muhammed (406/1015), *Ukalâu'l-mecânin*, thk. Ömer el-Esed, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1987,
- İbn Haldûn**, *el-Mukaddime*, thk. Abdusselam eş-Şeddâdî, ed-Daru'l-Beyza, 2005.
- İbn Hallikân**, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Daru Sadır, 1994.
- İbn Hamdûn**, *Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, thk. İhsan Abbas ve Bekrî Abbas, Beyrut: Daru's-Sadır, 1996.
- İbn Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed eş-Şeybânî, *Müsned*, Kahire: Müesseses Kurtuba, I-VI.
- İbn Hatîm**, Kays, *Divânu Kays b. Hatîm*, thk. Nasreddin el-Esed, Beyrut: Daru Sadır.
- İbn Hibbân**, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993, I-XVIII.
- İbn Kesîr**, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, I-XIV.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Daru'l-Maarif, 1958.
- , *es-Sultan*, thk. Eymen Abdülcabir el-Buheyri, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2002. *Kitabü's-Şî'r ve's-şu'ara*,
- İbn Manzûr**, Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadır, I-XV.
- İbnü'l-Arabî**, *et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye fî islâhi'l-memleketi'l-insâniyye*, müstensih Abdülkadir b. eş-Şeyh Mahmud, Mucemü'l-Matbuat 175:1, 2841.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *el-Müntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, Beyrut: Daru Sadır, 1358.
- İbnü'l-Esir**, İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-tarih*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdülkadir, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987, I-XI.
- İbnü'l-İmâd**, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'n-Nedim**, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd b. Ali, Tahran: 1971, I-II.

- İbnü's-Sayrafi**, Eymeneddin Ebû'l-Kasım Ali, *el-Kânûn fî divânî'r-resâil*, thk. Eymen Fuad, Kahire: Daru'l-Mısriyyeti'l-Lübnaniyye, 1990.
- İbnü't-Tiktaka**, Celaledin Muhammed b. Ali b. Tabataba, *el-Fahrî fî'l-adabî'l-İslamiyye ve'd-düvelî'l-İslamiyye*, Beyrut: Daru Sadır.
- Kallek**, Cengiz. "el-Mâverdi", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, XXVIII/180-186.
- Kandemir**, M. Yaşar, "Amr b. Mürre", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, III/89-90.
- Kassab**, Velid, *Divânu Mahmûd el-Varrâk*, Acman: Müessesese Fünûn, 1991.
- Kâtib Çelebi**, Mustafa, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb*, Beyrut: Daru'l-İhyai't-Türasî'l-Arabî.
- Kâtibü'l-A'rac**, *Tahrîrû's-sülûk fî tedbiri'l-mülûk*, thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1982.
- Kılıç**, Hulûsi, "Belâgat", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, V/380-383.
- el-Kudâî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selame b. Cafer, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1407/1986, I-II.
- Manav**, Ahmet Başaran, *Edebü'l-Kâdi Adlı Eseri Çerçevesinde el-Mâverdi'nin Sünnet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- el-Mâverdi**, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Habib el-Basrî (364-450/974-1058), *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, İstanbul: Bedir Yaynevi, 1993.
- , *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- , *A'lâmü'n-nübüvve*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- , *Düreru's-sülûk fî siyaseti'l-mülûk*, thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, Riyad: Daru'l-Vatan, 1997.
- , *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- , *Edebü'l-kâdi*, thk. Muhyî Hilal es-Serhan, Bağdat, 1971.
- , *Edebü'l-vezir*, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1929.
- , *el-Emsâl ve'l-hikem*, Riyad: Daru'l-Vatan, 1999.
- , *Kavâninü'l-vizâre ve siyasetü'l-mülk*, thk. Rıdvan Seyyid, Beyrut: Daru't-Talî'a, 1979.
- , *Nasihâtü'l-mülûk*, thk. Hızır Muhammed Hızır, Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1983.

- , *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Hızır Muhammed Hızır ve Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdurrahim, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, I-VI.
- , *Teshlû'n-nazar ve ta'cîlû'z-zafer*, thk. Muhyî Hilal es-Serhan, Hasan es-Saatî, Beyrut: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1981.
- , *el-Vizâre Edebû'l-vezîr*, thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, Muhammed Süleyman Davud, İskenderiye: Daru'l-Camiâtî'l-Mısriyye, 1976.
- Merçil**, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, VI/496-500.
- el-Mizzî**, Yusuf b. Zeki Abdurrahman el-Haccac, *Tehzîbü'l-kemâl*, thk. Beşşar Maruf Avvad, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1980, I-XXXV.
- el-Muttakî el-Hindî**, Ali b. Hüsameddin, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekri Hayyânî, 5. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981, I-XVI.
- el-Münâvî**, Zeyneddin Muhammed Abdür-rauf b. Tâcîlârifin b. Nuriddin Ali el-Haddâdî (1031/1622), *Feyzü'l-kadîr*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- en-Nüveyrî**, *Nihayetü'l-ereb fî fününi'l-edeb*, thk. Yahya Şâmî, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Önkâl**, Ahmet, "Ahnef b. Kays", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, II/173-174.
- Özdemir**, Mehmet Nadir, "Abbâsî Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24 (2008), s. 315-367.
- er-Ramehürmüzî**, Hasan b. Abdurrahman el-Hallâd, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatib, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1404.
- Reslan**, Selahaddin Bisîyûnî, *el-Fikru's-siyasî inde'l-Mâverdi*, Kahire: Daru's-Sekâfe, 1983.
- , *el-Vizâre fî fikri's-siyasî*, Kahire: Daru Küba, 2000.
- es-Sâbiî**, Ebû'l-Hasan Hilal b. Muhsin el-Harrânî (448/1056), *el-Vüzerâ*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferac, Mektebetü'l-A'yân.
- Sarıçayır**, Mustafa, *el-Mâverdi'nin Nasihatü'l-Mülûk'u ve Siyasi Görüşleri*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.
- es-Se'âlibî**, Ebû Mansur, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, thk. Sadi Ebû Deyye, Ürdün: Daru'l-Beşir, 1994.
- es-Suyûtî**, Abdurrahman, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1976.

- es-Sübki**, Taceddin Ebû Nasr Abdulvehhab b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Matbaatü Faysal el-İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964, I-X.
- Sümertaş**, Burhan, *el-Mâverdi ve en-Nüket ve'l-Uyun Adlı Eseri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2002.
- Şirvânizâde**, Mehmed Rüşdü Paşa, *Düstûrül-vüzerâ tercümesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 2790.
- Şulul**, Kasım, *İbn Haldûn'a Göre İslam Medeniyeti*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- et-Taberânî**, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983, I-XX.
- , *Müsnedü's-Şâmiyyin*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984, I-IV.
- Tüccar**, Zülfikar, "Buhtürî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, VI/381-383.
- Uludağ**, Süleyman, "Hasan el-Basrî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, XVI/291.
- el-Urmevî**, Muhammed b. el-Hüseyin, *Ravzatü'l-umerâ ve devhatü'l-vüzerâ*, Riyad: Mektebetü'l-Uteykân, 2009.
- Vehban**, Ahmed, *el-Mâverdi*, İskenderiye: Daru'l-Câmiati'l-Cedide, 2001.
- Yakut el-Hamevî**, *Mu'cemü'l-udebâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991, I-V.
- Yazıcı**, Tahsin, "Erdeşir", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, XI/284-285.
- Yıldırım**, Kadri, "Didaktik Şiirin Abbâsiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/I (2009), s. 171-207.
- Yıldız**, Hakkı Dursun, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, I, 31-48.
- , "Abdullah b. Tâhir", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, I/137-138.
- ez-Zehabî**, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Düvelül-İslam*, thk. Hasan İsmail Merve, Beyrut: Daru Sadır, 1999.
- , *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdî'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Daru'l-Marife.
- , *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- ez-Zirikli**, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut: Daru'l-İlim, 2002.

Elinizdeki çalışma İslâm siyaset düşüncesinin en meşhur simalarından biri olan Ebü'l-Hasen el-Mâverdî'nin İslâm medeniyetinin en merkezî kavramlarından birisi olan vezirlik üzerine geliştirdiği görüşleri ele almaktadır.

Vezirlik konusunda İslâm tarihi boyunca en kapsamlı ve en yetkin değerlendirmeleri yapan âlimler arasında Maverdî ilk sırada yer alır. İslâm siyaset düşüncesinin önemli kavramlarından birisi olarak öne çıkan vezirlik hakkında onun yaptığı tasnif ve tahliller kendisinden sonraki literatürün yönünü belirlemiştir.

Eserde vezirliğin nasıl bir görev olduğu, vezir olmak için gerekli şartların tespiti, vezirlerin sorumluluk ve görevlerinin neler olduğu, ne gibi haklarının bulunduğu ile vezirlik çeşitleri gibi konular ele alınmaktadır.

